

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ,
ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

58
1-10-07

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ,
ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

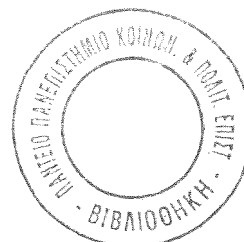
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Θέμα:

**Η διεθνής προστασία των πολιτιστικών αγαθών
σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης**

Υπεύθυνη Καθηγήτρια:
κα Δ. Βουδούρη

Μεταπτυχιακός Φοιτητής:
Παναγιώτης Μητρόπουλος

ΑΘΗΝΑ- Ιούλιος 2007

Ευχαριστώ θερμά
την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου Δάφνη Βουδούρη
για την καθοδήγηση και την υπομονή της.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....σελ. 7

Μέρος Α΄

<u>Ιστορικά προηγούμενα: Η εξέλιξη της διεθνούς προστασίας των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης έως την υιοθέτηση της Σύμβασης της Χάγης το 1954.....σελ. 14</u>

<u>I. Από τις απαρχές του διεθνούς δικαίου έως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα.....σελ. 14</u>
--

- i. Οι απαρχές του διεθνούς δικαίου.....σελ. 14
- ii. Από τη Συνθήκη Ειρήνης της Βεστφαλίας έως τη Διάσκεψη της Βιέννης.....σελ. 15
- iii. Από τον Κώδικα Lieber έως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα.....σελ. 17

<u>II. 20^{ος} αιώνας.....σελ. 19</u>

- i. Από τις Διεθνείς Συνδιασκέψεις της Χάγης έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.....σελ. 19
- ii. Το Σύμφωνο Roerich.....σελ. 21
- iii. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος.....σελ. 22
- iv. Από τις Συμβάσεις της Γενεύης έως την υιοθέτηση της Σύμβασης της Χάγης.....σελ. 25

Μέρος Β΄

<u>Το σύγχρονο διεθνές νομικό πλαίσιο.....σελ. 28</u>

<u>I. Το κύριο διεθνές νομικό κείμενο: Η Σύμβαση της Χάγης για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης.....σελ. 28</u>
--

- i. Η Σύμβαση της Χάγης του 1954.....σελ. 28
 - α. Γενικά- πεδίο εφαρμογής.....σελ. 28
 - β. Η παρεχόμενη προστασία.....σελ. 31

γ. Μέτρα εφαρμογής της Σύμβασης.....σελ. 33	
ii. Το Α΄ Πρωτόκολλο στη Σύμβαση της Χάγης.....σελ. 35	
iii. Το Β΄ Πρωτόκολλο στη Σύμβαση της Χάγης.....σελ. 36	
α. Λόγοι που οδήγησαν στην υιοθέτησή του.....σελ. 36	
β. Γενικά- πεδίο εφαρμογής.....σελ. 38	
γ. Η ενισχυμένη προστασία.....σελ. 40	
δ. Ποινικές διατάξεις.....σελ. 40	
ε. Θεσμικά όργανα.....σελ. 41	
στ. Λοιπές ρυθμίσεις.....σελ. 42	
II. Άλλα κείμενα διεθνούς χαρακτήρα που άπτονται της προστασίας πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης.....σελ. 45	
i. Η Σύμβαση της UNESCO του 1970 για την απαγόρευση της παράνομης εισαγωγής, εξαγωγής και διακίνησης πολιτιστικών αγαθών.....σελ. 45	
ii. Η Σύμβαση της UNESCO του 1972 για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς.....σελ. 45	
iii. Κείμενα του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου.....σελ. 48	
α. Τα Πρωτόκολλα της Γενεύης του 1977.....σελ. 48	
β. Η Σύμβαση του 1980 σχετικά με απαγορεύσεις ή περιορισμούς στη χρήση ορισμένων συμβατικών όπλων.....σελ. 50	
γ. Τα Καταστατικά των Διεθνών Ποινικών Δικαστηρίων.....σελ. 51	
iv. Διακήρυξη UNESCO του 2003 για την Εσκεμμένη Καταστροφή Πολιτιστικών Αγαθών.....σελ. 53	
v. Οδηγία Γενικού Γραμματέα Η.Ε. του 1999 προς τις ειρηνευτικές δυνάμεις του Οργανισμού.....σελ. 54	

III. Ζητήματα ειδικού ενδιαφέροντος.....	σελ. 55
---	----------------

i. Το ζήτημα της εξάφραξης της «αδήριτης στρατιωτικής ανάγκης».....	σελ. 55
--	----------------

ii. Εθνικές, εθνοτικές, φυλετικές ή άλλες εμφύλιες συρράξεις και προστασία πολιτιστικών αγαθών.....	σελ. 59
---	---------

iii. Η εθιμική ισχύς των γενικών αρχών προστασίας των πολιτιστικών αγαθών.....	σελ. 62
--	---------

Μέρος Γ΄

Η εφαρμογή της Σύμβασης της Χάγης.....	σελ. 65
---	----------------

I. Γενικά.....	σελ. 65
-----------------------	----------------

i. Ιστορικό της εφαρμογής της Σύμβασης.....	σελ. 65
---	---------

ii. Τα συμβαλλόμενα μέρη.....	σελ. 67
-------------------------------	---------

iii. Άλλοι εμπλεκόμενοι φορείς.....	σελ. 68
-------------------------------------	---------

α. Η UNESCO.....	σελ. 68
------------------	---------

β. Το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών.....	σελ. 69
---	---------

γ. Οι Μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί.....	σελ. 70
---------------------------------------	---------

II. Μελέτη περιπτώσεων.....	σελ. 74
------------------------------------	----------------

i. Καμπότζη.....	σελ. 74
------------------	---------

ii. Γιουγκοσλαβία.....	σελ. 78
------------------------	---------

iii. Ιράκ.....	σελ. 80
----------------	---------

iv. Λίβανος.....	σελ. 83
------------------	---------

Συμπεράσματα.....	σελ. 86
--------------------------	----------------

Βιβλιογραφία.....	σελ. 90
--------------------------	----------------

Παραρτήματα.....	σελ. 96
-------------------------	----------------

Συντομογραφίες

-
- ΔΑΔ.....Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο
-
- ΔΠΔ.....Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο
 - ΔΠΔΓ.....Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για τη Γιουγκοσλαβία
 - ICBS.....Διεθνής Επιτροπή Κρανής Ασπίδας
 - ΚτΕ.....Κοινωνία των Εθνών
 - ΜΚΟ.....Μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί
 - ΟΔΔΑ.....Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
 - Σ.Α. Συμβούλιο Ασφαλείας ΟΗΕ

Pour quelque sujet que l' on ravage un pays, on doit épargner les édifices qui font honneur à l' humanité, [...] les temples, les tombeaux, les bâtiments publics, tous les ouvrages respectables par leur beauté. Que gagne-t-on à les détruire? C' est se déclarer l' ennemi du genre humain que de le priver de gaieté de coeur, de ces monuments des arts, des ces modèles du goût.”

Emer de Vattel, “*Le droit des gens*”, Neuchâtel, 1758, livre III, Chapitre IX, par. 168.

Εισαγωγή

Χωρίς έως σήμερα να μπορεί ακόμη κανείς, ιστορικός ή ανθρωπολόγος, να απαντήσει με βεβαιότητα στο ερώτημα «γιατί κάνουμε πόλεμο?», εάν δηλαδή το πολεμικό ένστικτο είναι κωδικοποιημένο στα ανθρώπινα γονίδια ή εάν αντιθέτως ο πόλεμος αποτελεί έκφραση της πολιτισμικής μας συγκρότησης κι άρα συνιστά ανθρώπινη «εφεύρεση», βέβαιον είναι το γεγονός ότι οι ανά τους αιώνες πολεμικές συγκρούσεις υπήρξαν αφορμή για ανεξέλεγκτες πράξεις βίας και δικαιολόγησαν απαράδεκτες, παράλογες και εγκληματικές συμπεριφορές εκ μέρους των εμπλεκομένων σ' αυτές. Κοινό τόπο αποτελεί επίσης σε κάθε περίπτωση η διαπίστωση ότι διαχρονικές αφορμές για την διεξαγωγή πολέμων υπήρξαν η κυριαρχία φυλών, εθνών, ανταγωνιστικών ομάδων ή τάξεων επί των φυσικών πόρων και η διαρκής επιδίωξη συσσώρευσης πηγών κερδοφορίας.

Στον αντίποδα τέτοιων ακραίων συμπεριφορών που γεννούν η επιθετικότητα και ο πόλεμος, το ανθρώπινο πνεύμα στη μακραίωνη πορεία του έχει την ίδια στιγμή να επιδείξει άλλα λαμπρά δείγματα έκφρασης και δημιουργικότητας στο πλαίσιο ενός σύνθετου συνόλου που περιλαμβάνει τη γνώση, τη θρησκεία, την τέχνη, την ηθική, το δίκαιο, τα έθιμα, καθώς και κάθε άλλη ικανότητα ή συνήθεια, τις οποίες ο άνθρωπος απέκτησε ως μέλος κοινωνικών ομάδων και οι οποίες ουσιαστικά συνιστούν τον ανθρώπινο πολιτισμό. Με άλλα λόγια, ένα μηχανισμό, που ο ίδιος ο άνθρωπος επινόησε στην προσπάθειά του να ελέγχει τις συνθήκες της ζωής του και να εξασφαλίσει τη διάρκεια και τη συνέχιση του είδους του. Έξοχα δείγματα πολιτισμού, διά μέσω των αιώνων, σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης, σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δημιουργίας, συνθέτουν την πολιτιστική κληρονομιά της ανθρωπότητας.

Εάν κανείς ωστόσο επιχειρήσει να συγκεράσει τις δύο αυτές αντικρουόμενες εκφάνσεις της ανθρώπινης φύσης, τον πολιτισμό και τον πόλεμο, εύκολα θα καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η σύγκρουση μεταξύ πολιτισμών έχει επίσης ουκ ολίγες φορές λειτουργήσει ως αίτιο ή ως παρεπόμενο της πολεμικής σύγκρουσης. Επιπλέον, αποτελεί κοινή παραδοχή το γεγονός ότι, πολύ συχνά, η ευκταία ισοτιμία διαφορετικών πολιτισμών διακυβεύεται σε συνθήκες κρίσης και κινδυνεύει να ανατραπεί. Σ' αυτή την περίπτωση, η ανατροπή εκδηλώνεται πάντοτε ως πολιτική ή/και πολεμική σύγκρουση¹.

¹ Ως γνωστόν, ο όρος «σύγκρουση των πολιτισμών» έγινε διάσημος τη δεκαετία του '90 κυρίως λόγω του καθηγητή Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου του Χάρβαρντ S. Huntington. Ο Huntington, σε άρθρο του με τίτλο "The Clash of Civilizations?" στο περιοδικό Foreign Affairs, το καλοκαίρι του 1993 (και λίγα χρόνια αργότερα στο βιβλίο του «Η σύγκρουση των πολιτισμών και ο ανασχηματισμός της Παγκόσμιας Τάξης», εκδόσεις Terzo Books, Αθήνα, 1998) μίλησε για πρώτη φορά για τον πολιτισμό ως κύρια αιτία διαίρεσης και θεμελιώδη πηγή σύγκρουσης στο μεταψυχροπολεμικό κόσμο. Κατ' αυτόν, τα εθνικά κράτη θα παρέμεναν οι ισχυρότεροι παίκτες στις διεθνείς υποθέσεις, οι κυριότερες όμως συγκρούσεις στην παγκόσμια πολιτική θα προέκυπταν εφεξής ανάμεσα σε έθνη και ομάδες διαφορετικών πολιτισμών. Οι διαχωριστικές γραμμές μεταξύ πολιτισμών επρόκειτο να είναι τα πολιτικά μέτωπα του μέλλοντος. Παρά την έντονη κριτική που κατά καιρούς δέχτηκε ο Huntington, τα

Βάσει των ανωτέρω, δε θα έπρεπε επομένως να αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι ιδιαίτερος ευάλωτος στόχος ακραίων συμπεριφορών σε καιρό πολέμου ήταν ανέκαθεν τα πολιτιστικά αγαθά, ως προϊόντα έκφρασης ενός εχθρικού ή απλώς ενός διαφορετικού πολιτισμού. ~~Με την εξαίρεση κάποιων μόνο περιπτώσεων, κατά τις οποίες η καταστροφή μνημείων δεν έγινε από πρόθεση αλλά υπήρξε τυχαία, κοινή και πάγια πολεμική πρακτική υπήρξε πάντοτε είτε η καταστροφή, λεηλασία και σύληση ακινήτων, όπως π.χ. ιστορικών και θρησκευτικών μνημείων ή τόπων λατρείας, είτε η φθορά και διαρπαγή κινητών, όπως έργων τέχνης, κειμηλίων κ.ά. Το δικαίωμα στα λάφυρα θεωρείτο επί αιώνες αυτονόητο κι απαράγραπτο προνόμιο του εκάστοτε νικητή και νοείτο ως η κύρια ένδειξη της υπεροχής του. Η ιδεολογία του πολέμου επέτασσε τη διαρπαγή και λαφυραγώγηση κειμηλίων του κατακτηθέντος ή ηττηθέντος στη σύγκρουση μέρους ως τροπαίων πολέμου, ιδιαίτερα όταν αυτά αποτελούσαν φυλετικά, εθνικά ή πολιτιστικά σύμβολα, ή την καταστροφή μνημείων, προκειμένου ο θρίαμβος του νικητή να χαραχθεί ανεξίτηλος στη συλλογική μνήμη του ηττημένου.~~

Οι εικόνες και τα σύμβολα του παρελθόντος παίζουν καταφανώς σημαντικό ρόλο στο εκάστοτε πολιτικό παρόν. Η πολιτιστική κληρονομιά φορτίζεται με συμβολικές αξίες και πιστεύω και μετατρέπεται σε πεδίο ορισμού και διεκδίκησης της πολιτισμικής ταυτότητας². Συνεπώς, η καταστροφή του πολιτιστικού πλούτου του αντιπάλου ανέκαθεν στόχευε και στοχεύει στην αποδυνάμωση της ιστορίας και της πίστης του και στην εξαφάνιση των τεκμηρίων της φυλετικής, εθνικής ή/ και πολιτιστικής του ταυτότητας και παρουσίας εν γένει.

Η καταστροφή καλλιτεχνικών ή άλλων θησαυρών συνιστά σε κάθε περίπτωση την πλέον επονειδιστή πτυχή της παγκόσμιας ιστορίας, καθώς αφορά σε επιτεύγματα της τέχνης και του πνεύματος, δηλαδή της κατ' εξοχήν ανιδιοτελούς δημιουργικής έκφρασης των λαών, ανθρωπιστικής και ειρηνικής ταυτοχρόνως. Η ιστορία της ανθρωπότητας, άρρηκτα συνυφασμένη με την πολεμική δραστηριότητα, από τις απαρχές της έως σήμερα, απαριθμεί αμέτρητα παραδείγματα δηώσεων και λεηλασιών πολιτιστικού πλούτου από τα αντιπαράθετα σε πολεμικές διενέξεις ή στρατιωτικές συγκρούσεις μέρη. Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμη μια, επιγραμματική έστω, αναφορά σε κάποια απ' αυτά τα ιστορικά παραδείγματα, ούτως ώστε να καταδειχθεί η βίαιη, επιθετική και άδικη μεταχείριση της οποίας έτυχαν, σε διάφορες ιστορικές περιόδους, τα πολιτιστικά αγαθά.

Είναι βεβαίως γνωστές η αγριότητα και σκληρότητα που χαρακτήριζαν τις πολεμικές συγκρούσεις στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο των αρχαίων χρόνων. Η αθηναϊκή ηγεμονία, που μεταστοιχειωνόταν σε πλούτο και ευημερία για τη μητρόπολη, μπορούσε να διατηρηθεί μόνο με την υποταγή άλλων πόλεων, τον άγριο

γεγονότα των τελευταίων ετών, με σπουδαιότερο την 11^η Σεπτεμβρίου, δείχνουν να τον επαληθεύουν, με αποτέλεσμα η θεωρία του να επανέρχεται από καιρό σε καιρό στο προσκήνιο.

² Meskell, L. (επιμ.), *Η αρχαιολογία στο στόχαστρο*, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2006, σελ. 37-40.

καταναγκασμό και την εκμετάλλευσή τους. Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις της παντοδύναμης Αθήνας ή της Σπάρτης εναντίον των απείθαρχων υποτελών ή των πόλεων που δεν επιθυμούσαν να προσχωρήσουν στη συμμαχία τους ή κατά την εφαρμογή της «πληρωχίας», ολοκληρώνονταν με την άλωση των πόλεων του εχθρού, την αρπαγή των θησαυρών τους, τη θανάτωση των ενήλικων ανδρών και τη δουλαγωγία του υπόλοιπου πληθυσμού.

Πολεμικές βαρβαρότητες σημειώνονται εξάλλου και κατά την περίοδο κατάκτησης της Ελλάδας από τους Ρωμαίους, το δεύτερο αιώνα π.Χ. Μετά την νίκη των Ρωμαίων στη Λευκόπετρα (146 π.Χ.), κοντά στον Ισθμό, και την ισοπέδωση της πλούσιας πόλης της Κορίνθου, ακολούθησε η απογύμνωση όλων των ελληνικών πόλεων από τα αγάλματά τους κι από άλλα έργα τέχνης³. Τα λάφυρα μεταφέρονταν στην έδρα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και προορίζονταν αρχικά για τον εντυπωσιασμό του ρωμαϊκού λαού κατά τους «θριάμβους» των στρατηγών κι εν συνεχεία για τη διακόσμηση της πρωτεύουσας, δημοσίων κτηρίων ή των κατοικιών κρατικών αξιωματούχων. Η διαρπαγή καλλιτεχνικών θησαυρών των κατακτημένων χωρών ενδυνάμωνε κατ' αυτό τον τρόπο την πολιτική εξουσία και εξωράιζε τις βαρβαρότητες.

Όπως χαρακτηριστικά καταγράφεται σε ιστορικά κείμενα, όταν το 153 π.Χ. ο ρωμαίος πολιτικός Κάτων επισκέφθηκε την Καρχηδόνα, εντυπωσιάστηκε τόσο από τον πλούτο και την ευρωστία της, ώστε, έκτοτε, προκειμένου να υπενθυμίζει στους συμπολίτες του τον κίνδυνο που συνιστούσε για τη Ρώμη η ανάπτυξη της αφρικανικής πόλης, τελείωνε όλες τις αγορεύσεις του στη Σύγκλητο με τη φράση «Η Καρχηδόνα πρέπει να καταστραφεί» (“*Delenda est Cartago*”). Πράγματι, στον Τρίτο Καρχηδονιακό πόλεμο (214 π.Χ.), ολόκληρη η πόλη, τα μνημεία και οι ναοί της, καταστράφηκαν ολοσχερώς, ώστε κανείς στο μέλλον να μη θυμάται το ένδοξο παρελθόν της⁴.

Αξίζει ακόμη να αναφερθεί το παράδειγμα της καταστροφής της βιβλιοθήκης της Αλεξάνδρειας, η οποία δημιουργήθηκε περί τα μέσα του 2^{ου} αιώνα π.Χ. Κανείς δεν είναι βεβαίως σε θέση να καταγγείλει τον ένα και μοναδικό υπεύθυνο της καταστροφής της, δεδομένου ότι αυτή έγινε σταδιακά, ξεκινώντας από την πυρκαγιά επί Ιουλίου Καίσαρα το 48 π.Χ. και με πιθανή οριστική χρονολογία το 297 μ.Χ.⁵

Η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους το 1204 μ.Χ., κατά την Δ' Σταυροφορία, αποτελεί μια ακόμη εύγλωττη απεικόνιση του μεγέθους της

³ Κόνσολα, Ντ., *Η διεθνής προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995, σελ. 39.

⁴ Θρύλοι που αφορούν στην καταστροφή της Καρχηδόνας αναφέρουν ότι οι νικητές έριξαν αλάτι πάνω στα ερείπια της γκρεμισμένης πόλης για να μη φυτρώσει ποτέ πια εκεί χορτάρι.

⁵ Απ' όσα χειρόγραφα διασώθηκαν μετά τις αλλεπάλληλες καταστροφές, αρκετά εστάλησαν στη Ρώμη, άλλα βρέθηκαν στην κατοχή μοναστηριών και εν συνεχεία στις βιβλιοθήκες του Βυζαντίου, άλλα στην Πατριαρχική Βιβλιοθήκη του Καΐρου, ενώ κάποια τα έκρυψαν αργότερα Άραβες λόγιοι για να τα διασώσουν από την καταστροφή.

βαρβαρότητας που μπορεί να επιδείξει ο κατακτητής: στη διάρκεια των τεσσάρων ημερών της άλωσης, οι Σταυροφόροι επιδόθηκαν σε δηλώσεις και λεηλασίες, καταστρέφοντας αρχαία μνημεία και σπάνια χειρόγραφα, αφαιρώντας το χρυσό και τους πολύτιμους λίθους από καλλιτεχνήματα μοναδικής αξίας και λιώνοντας ορειχάλκινα αγάλματα για να κατασκευάσουν νομίσματα. Αρπάξαν τους θησαυρούς της Αγ. Σοφίας και τους φόρτωσαν σε ζώα μέσα στο ναό, ενώ από τον Ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης αφαίρεσαν τα έως σήμερα φημισμένα τέσσερα χάλκινα αγάλματα αλόγων, τα οποία και μετέφεραν ως λεία στη Βενετία.

Τα παραπάνω παραδείγματα βεβαιώνουν ότι η ιστορία του πολιτισμού αποτελεί μια θλιβερή αλληλοδιαδοχή καταστροφής, λεηλασίας και βανδαλισμών. Εντούτοις, διά μέσω των ιστορικών περιόδων, μπορεί κανείς να αναζητήσει, κατ' αντιδιαστολή, άλλα παραδείγματα ή περιπτώσεις κατά τις οποίες, αντιθέτως, υπήρξε πρόνοια και λήφθηκαν μέτρα για την προστασία τόπων λατρείας ή έργων τέχνης.

Ανατρέχοντας εκ νέου στον γεωγραφικά κατακερματισμένο σε πολυάριθμες μικρές πόλεις-κράτη ελληνικό χώρο των αρχαίων χρόνων, συναντά κανείς όχι μόνο πολεμικές αντιπαράθεσεις ή διαμάχες, αλλά και το θεσμό των αμφικτιονιών, ενώσεων, κατ' αρχήν θρησκευτικού και κατόπιν πολιτικού χαρακτήρα, εκπροσώπων ελληνικών φύλων. Οι μετέχοντες στην αμφικτιονία (αμφικτίονες) κατοικούσαν στην ίδια ευρύτερη περιοχή, εντός της ακτίνας ενός ιερού, και συνέρχονταν στον κοινό αυτό ιερό χώρο για να λατρεύσουν κοινό θεό και να επιλύσουν πολιτικά ζητήματα ή διαφορές. Οι χώροι αυτοί κηρύσσονταν ανεξάρτητοι, υπό την έννοια ότι δεν ανήκαν ούτε υπάγονταν σε κανένα από τα φύλα των αμφικτιονιών και απολάμβαναν ασύλου απαραβίαστου απ' όλους ανεξαιρέτως.

Ο ιστορικός Πολύβιος, σε κάποιο σημείο του έργου του, κάνει λόγο για το σεβασμό που επιδείκνυε ο Μ. Αλέξανδρος, στην εκστρατεία του, για ιερούς χώρους ή τόπους λατρείας. Παρότι παραδέχεται το στρατιωτικό πλεονέκτημα της καταστροφής των υποδομών του εχθρού, ωστόσο εκτιμά ότι η ηθελημένη καταστροφή ναών ή αγαλμάτων δεν αποφέρει ουσιαστικό όφελος στον αντίπαλο. Παρομοίως, κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, ο ιστορικός Κικέρων καταδίκασε την καταστροφή καλλιτεχνικών θησαυρών, υποστηρίζοντας ότι δημόσια ή ιδιωτικά κτήρια, καθώς επίσης και έργα τέχνης προορισμένα για τη λατρεία ή αφιερωμένα στη θρησκεία έπρεπε να μένουν ανέπαφα στη διάρκεια πολεμικών συγκρούσεων.

Το 546 μ.Χ. ο γότθος κατακτητής Τοτίλας, προελαύνοντας στην κατακτημένη Ρώμη, πείστηκε να μη βάλει φωτιά και να μην καταστρέψει ολοσχερώς την πόλη, όταν ο στρατηγός Βελισάριος του απέστειλε επιστολή, στην οποία, μεταξύ άλλων, έγραφε: «Εφόσον κερδίσεις αυτό τον πόλεμο, καταστρέφοντας τη Ρώμη, δε θα έχεις καταστρέψει την περιουσία κανενός άλλου, παρά μόνο τη δική σου, ενώ αν την

σεβαστείς, θα αποκτήσεις μερικούς από τους πλουσιότερους καλλιτεχνικούς θησαυρούς που υπάρχουν στον κόσμο»⁶.

Στην ευρωπαϊκή επικράτεια κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους οι κανόνες της ~~υπαισύνης επέτασαν την προστασία εκκλησιών και μοναστηριών. Μέρηνα για τους~~ τόπους λατρείας και για την πολιτιστική κληρονομιά των αντιπάλων προβλεπόταν εξίσου κι από άλλες θρησκευτικές κοινωνίες, όχι μόνο τη χριστιανική κι ούτε μόνο στον ευρωπαϊκό χώρο: Το Κοράνι, λόγου χάριν, απαγορεύει τη διεξαγωγή μαχών σε ιερούς τόπους όπως στον ευκτήριο οίκο των μουσουλμάνων («...και μην τους πολεμήσεις μέσα στο ιερό τέμενος, έως ότου σε πολεμήσουν αυτοί, εάν όμως σε πολεμήσουν, τότε σφάζε τους, γιατί τέτοια είναι η ανταμοιβή για τους απίστους», Κεφάλαιο 2, στίχος 191), ενώ βάσει της ισλαμικής θρησκείας εκδίδονταν κατά καιρούς διατάγματα με τα οποία προστατεύονταν χριστιανικοί και ιουδαϊκοί τόποι λατρείας. Στο ίδιο πνεύμα, στον αρχαίο ινδουιστικό νόμο περί ενόπλων συρράξεων υπήρχε επίσης διάκριση μεταξύ στρατιωτικών και μη στόχων, τα δε ήθη του πολέμου, καθώς επίσης και το σύνολο των θρησκευτικών και πνευματικών κειμένων του ινδουισμού (“agnipurana”), απαιτούσαν από τους εμπολέμους να επιδεικνύουν τον προσήκοντα σεβασμό απέναντι σε ιερούς ναούς και τόπους λατρείας στη διάρκεια μαχών. Παρόμοιοι κανόνες, επ’ ονόματι “sei-satu”, εμφανίστηκαν και στη βουδιστική Ιαπωνία του 16^{ου} αιώνα, εποχή κατά την οποία η χώρα βρισκόταν υπό τον αστερισμό φεουδαρχικών θεσμών και ηθών, μιας φιλοπόλεμης αριστοκρατίας και συγκρούσεων μεταξύ αρχοντικών φατριών⁷.

Κανόνες όπως οι παραπάνω, που βασιζόνταν κυρίως στη θρησκεία, γίνονταν σεβαστοί μόνο κατά τη διεξαγωγή πολέμων μεταξύ φυλών ή λαών που μοιράζονταν κοινό πολιτισμό ή λάτρευαν κοινούς θεούς. Αντιθέτως, αγνοούνταν συστηματικά, όταν επρόκειτο για διαμάχες μεταξύ αλλοθρήσκων, με τις Σταυροφορίες ή άλλους θρησκευτικούς πολέμους να αποτελούν τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα βίας, αγριότητας και παραλογισμού. Όπως λοιπόν θα επιχειρηθεί να αναδειχθεί στο μέρος Α΄ της παρούσας εργασίας, η προστασία των πολιτιστικών αγαθών στη διάρκεια ενόπλων συρράξεων, θεμελιωμένη όμως στη βάση κανόνων δικαίου κι όχι απλώς επιταγών συνδεδεμένων με τη θρησκεία, δεν εκτείνεται σε βάθος χρόνου, αντιθέτως αποτελεί πρακτική, συστηματικές προσπάθειες για την εφαρμογή της οποίας δεν έγιναν παρά μόνο πριν τα μέσα του 19^{ου} αιώνα.

Η παρούσα εργασία τιτλοφορείται «**Η διεθνής προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης**». Στόχος της είναι να αναδείξει και να εξετάσει το διεθνές νομικό πλαίσιο που αφορά στην προστασία των πολιτιστικών

⁶ Bhat, I. P., “Protection of Cultural Property under International Humanitarian Law: Some emerging Trends”, στο: *ISIL Year Book of International Humanitarian and Refugee Law*, στο δικτυακό τόπο: <http://www.worldlii.org/int/journals/ISILYBIHRL/2001/4.html> (23/3/2006), σελ. 3.

⁷ Bugnion, F., “The origins and development of the legal protection of cultural property in the event of armed conflict”, στο δικτυακό τόπο: *International Review of the Red Cross*, <http://www.icrc.org/Web/Eng/siteeng0.nsf/html/6SSHTJ> (11/4/2006), σελ. 2.

αγαθών, όταν αυτά πλήττονται από καταστροφή, φθορά ή λεηλασία στη διάρκεια πολεμικών συγκρούσεων. Βασικό ερώτημα στο οποίο θα αναζητηθούν απαντήσεις αποτελεί το εάν και κατά πόσο το πλαίσιο αυτό μπορεί να θεωρηθεί, στις μέρες μας, ~~επαρκές και ικανό να συμβάλει στην διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς στη διάρκεια πολέμων.~~

Η εργασία ακολουθεί κυρίως νομική προσέγγιση, χωρίς ωστόσο να απουσιάζουν ιστορικές ή πολιτικές προεκτάσεις, δεδομένου ότι η έρευνα δεν εστιάζεται μόνο στο θεωρητικό υπόβαθρο της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, αλλά επεκτείνεται και στο πεδίο της διεθνούς πρακτικής, σε μια προσπάθεια να εξεταστεί η έως σήμερα εφαρμογή των διεθνών νομικών κανόνων στην πράξη. Πρωτογενής πηγή για την εκπόνηση της εργασίας υπήρξαν τα ίδια τα διεθνή νομικά κείμενα, συμβατικού και μη χαρακτήρα, ενώ, επιπλέον, η έρευνα στηρίχτηκε σε ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία από τον κλάδο του διεθνούς δικαίου. Γύρω από την υπό εξέταση θεματική συναντάται πλούσια βιβλιογραφία, παλαιότερη αλλά και σύγχρονη, γεγονός ενδεικτικό της διαχρονικότητας του θέματος και του διαρκώς ανανεούμενου ενδιαφέροντος που επιδεικνύει η επιστήμη του διεθνούς δικαίου γι' αυτό.

Η εργασία διαρθρώνεται σε τρία κύρια μέρη. Στο Μέρος Α' επιχειρείται, υπό μορφή ιστορικής αναδρομής, μία απόπειρα καταγραφής των προσπαθειών της διεθνούς κοινότητας, ήδη από τότε που μπορεί να γίνεται λόγος για ύπαρξη διεθνούς δικαίου κι έως την υιοθέτηση, στον 20^ο αιώνα, της διεθνούς «Σύμβασης για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης» (Χάγη, 1954) και των δύο Πρωτοκόλλων αυτής (Χάγη, 1954 και 1999), να εξεύρει συναινετικές λύσεις προς την κατεύθυνση της διαφύλαξης της πολιτιστικής κληρονομιάς, εν μέσω μάλιστα ιστορικών περιόδων που σηματοδοτήθηκαν από έντονες ταραχές και σφοδρές πολεμικές συγκρούσεις και αντιπαραθέσεις.

Το Μέρος Β' επικεντρώνεται στην περιγραφή και ανάλυση του σύγχρονου διεθνούς νομικού πλαισίου προστασίας των πολιτιστικών αγαθών σε καιρό πολέμου. Έμφαση δίδεται κυρίως στην παρουσίαση της Σύμβασης της Χάγης του 1954 και των Πρωτοκόλλων της, που αποτελούν και τα κύρια σύγχρονα νομικά εργαλεία, στην ανάδειξη των κεντρικών σημείων και των θεμελιωδών αρχών τους, καθώς και στην εκτίμηση της συμβολής και συνεισφοράς τους στο υπό εξέταση πεδίο. Στο ίδιο μέρος της εργασίας παρουσιάζονται και εξετάζονται συνοπτικά κι άλλα διεθνή κείμενα, άλλοτε νομικά δεσμευτικού κι άλλοτε απλώς διακηρυκτικού χαρακτήρα, οικουμενικής εμβέλειας, που επίσης συνέβαλαν στη διαμόρφωση του προστατευτικού για τα πολιτιστικά αγαθά σε καιρό πολέμου σύγχρονου διεθνούς νομικού πλαισίου. Στα κείμενα αυτά συγκαταλέγονται, κατ' αρχάς, η Σύμβαση της UNESCO του 1970 για την απαγόρευση της παράνομης εισαγωγής, εξαγωγής και διακίνησης πολιτιστικών αγαθών και η Σύμβαση της UNESCO του 1972 για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς. Μελετώνται επίσης κείμενα του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, του κλάδου δηλαδή εκείνου του διεθνούς δικαίου, που αφορά στη διάρκεια της πολεμικής σύρραξης. Τέτοια είναι τα Πρωτόκολλα της Γενεύης του 1977, η Σύμβαση του 1980 σχετικά με απαγορεύσεις ή περιορισμούς

στη χρήση ορισμένων συμβατικών όπλων, καθώς επίσης και τα Καταστατικά διεθνών Ποινικών Δικαστηρίων. Διακηρυκτικό χαρακτήρα, υπό την έννοια ότι δεν παράγουν νομικώς δεσμευτικά αποτελέσματα, έχουν η Διακήρυξη της UNESCO του 2003 για την Εσκεμμένη Καταστροφή Πολιτιστικών Αγαθών καθώς και μία Οδηγία του Γενικού Γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών, που εκδόθηκε το 1999 και που αφορά στις υποχρεώσεις των ειρηνευτικών δυνάμεων του ΟΗΕ. Και τα παραπάνω κείμενα συνδιαμορφώνουν, ως ένα βαθμό, το υπάρχον διεθνές νομικό πλαίσιο για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε πολεμικές περιόδους. Το Μέρος Β' ολοκληρώνεται με την εξέταση κάποιων ειδικών ζητημάτων που άπτονται της υπό εμβάθυνση θεματικής, όπως είναι η έννοια της στρατιωτικής αναγκαιότητας στην ένοπλη σύρραξη και τα εμπόδια που αυτή θέτει στην προστασία των πολιτιστικών αγαθών, η προστασία τους στις μη διεθνούς χαρακτήρα ένοπλες συρράξεις και, τέλος, η εθιμική ισχύς των γενικών αρχών προστασίας των πολιτιστικών αγαθών.

Το Μέρος Γ' αφορά στην εφαρμογή της Σύμβασης της Χάγης κατά τη διεθνή πρακτική. Καταγράφεται, σε αδρές γραμμές, η διαδρομή της εφαρμογής της και αναδεικνύεται αφ' ενός μεν ο ρόλος των συμβαλλομένων κρατών-μερών, αφ' ετέρου δε η ανάμιξη άλλων εμπλεκόμενων φορέων, όπως της UNESCO, του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών και των Μη Κυβερνητικών Οργανισμών. Καταβάλλεται επίσης η προσπάθεια, μέσω της παρουσίας παραδειγμάτων από τη διεθνή πρακτική, να φωτιστούν γνωστές περιπτώσεις εφαρμογής του διεθνούς συμβατικού δικαίου. Συγκεκριμένα, εξετάζονται τα παραδείγματα της Καμπότζης (1970-1990), της Γιουγκοσλαβίας (1991-1995), του Ιράκ (Πόλεμος του Κόλπου 1991 και αμερικανική εισβολή 2003) και του Λιβάνου (1982-1983 και καλοκαίρι 2006). Πέρα από την καταγραφή του «ιστορικού» των υποθέσεων, η εργασία επιχειρεί να εμβαθύνει στο κατά πόσο, και σε ποιο βαθμό, έτυχαν εφαρμογής οι διεθνείς συμβατικοί κανόνες που αφορούν στην προστασία των πολιτιστικών αγαθών και να ανιχνεύσει τους λόγους, νομικούς ή πολιτικούς, για τους οποίους το κανονιστικό αυτό πλαίσιο δεν κατάφερε ενδεχομένως να εφαρμοστεί και να εμπεδωθεί.

Τέλος, επιχειρείται μια συνολική αποτίμηση και αξιολόγηση του πλαισίου προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, διατυπώνονται προτάσεις για τις δυνατότητες ενίσχυσης της και διαγράφονται οι πιθανές προοπτικές προς την κατεύθυνση μιας αποτελεσματικότερης και αποδοτικότερης διεθνούς συνεργασίας για τον ίδιο σκοπό.

Μέρος Α΄

Ιστορικά προηγούμενα: Η εξέλιξη της διεθνούς προστασίας των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης έως την υιοθέτηση της Σύμβασης της Χάγης το 1954

I. Από τις απαρχές του διεθνούς δικαίου έως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα

i. Οι απαρχές του διεθνούς δικαίου

Περί τα τέλη του Μεσαίωνα, διεθνές δίκαιο υφίστατο μόνον υποτυπωδώς και εξαντλείτο σε κανόνες διπλωματικού και προξενικού δικαίου και σε θεωρίες περί δικαίου πολέμου⁸. Η αποκάλυψη της γεωγραφικής διάστασης του κόσμου με την ανακάλυψη νέων εδαφών (ανακάλυψη της αμερικανικής ηπείρου το έτος 1492) και η δημιουργία νέων διαύλων εξερεύνησης, αναζήτησης πρώτων υλών, κατάκτησης εδαφών και δουλεμπορίου θα οδηγήσουν στη διάδοση, μετά το 16^ο αιώνα, του διεθνούς δικαίου και στην εξάπλωση της ευρωπαϊκής κυριαρχίας, με την ευρωπαϊκή ήπειρο να καθίσταται το κέντρο ενός διεθνούς συστήματος οικουμενικής εμβέλειας. Ως γνωστόν, η κατάκτηση της Κεντρικής και Νοτίου Αμερικής από τους Ισπανούς και τους Πορτογάλους συνοδεύτηκε από τη διαρπαγή θησαυρών και την καταστροφή μνημείων πολιτισμών που ήκμαζαν έως τότε στην αμερικανική ήπειρο, όπως των Αζτέκων, των Ίνκας και των Μάγια⁹.

Ως χρονική αφετηρία για την ενασχόληση της νομικής επιστήμης με το ζήτημα της καταστροφής των πολιτιστικών αγαθών σε καιρό πολέμου και, συνακόλουθα, με την ανάγκη προστασίας τους, θα μπορούσε κανείς να προσδιορίσει τα μέσα του 16^{ου} αιώνα. Το 1553 ο Πολωνός νομικός J. Przymusiński θα προβάλλει για πρώτη φορά νομικές ενστάσεις στις έως τότε κρατούσες αντιλήψεις που ήθελαν το «δικαίωμα στα λάφυρα» (“right to spoils”) ως σύμφυτο με την πολεμική πρακτική και ιδεολογία. Το παράδειγμά του θα ακολουθήσουν τους επόμενους δύο αιώνες έγκριτοι νομικοί και θεμελιωτές του διεθνούς δικαίου, όπως ο Γερμανός J. Gentili και ο Ολλανδός Hugo de Groot ή Grotius το 17^ο και, κυρίως, ο Ελβετός E. de Vattel το 18^ο αιώνα¹⁰. Ο Vattel, στο έργο του «*Το Δίκαιο των Εθνών*» (“*Le Droit des gens*”), θα εκφράσει σε έντονο ύφος την αποδοκιμασία του για την καταστροφή έργων τέχνης, αναφέροντας ότι «...μόνον ένας εχθρός του ανθρώπινου είδους θα μπορούσε με τόσο απερίσκεπτο τρόπο να στερήσει από την ανθρωπότητα τέτοια υποδείγματα τέχνης, όπως ναούς,

⁸ Οικονομίδης, Κ., *Εισαγωγή στο Διπλωματικό και Προξενικό Δίκαιο- Τα όργανα του κράτους στις διεθνείς σχέσεις (πανεπιστημιακές σημειώσεις)*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1991, σελ. 18.

⁹ Σχετικά και: Κόνσολα, Ντ., *ό.π.*, σελ. 40.

¹⁰ Το ενδιαφέρον της διεθνούς νομικής κοινότητας της εποχής για το συγκεκριμένο θέμα βρήκε έρεισμα στη σταδιακή εδραίωση της αντίληψης, που είχε την προέλευσή της στην Αναγέννηση, ότι τα έργα τέχνης θα έπρεπε να θεωρούνται αντικείμενα ιδιαίτερης σημασίας σε σχέση με κάθε άλλο κοινό αντικείμενο.

επιτύμβιες στήλες, δημόσια κτήρια και άλλα έργα τέχνης που διακρίνονται για την ομορφιά τους¹¹...»¹².

ii. Από τη Συνθήκη Ειρήνης της Βεστφαλίας έως τη Διάσκεψη της Βιέννης

Σταδιακά, από το δεύτερο ήμισυ του 17^{ου} αιώνα και μετά, αρχής γενομένης με τη Συνθήκη Ειρήνης της Βεστφαλίας (1648)¹³, όσες διμερείς ή πολυμερείς συνθήκες ειρήνης ή άλλες διεθνείς πράξεις υπογράφονταν μεταξύ πρώην εμπολέμων ευρωπαϊκών κρατών περιλάμβαναν ειδικές ρήτρες που μεριμνούσαν για την επιστροφή, στη χώρα προέλευσής τους, πολιτιστικών αγαθών που είχαν κλαπεί στη διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων. Με τη Συνθήκη Ειρήνης της Βεστφαλίας θα εισαχθεί για πρώτη φορά στο δίκαιο του πολέμου η διαφοροποίηση μεταξύ ιδιωτικής και δημόσιας περιουσίας, όπως επίσης και το δικαίωμα των νικητών να διατηρούν και μετά τη λήξη ενός πολέμου το υλικό (π.χ. όπλα και λοιπές πολεμικές προμήθειες) που συνέλεξαν στη διάρκειά του.

Η σημασία των θρησκευτικών συγκρούσεων της Βορείου και Κεντρικής Ευρώπης του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα, κατά τις οποίες προκλήθηκαν ανεπανόρθωτες καταστροφές σε εκκλησίες και μοναστήρια και φθορές ιερών θρησκευτικών κειμηλίων, είχε πλέον με τον καιρό υποβαθμιστεί, οι απόλυτες μοναρχίες του παρελθόντος προοδευτικά αντικαταστάθηκαν από συστήματα λαϊκής κυριαρχίας και εφεξής στον ευρωπαϊκό χάρτη των ανεξαρτήτων κρατών θα κυριαρχούσε για αρκετά χρόνια η λογική της ισορροπίας δυνάμεων και της αναζήτησης ίσης κατανομής ισχύος μεταξύ των κρατών¹⁴. Παρά ταύτα, με σημείο αφετηρίας την προσπάθεια των φιλελεύθερων ιδεών της Επανάστασης, η δημοκρατική Γαλλία θα συγκρουστεί από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα και για είκοσι περίπου χρόνια, με τις συνασπισμένες μοναρχικές δυνάμεις της Ευρώπης, απ' τις οποίες και εντέλει θα ηττηθεί. Στη διάρκεια των Ναπολεόντειων πολέμων (1792-1815), οι γαλλικές δυνάμεις προέβησαν σε μεγάλης έκτασης συστηματική λεηλασία πολιτιστικών αγαθών στα εδάφη των δυνάμεων που αντιστάθηκαν στο Ναπολέοντα, υποχρεώνοντας τις μάλιστα πολλές φορές να

¹¹ Σχ. και: Bhat, I. P., *ό.π.*, σελ. 4.

¹² Ο Vattel επηρεάστηκε ιδιαίτερα από το σύγχρονό του πολιτικό φιλόσοφο Jean-Jacques Rousseau και σε μεγάλο βαθμό βασίστηκε στις διδασκαλίες του. Ο Rousseau υπήρξε ο πρώτος που στο έργο του «Κοινωνικό Συμβόλαιο» προέβη σε σαφή διάκριση μεταξύ στρατιωτικών στόχων αφενός και αμάχου πληθυσμού/ μη στρατιωτικών στόχων αφετέρου, διατυπώνοντας την πεποίθηση ότι «...ο πόλεμος δεν αποτελεί μια σχέση μεταξύ ανθρώπων, αλλά μεταξύ κρατών. Στη σχέση αυτή οι ιδιώτες γίνονται εχθροί μόνο κατά τύχη, όχι με την ιδιότητά τους ως ανθρώπων, ούτε καν ως πολιτών, αλλά ως στρατιωτών- ούτε καν ως μελών του έθνους τους, αλλά ως υπερασπιστών του».

¹³ Το 1648, χρονολογία υπογραφής της Συνθήκης Ειρήνης της Βεστφαλίας, θεωρείται ουσιαστικά ορόσημο της μετάβασης από τη Μεσαιωνική στη Νεότερη Ευρώπη. Με την εν λόγω Συνθήκη τελείωσε ο Τριακονταετής Πόλεμος και τέθηκαν οι βάσεις δημιουργίας ενός συστήματος ανεξαρτήτων κρατών.

¹⁴ Κουλουμπής, Θ., *Διεθνείς Σχέσεις- Εξουσία και Δικαιοσύνη*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995, σελ. 113.

αποδεχτούν, μέσω εξαναγκαστικής συνθηκολόγησης, ως νόμιμη την κλοπή και μεταφορά έξω από τη χώρα τους, ανεκτίμητης αξίας κειμηλίων¹⁵. Εντούτοις, οι όροι ειρήνης της Διάσκεψης της Βιέννης του 1815, που θα σφραγίσουν τον τερματισμό της ευρωπαϊκής εμφύλιας περιόδου και θα οικοδομήσουν ένα νέο σύστημα ευρωπαϊκής ισορροπίας (που θα εξασφαλίσει τη διατήρηση της μόνιμης ειρήνης και την περιστολή μεγάλων ένοπλων συγκρούσεων για τον επόμενο ολόκληρο σχεδόν αιώνα) θα περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, την καταδίκη της οργανωμένης λεηλασίας που έλαβε χώρα στη διάρκεια των πολέμων, καθώς επίσης και την υποχρέωση επιστροφής κλαπέντων πολιτιστικών αγαθών¹⁶.

Συνεπώς, το άλλοτε αδιαπραγμάτευτο «δικαίωμα στα λάφυρα» τίθεται πλέον σε έντονη αμφισβήτηση, ιδιαίτερα μάλιστα όταν τη λεία αποτελούν αντικείμενα μουσειακών συλλογών, η δε αποδοχή της πρακτικής της λεηλασίας αρχίζει σταδιακά να κάμπτεται¹⁷. Ας σημειωθεί στο σημείο αυτό ότι, κατά το πρώτο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα, συγκεκριμένα το 1832, θα δημοσιευτεί και το διάσημο έργο του Κ. von Clausewitz, του σημαντικότερου ίσως έως σήμερα συγγραφέα σε θέματα πολεμικής θεωρίας και πρακτικής, το *«Περί Πολέμου»* (*“Vom Kriege”*). Σ’ αυτό ο Clausewitz αναφέρθηκε για πρώτη φορά στην αρχή της αναλογικότητας κατά τη διεξαγωγή του πολέμου και στη χρησιμοποίηση εκείνων μόνο των μέτρων που κρίνονται αναγκαία και πρόσφορα για την επίτευξη αμιγώς στρατιωτικών στόχων.

Όπως θα καταστεί σαφές και στη συνέχεια, με την πάροδο των ετών, η προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε διεθνή νομικά κείμενα θα χάσει σταδιακά τον *ad hoc* και *a posteriori* χαρακτήρα της και θα προσλάβει διαστάσεις γενικής και προληπτικής κωδικοποίησης. Προς την κατεύθυνση αυτή θα συμβάλουν επιπλέον καίρια η βαθμιαία ανάπτυξη, από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα και εξής, της επιστήμης της αρχαιολογίας, καθώς επίσης και η δημιουργία των πρώτων εθνικών νομοθεσιών

¹⁵ Διαρπαγές πολιτιστικών αγαθών σημειώθηκαν κατά κύριο λόγο στην Αίγυπτο, στο Βέλγιο, στη Γερμανία, στην Ιταλία και στην Ολλανδία. Διασημότερο παράδειγμα κλοπής εκείνης της περιόδου θεωρείται το έργο “Adoration of the Mystic Lamb” του Ολλανδού J. van Eyck που βρισκόταν στο ναό St. Bavon’s στη Γάνδη του Βελγίου.

¹⁶ Σε πολλές από τις συνθήκες ανακωχής μεταξύ του Ναπολέοντα και των συνασπισμένων μοναρχιών της Ευρώπης περιλαμβάνονταν ρυθμίσεις που αφορούσαν στην επιστροφή έργων τέχνης στη Γαλλία. Ενδεικτικά αναφέρονται το άρθρο 8 της Συνθήκης Ανακωχής της Μπολόνια (1796) μεταξύ Γαλλίας και Αγίας Έδρας (άρθρο 8), που επέβαλλε επιστροφή μεγάλου αριθμού έργων τέχνης από το Βατικανό στη Γαλλία, το άρθρο 13 της Συνθήκης Ειρήνης του Τολεντίνο (1797) κ.ά. Σχετικά και: Γραμματικάκη-Αλεξίου, Α., *Διεθνής διακίνηση πολιτιστικών αγαθών και ιδιωτικό διεθνές δίκαιο*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2002, σελ. 205-206.

¹⁷ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση απόφασης καναδικού δικαστηρίου στην υπόθεση του πλοίου Marquis de Somereuils (1812): το δικαστήριο απεφάνθη ότι τα έργα τέχνης που ανήκαν στο Μουσείο Τεχνών της Φιλαδέλφεια των ΗΠΑ και που μεταφέρονταν με το συγκεκριμένο πλοίο (το οποίο είχε καταληφθεί από τις ναυτικές δυνάμεις του εχθρού) δεν αποτελούσαν προϊόντα πολεμικής λείας και ως εκ τούτου έπρεπε να επιστραφούν στο Μουσείο προέλευσής τους ως αντικείμενα τέχνης ανήκοντα στην κοινή κληρονομιά της ανθρωπότητας. Σχετικά και: Boylan, P.J., *Review of the Convention for the protection of cultural property in the event of armed conflict*, UNESCO, CLT-93/WS 12, 1993, σελ. 24.

ευρωπαϊκών κρατών που αφορούν στην προστασία αρχαιοτήτων, για τις οποίες έως τότε δε λαμβανόταν καμία απολύτως μέριμνα¹⁸.

iii. Από τον Κώδικα Lieber έως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα

Στις 24/04/1863, εν μέσω αμερικανικού εμφυλίου πολέμου και επί προεδρίας Α. Lincoln, το Αμερικανικό Υπουργείο Πολέμου εξέδωσε τη Γενική Οδηγία (“General Order”) υπ’ αριθ. 100 με θέμα «Οδηγίες σχετικά με τη Διοίκηση των Αμερικανικών Ενόπλων Δυνάμεων στο Πεδίο της Μάχης» (“Instructions for the Government of the Armies of the United States in the Field”)¹⁹. Η εν λόγω οδηγία, ευρύτερα γνωστή ως Κώδικας Lieber, από τον εμπνευστή της Fr. Lieber (1789-1872), αμερικανο-γερμανό νομικό και πολιτικό επιστήμονα, καθηγητή του Πανεπιστημίου Columbia της Ν. Υόρκης, περιλάμβανε για πρώτη φορά, μεταξύ άλλων, ένα σχετικά ευρύ πλαίσιο μέτρων και απαγορεύσεων που απέβλεπαν στην προστασία ακινήτων και κινητών πολιτιστικών αγαθών (άρθρα 34-36). Στον Κώδικα οριζόταν ότι τα πολιτιστικά αγαθά που ανήκαν σε εκκλησίες, νοσοκομεία ή σε άλλα ιδρύματα φιλανθρωπικού χαρακτήρα, σε ιδρύματα που συνδέονταν με την εκπαίδευση και την προώθηση της γνώσης, είτε επρόκειτο για δημόσια σχολεία, πανεπιστήμια, ακαδημίες, είτε για μουσεία καλών τεχνών ή μουσεία επιστημονικού χαρακτήρα, δε θα έπρεπε να θεωρούνται δημόσια περιουσία και, ως εκ τούτου, απαγορευόταν να τυγχάνουν ιδιοποίησης από την παράταξη του νικητή²⁰. Έργα τέχνης, βιβλιοθήκες, επιστημονικές συλλογές ή εξειδικευμένα όργανα, όπως π.χ. αστρονομικά τηλεσκόπια, έπρεπε να προστατεύονται με κάθε τρόπο από κάθε δυνάμενη να αποφευχθεί φθορά ή βλάβη, ακόμη κι αν βρίσκονταν εντός οχυρώσεων κατά τη διάρκεια πολιορκίας ή βομβαρδισμών²¹. Η καταστροφή ή φθορά των προαναφερθέντων ακινήτων ή κινητών αγαθών τιμωρείτο με αυστηρή ποινή, ακόμη και τη θανατική²². Τον αμερικανικό Κώδικα Lieber διαδέχτηκαν αντίστοιχοι γερμανικοί, βρετανικοί, ιταλικοί, ισπανικοί και ιαπωνικοί κώδικες²³.

Ο Κώδικας Lieber χρησίμευσε ως βάση και για τη Συνδιάσκεψη των Βρυξελλών του 1874, που συγκλήθηκε με συμμετοχή 15 κυβερνήσεων, ύστερα από πρωτοβουλία της ρωσικής κυβέρνησης, και στη διάρκεια της οποίας υιοθετήθηκε σχέδιο

¹⁸ Σχ. και: Κόνσολα, Ντ., ό.π., σελ. 41.

¹⁹ Βλέπε Παράρτημα υπ. αριθ. 1.

²⁰ Άρθρο 34.

²¹ Άρθρο 35. Επίσης, σε περίπτωση που υπήρχε η δυνατότητα ή έπρεπε για λόγους ασφαλείας τα εν λόγω πολιτιστικά αγαθά να μεταφερθούν, απαγορευόταν η εσκεμμένη καταστροφή, πώληση ή δωρεά τους, ενώ το καθεστώς ιδιοκτησίας που τα αφορούσε μετά τη λήξη του πολέμου θα περιείχετο στους όρους μελλοντικής συνθήκης ειρήνης (άρθρο 36).

²² Άρθρο 44.

²³ Σχετικά και: Boylan, P.J., “The concept of cultural protection in times of armed conflict: from the crusades to the new millenium”, στο: Brodie, Neil and Walker Tubb, Kathryn (ed.), *Illicit Antiquities: the theft of culture and the extinction of archaeology*, Routledge, London and New York, 2003, σελ. 46-47.

Διακήρυξης για το Δίκαιο του Πολέμου (“Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War”, 27/08/1974)²⁴. Το εν λόγω σχέδιο, παρότι δεν τέθηκε ποτέ σε εφαρμογή λόγω της μη επικύρωσής του, υπήρξε πάντως ~~εξαιρετικά σημαντικό για τις εξελίξεις που θα ακολουθούσαν στον τομέα της~~ προστασίας πολιτιστικών αγαθών. Στη «Διακήρυξη των Βρυξελλών», όπως έμεινε γνωστή, προβλεπόταν ότι η ιδιοκτησία θρησκευτικών, πολιτιστικών, εκπαιδευτικών ή φιλανθρωπικών ιδρυμάτων, «ακόμη κι αν ανήκει στο Κράτος, θα πρέπει να λογίζεται ως ιδιωτική περιουσία», επί της οποίας δεν θα επιτρέπεται κατάσχεση, οι δε δράστες εσκεμμένης καταστροφής, φθοράς ή διαρπαγής πολιτιστικών αγαθών «θα διώκονται από τις αρμόδιες αρχές»²⁵. ~~Τόποι αφιερωμένοι στην τέχνη, στην επιστήμη,~~ σε φιλανθρωπικούς σκοπούς, όπως επίσης και τα νοσοκομεία, θα έπρεπε, σε περιπτώσεις πολιορκίας ή βομβαρδισμών, να προστατεύονται, στο μέτρο του δυνατού, ενώ ~~συνιστούσε καθήκον του πολιορκουμένου η γνωστοποίηση της~~ ύπαρξης τέτοιων κτηρίων στον εχθρό και ο προσδιορισμός τους με ειδικά ορατά σήματα²⁶. Ίδιες διατάξεις, με ελάχιστα διαφοροποιημένα διατύπωση, υιοθέτησε το 1880 και το Ινστιτούτο Διεθνούς Δικαίου στο λεγόμενο Εγχειρίδιο της Οξφόρδης (“Oxford Manual”)²⁷, ενός σχεδίου που επίσης δεν περιβλήθηκε ουδέποτε την ισχύ διεθνούς συνθήκης.

²⁴ Βλέπε Παράρτημα υπ. αριθ. 2.

²⁵ Άρθρο 8.

²⁶ Άρθρο 17.

²⁷ Αντιστοίχως άρθρα 53 και 36 Εγχειριδίου της Οξφόρδης.

II. 20^{ος} αιώνας

i. Από τις Διεθνείς Συνδιασκέψεις της Χάγης έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Επισήμως, το πρώτο διεθνές κείμενο που παρείχε προστασία πολιτιστικών αγαθών σε καιρό πολέμου υπεγράφη στο πλαίσιο της πρώτης Συνδιάσκεψης της Χάγης, ανάμεσα σε 26 κράτη, το έτος 1899. Τόσο η Συνδιάσκεψη της Χάγης του έτους 1899 όσο και η δεύτερη Συνδιάσκεψη που ακολούθησε, το 1907, κωδικοποίησαν κανόνες του διεθνούς δικαίου και παρήγαγαν συμβατικό έργο που αφορούσε στο δίκαιο του πολέμου και στην ειρηνική επίλυση διαφορών. Ανάμεσα στις ρυθμίσεις αυτές περιλαμβάνονταν και κάποιες σχετικές με ζητήματα προστασίας πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης²⁸. Κατάληξη της δεύτερης και σημαντικότερης Συνδιάσκεψης υπήρξε η υιοθέτηση μιας σειράς διεθνών συμβατικών κειμένων, των Συμβάσεων της Χάγης²⁹.

Στην τέταρτη Σύμβαση που αφορά στους Νόμους και τα Έθιμα του κατά Ξηράν Πολέμου, του 1907 ("Convention respecting the Laws and Customs of War on Land"), προβλεπόταν ότι «κατά τη διάρκεια πολιορκίας και βομβαρδισμών πρέπει να λαμβάνονται όλα τα αναγκαία μέτρα για να μένουν άθικτα, κατά το δυνατόν, τα οικοδομήματα που είναι αφιερωμένα στην θεία λατρεία, στις τέχνες, στις επιστήμες και στην αγαθοεργία, τα ιστορικά μνημεία, τα νοσοκομεία, και τα μέρη, στα οποία βρίσκονται συγκεντρωμένοι ασθενείς και τραυματίες, υπό τον όρο όμως να μη χρησιμοποιούνται αυτά και για στρατιωτικούς σκοπούς»³⁰. Επιπλέον, συνιστούσε υποχρέωση των πολιορκούμενων να «προσδιορίζουν, με ειδικά, ορατά σήματα, τα οποία έχουν εκ των προτέρων γνωστοποιηθεί στον πολιορκητή, τα οικοδομήματα αυτά ή και τα μέρη συγκέντρωσης ασθενών και τραυματιών»³¹. Στην ίδια σύμβαση οριζόταν επίσης ότι «η ιδιοκτησία θρησκευτικών, πολιτιστικών, εκπαιδευτικών ή φιλανθρωπικών ιδρυμάτων, ακόμη κι αν ανήκει στο Κράτος, θα πρέπει να λογίζεται ως ιδιωτική περιουσία». «Η κάθε είδους διαρπαγή καταστροφή ή εσκεμμένη φθορά κατά ιδρυμάτων τέτοιου χαρακτήρα, κατά νοσοκομείων, έργων τέχνης και επιστήμης απαγορεύεται και θα πρέπει να αποτελεί αιτία νομικής δίωξης»³².

²⁸ Σχετικά και: Boylan, P.J., ό.π., σελ. 26-27.

²⁹ Στα μετέχοντα κράτη, σε σύνολο 44 χωρών, περιλαμβάνονταν οι ΗΠΑ, η Ρωσία, η Γερμανία, η Μ. Βρετανία και η Γαλλία.

³⁰ Βλέπε Παράρτημα υπ. αριθ. 3.

³¹ Άρθρο 27 των Κανονισμών ("Regulations") στο Παράρτημα της Σύμβασης. Η ίδια σχεδόν διάταξη συναντάται και στο άρθρο 5 της ένατης Σύμβασης που αφορά σε Βομβαρδισμούς από Ναυτικές Δυνάμεις σε Καιρό Πολέμου, του 1907 ("Convention concerning Bombardment by Naval Forces in Time of War").

³² Άρθρο 56 των Κανονισμών ("Regulations") στο Παράρτημα της Σύμβασης. Οι παραπάνω διατάξεις στην ουσία ενσωμάτωναν αντίστοιχες διατάξεις της Σύμβασης της Χάγης του 1899, που με τη σειρά τους είχαν υιοθετήσει τις αρχές της Διακήρυξης των Βρυξελλών (1874) και του Εγχειριδίου της Οξφόρδης (1880). Σχετικά και: Bos, A., "L'importance des Conférences de la Haye de 1899, 1907 et

Στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου εμφανίστηκε η πρακτική των αεροπορικών βομβαρδισμών και χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά οπλικά συστήματα ικανά να στοχεύουν από μεγάλη απόσταση ("long-distance weapons"), όπως επίσης και δηλητηριώδη αέρια ή άλλες χημικές ουσίες που μπορούσαν να προκαλέσουν σημαντικές φθορές σε έργα τέχνης ή άλλα πολιτιστικά αγαθά³³. Οι καταστροφές εκκλησιών, ιστορικών μνημείων, μουσείων, βιβλιοθηκών που σημειώθηκαν στη διάρκειά του κατέδειξαν πόσο ευθραυστές ήταν οι συμφωνίες της Χάγης και πόσο δύσκολα μπορούσαν αυτές να τύχουν πρακτικής εφαρμογής. Πάντως, σε κάθε περίπτωση, οι αρχές της Χάγης αποτέλεσαν το διεθνές νομικό καθεστώς που καθόριζε τη συμπεριφορά των εμπολέμων εν γένει, κι όχι μόνο σε σχέση με τα πολιτιστικά αγαθά. Τα τελευταία θεωρούνταν καταρχήν προστατευτέα, τα δε άτομα που ευθύνονταν για τυχόν καταστροφή ή βλάβη τους έπρεπε να τιμωρούνται από τις αρχές της χώρας τους.

Σημειώνεται μάλιστα ότι στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η γερμανική πλευρά, μετά την καταστροφή από εμπρησμό τμήματος του Πανεπιστημίου της βελγικής πόλης Leuven και το βομβαρδισμό του καθεδρικού ναού της γαλλικής πόλης Rheims (τέλη 1914), προέβη στη δημιουργία, στα κατακτημένα εδάφη του Βελγίου και της βόρειας Γαλλίας, οργάνωσης, η οποία υποτίθεται ότι θα προστάτευε τα ιστορικά μνημεία και άλλα πολιτιστικά αγαθά. Τελικά, πολλά από τα αντικείμενα αυτά εστάλησαν στη διάρκεια του πολέμου για «προστασία» σε ιδιωτικά μουσεία και συλλογές της Γερμανίας.

Η Συνθήκη των Βερσαλλιών, που υπεγράφη στις 28/06/1919, υπήρξε η σημαντικότερη από τις Συνθήκες Ειρήνης που συνομολογήθηκαν στο πλαίσιο της Συνδιάσκεψης των Παρισίων και προσπάθησε να ρυθμίσει όσα προβλήματα ανέκυψαν μεταξύ των Δυνάμεων της Αντάντ και της Γερμανίας στη διάρκεια του πολέμου³⁴. Κατά το άρθρο 245, η Γερμανία όφειλε να επιστρέψει όλα τα «τρόπαια, αρχεία, ιστορικά ενθυμεία ή έργα τέχνης που μεταφέρθηκαν εκτός Γαλλίας από τις γερμανικές αρχές στη διάρκεια του πολέμου του 1870-1871 και του πολέμου 1914-1919». Η γαλλική κυβέρνηση θα αναλάμβανε την υποχρέωση να συντάξει τον κατάλογο με τα προς επιστροφή αντικείμενα. Επίσης, στο άρθρο 247, η γερμανική πλευρά υποχρεωνόταν να επανορθώσει απέναντι στο Βέλγιο για την καταστροφή στη Leuven και συγκεκριμένα να «εξοπλίσει το Πανεπιστήμιο της πόλης, μέσα σε διάστημα δύο μηνών αφότου της ζητηθεί... με χειρόγραφα, βιβλία, χάρτες και

1999 pour la protection juridique des biens culturels en cas de conflit armé", στο: *Museum International*, No 228- *Protection et Restitution*, UNESCO, Décembre 2005, σελ. 32-39.

³³ Η χρήση δηλητηριωδών αερίων απαγορεύτηκε τελικά μετά την λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου σε σχετικό Πρωτόκολλο, που υπεγράφη στη Γενεύη το έτος 1925.

³⁴ Στο Παρίσι υπεγράφησαν πέντε Συνθήκες Ειρήνης με τις οποίες ρυθμίστηκαν τα ζητήματα που εκκρεμούσαν μεταξύ νικητών και ηττημένων. Οι Συνθήκες υπεγράφησαν σε προάστια των Παρισίων: στις Βερσαλλίες η πρώτη, στον Άγιο Γερμανό (10/09/1919 για τις εκκρεμότητες με την Αυστρία), στο Τριανόν (04/06/1920 για τις διαφορές με την Ουγγαρία), στο Νεϊγύ (27/11/1919 για τις διαφορές με τη Βουλγαρία) και στις Σέβρες (10/08/1920 για τις διαφορές με την Τουρκία) οι επόμενες.

συλλεκτικά αντικείμενα, αξίας αντίστοιχης εκείνων που είχαν καταστραφεί στον εμπρησμό από τη γερμανική πλευρά της Βιβλιοθήκης της Leuven»³⁵.

II. Το Σύμφωνο Roerich

Το 1923 πραγματοποιήθηκε στη Χάγη διεθνής Συνδιάσκεψη νομικών, στην οποία συντάχθηκε σχέδιο σύμβασης που περιλάμβανε πλαίσιο διεθνών κανόνων σχετικά με τις εναέριες στρατιωτικές επιχειρήσεις ("Rules of Air Warfare"). Στο εν λόγω κείμενο προτεινόταν η απαγόρευση αεροπορικών βομβαρδισμών κατά κάθε μη στρατιωτικού στόχου ή περιοχής, συμπεριλαμβανομένων των οικοδομημάτων αφιερωμένων στη θεία λατρεία, στις τέχνες, στις επιστήμες και στην αγαθοεργία, των ιστορικών μνημείων και των νοσοκομείων³⁶.

Επόμενος κύριος σταθμός στο πεδίο της προστασίας πολιτιστικών αγαθών σε καιρό πολέμου υπήρξε η 15/04/1935, ημερομηνία υπογραφής στην Ουάσιγκτον από εικοσιένα αμερικανικά κράτη, μέλη της Παν-αμερικανικής Ένωσης (προδρόμου της σημερινής Οργάνωσης Αμερικανικών Κρατών), η «Συμφωνία για την Προστασία των Καλλιτεχνικών και Επιστημονικών Ιδρυμάτων και Ιστορικών Μνημείων», γνωστότερη ίσως ως Σύμφωνο της Ουάσιγκτον ή ως Σύμφωνο Roerich ("Treaty on the Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments")³⁷. Ο εμπνευστής του, N. Roerich (1874-1947), ρωσικής καταγωγής καλλιτέχνης και διανοούμενος, είχε ήδη από χρόνια αναπτύξει σειρά προτάσεων αναφορικά με την προστασία επιστημονικών, καλλιτεχνικών και εκπαιδευτικών θεσμών και αποστολών, είχε δε στις προσπάθειές του αυτές την υποστήριξη της συζύγου του τότε Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών, της Eleanor Roosevelt³⁸. Η πρόταση του Roerich για τη δημιουργία μιας σχετικής συνθήκης υιοθετήθηκε κατά μεγάλο ποσοστό από τα συμβαλλόμενα μέρη.

³⁵ Η δεύτερη ρήτρα του άρθρου 247 ζητούσε από τη γερμανική πλευρά να επιστρέψει όχι μόνο εκείνα τα τμήματα έργου του ζωγράφου van Eyck που είχε αποσπάσει στη διάρκεια του πολέμου, αλλά και όσα είχαν πωληθεί εν έτει 1821 στον πρώσο βασιλέα Φρειδερίκο Γουλιέλμο τον 3^ο από Άγγλο συλλέκτη και φυλάσσονταν έκτοτε σε μουσείο του Βερολίνου, καθώς επίσης και τμήματα του τριπτύχου «Μυστικός Δείπνος» του Ολλανδού ζωγράφου Dirk Bouts, παρότι κι αυτά είχαν αγοραστεί νομίμως από γερμανικά μουσεία πριν το 1914. Η επιστροφή των έργων αυτών αποτέλεσε σε κάθε περίπτωση καινοτόμο βήμα κι από απόψεως διεθνούς δικαίου: για πρώτη φορά αρθρώθηκε η απαίτηση επανένταξης έργων τέχνης στην ιστορική και καλλιτεχνική κληρονομιά ενός έθνους, ενώ καθιερώθηκε η χρησιμοποίηση έργων τέχνης στο πλαίσιο επανόρθωσης ή αποζημίωσης για άλλα, κατεστραμμένα έργα τέχνης.

³⁶ Άρθρο 25. Σχετικά και: Boylan, P.J., *ό.π.*, σελ. 27-28.

³⁷ Σχετικά και: Boylan, P.J., *ό.π.*, σελ. 30. Επίσης: Βλέπε Παράρτημα υπ. αριθ. 4.

³⁸ Αξίζει να σημειωθεί ότι ο N. Roerich υπήρξε δύο φορές υποψήφιος για το βραβείο Νόμπελ ειρήνης. Το μεγάλο του ενδιαφέρον για την επίτευξη της παγκόσμιας ειρήνης τον οδήγησε μάλιστα στην δημιουργία του θεσμού "Pax Cultura", ενός φορέα αντίστοιχου του «Ερυθρού Σταυρού», αφιερωμένου ωστόσο στις τέχνες και στον πολιτισμό. Σχετικά και: Boylan, P.J., "The concept of cultural protection in times of armed conflict: from the crusades to the new millennium", *ό.π.*, σελ. 52.

Το Σύμφωνο Roerich, [το οποίο ισχύει έως σήμερα] στη Β. Αμερική και στα περισσότερα κράτη της Κεντρικής και Νοτίου Αμερικής, αποτέλεσε ουσιαστικά το πρώτο περιφερειακό χαρακτήρα συμβατικό κείμενο με αποκλειστικό πεδίο ρύθμισης την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, τόσο σε καιρό πολέμου όσο και ειρήνης.

Το άρθρο Γ του Συμφώνου όριζε ότι «τα ιστορικά μνημεία, μουσεία, επιστημονικά, καλλιτεχνικά, εκπαιδευτικά και πολιτιστικά ιδρύματα πρέπει να θεωρούνται ουδέτερα ("neutral") και ως τέτοια να τυγχάνουν του σεβασμού και της προστασίας των εμπόλεμων»³⁹. Προβλεπόταν επίσης ειδικό, διακριτικό σήμα για τον προσδιορισμό όλων των τόπων που έχριζαν προστασίας⁴⁰ ενώ, τέλος, η εφαρμογή των προστατευτικών διατάξεων εκτεινόταν σε ολόκληρη την επικράτεια των συμβαλλομένων στο Σύμφωνο κρατών-μερών⁴¹.

Δυστυχώς, και σ' αυτή την περίπτωση, οι διατάξεις του Συμφώνου παρέμειναν κενό γράμμα: ελάχιστα από τα κράτη που το υπέγραψαν τήρησαν στην πράξη τις δεσμεύσεις που απέρρεαν απ' αυτό. Επιπλέον, ενώ την ίδια περίοδο στην Ευρώπη πύκνωναν τα σύννεφα του πολέμου, το παν-αμερικανικό Σύμφωνο ουδέποτε εξήλθε των συνόρων της αμερικανικής ηπείρου, λόγω κυρίως του απομονωτισμού και της εσωστρέφειας που είχαν επιλέξει οι ΗΠΑ το μεγαλύτερο διάστημα των μεσοπολεμικών χρόνων⁴².

iii. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος

Την εποχή που στην Αμερική υπογραφόταν το Σύμφωνο Roerich, οι διεθνείς σχέσεις κυριαρχούνταν από την απειλή του νέου μεγάλου πολέμου. Στη διάρκεια του Ισπανικού Εμφυλίου, που ξέσπασε το 1936, σημειώθηκαν επιθέσεις από την παράταξη των δημοκρατικών κατά εκκλησιών και κατά της περιουσίας του κλήρου, ενώ σημαντικές φθορές σε πολιτιστικά αγαθά προκλήθηκαν επίσης εξαιτίας των αεροβομβαρδισμών στους οποίους επιδόθηκαν σε μεγάλη κλίμακα οι φρανκικές δυνάμεις⁴³. Για το λόγο αυτό, η Κοινωνία των Εθνών εξουσιοδότησε το 1936 το Διεθνές Γραφείο Μουσείων ("International Museums Office") να επανεξετάσει «την προβληματική της προστασίας μνημείων και έργων τέχνης σε περιόδους πολέμου και τοπικών αναταραχών». Πράγματι, το Διεθνές Γραφείο Μουσείων συγκρότησε επιτροπή νομικών και στρατιωτικών εμπειρογνομόνων, η οποία με τη σειρά της προχώρησε, τον Απρίλιο 1938 (λίγο μετά την προσάρτηση της Αυστρίας από το Γ΄

³⁹ Αντίστοιχης αντιμετώπισης έπρεπε να απολαμβάνει και το προσωπικό των προαναφερθέντων ιδρυμάτων (άρθρο 1).

⁴⁰ Άρθρο 3.

⁴¹ Άρθρο 2.

⁴² Σχετικά και: Τούντα-Φεργάδη, Αρ., *Η εξωτερική πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων στο Μεσοπόλεμο*, εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2000, σελ. 45-54.

⁴³ Ως ενδεικτική του μεγέθους του προβλήματος κατά τον ισπανικό εμφύλιο σημειώνεται η περίπτωση της εκκένωσης του μουσείου Prado της Μαδρίτης και η μεταφορά των έργων του προς φύλαξη στην έδρα του τότε Γενικού Γραμματέα της Κοινωνίας των Εθνών στη Γενεύη. Σχετικά και: Γραμματικάκη-Αλεξίου, Α. ό.π., σελ. 209.

Ράιχ) στην κατάθεση σχεδίου διεθνούς Συνθήκης «για την Προστασία Ιστορικών Κτηρίων και Έργων Τέχνης σε Περίπτωση Πολέμου» ("International Convention for the Protection of Historic Building and Works of Art in Time of War").

~~Στο σχέδιο της Συνθήκης, το οποίο περιλάμβανε αρκετά ρηξικέλευθες και προοδευτικές προτάσεις και υποβλήθηκε την ίδια χρονιά ενώπιον της Γενικής Συνέλευσης της Κοινωνίας των Εθνών, αναφερόταν για πρώτη φορά η «ειδική προστασία» ("special protection") μνημείων «θεμελιώδους σημασίας για τη διεθνή κοινότητα». Επίσης προβλεπόταν η δημιουργία διεθνών επιτροπών επιθεώρησης και η προσωρινή μεταφορά, υπό διεθνή επίβλεψη, έργων τέχνης σε τρίτες χώρες. Δυστυχώς όμως, η Κοινωνία των Εθνών, ήδη εξασθενημένη από τις αποχωρήσεις της Γερμανίας (1933), της Ιαπωνίας (1933) και της Ιταλίας (1937), δεν κατάφερε να πετύχει την υιοθέτηση του σχεδίου προτού ξεσπάσει ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος⁴⁴.~~

Η έναρξη του πολέμου, το Σεπτέμβριο του 1939, ανέστειλε κάθε διπλωματική προσπάθεια εκ μέρους της Κοινωνίας των Εθνών για την επίτευξη συναίνεσης ως προς το σχέδιο της Συνθήκης. Ο Γενικός Γραμματέας του Οργανισμού εξέδωσε μονομερώς διακήρυξη με τις βασικές αρχές του σχεδίου, πλην όμως μόνο το Βέλγιο, η Ελλάδα, η Ισπανία, η Ολλανδία και οι ΗΠΑ (παρότι μη μέλος της ΚτΕ) συναίνεσαν στην αποδοχή της⁴⁵.

Συνεπώς, η τέταρτη Σύμβαση της δεύτερης Συνδιάσκεψης της Χάγης του 1907 εξακολουθούσε να αποτελεί το βασικό (και το μόνο) διεθνές συμβατικό κείμενο με διατάξεις αναφορικά με την προστασία πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης. Όλα τα θέματα που είχαν εγερθεί ήδη απ' τον προηγούμενο Παγκόσμιο Πόλεμο, η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς από λεηλασία, η διάκριση μεταξύ δημόσιων και ιδιωτικών πολιτιστικών αγαθών, τα ζητήματα επιστροφής, επανορθώσεων και αποζημιώσεων, παρέμεναν εκκρεμή.

Αν ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος προκάλεσε την καταστροφή και λεηλασία σημαντικότεων μνημείων, μουσείων και βιβλιοθηκών, ως τραγικός θα πρέπει να καταγραφεί ο αντίστοιχος απολογισμός μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Οι λόγοι θα πρέπει να αναζητηθούν αφ' ενός μεν στη σφοδρότητα, τη μεγάλη γεωγραφική εμβέλεια και χρονική διάρκεια των εχθροπραξιών, αφ' ετέρου δε στη γενίκευση της τακτικής των αεροβομβαρδισμών και στην ενίσχυση των πρακτικών της κλοπής και της παράνομης μεταφοράς πολιτιστικών αγαθών έξω απ' τη χώρα προέλευσής τους. Οι αεροβομβαρδισμοί μετέτρεψαν σε ερείπια ιστορικά κέντρα

⁴⁴ Εξάλλου, δε χωρούσε αμφιβολία ότι η Γερμανία, λόγω και της πικρίας της για τους επαχθείς όρους της Συνθήκης των Βερσαλλιών του 1919 (βάσει των οποίων υποχρεώθηκε να επιστρέψει στις δυνάμεις της Αντάντ έργα τέχνης που είχε αφαιρέσει παράνομως αλλά και άλλα, που βρίσκονταν νόμιμα στην κατοχή της) δεν επρόκειτο να επιδείξει το παραμικρό ενδιαφέρον γι' αυτή την πρωτοβουλία της Κοινωνίας των Εθνών.

⁴⁵ Το Διεθνές Γραφείο Μουσείων εξέδωσε παρά ταύτα εγχειρίδιο σχετικά με την προστασία μνημείων και έργων τέχνης σε καιρό πολέμου που περιείχε πρακτικά μέτρα, συνιστώμενες ενέργειες και παραδείγματα από την πρόσφατη εμπειρία του Ισπανικού Εμφυλίου. Σχετ. και: Boylan, P.J., ό.π., σελ. 34.

μεγάλων πόλεων (Δρέσδη, Λύμπεκ, Βαρσοβία, Αγ. Πετρούπολη, Λονδίνο κ.ά.) και κατέστρεψαν μαζικά ανεκτίμητους ιστορικούς θησαυρούς⁴⁶.

Η γερμανική κυρίως πλευρά επιδόθηκε, ως γνωστόν, σε επίσημη πολιτική ~~οργανωμένης και συστηματικής λεηλασίας μνημείων και έργων τέχνης, προβαίνοντας~~ σε κατασχέσεις από μουσεία, ιδρύματα, ~~πανεπιστήμια, βιβλιοθήκες και ιδιωτικές~~ συλλογές σε Βέλγιο, Γαλλία, Πολωνία, Σοβιετική Ένωση και αλλού. Από την άνοιξη του 1941 ως το καλοκαίρι του 1944, ο Α. Rosenberg, επικεφαλής επιτροπής της ναζιστικής Γερμανίας με αποστολή την καταγραφή και κατάσχεση όλων των σημαντικών έργων τέχνης, επέβλεψε τη μεταφορά στη Γερμανία 30 περίπου φορτίων έργων τέχνης που περιλάμβαναν 140 περίπου βαγόνια με 4.200 κιβώτια⁴⁷.

Η εμπειρία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και η συνειδητοποίηση της απώλειας του πολιτιστικού πλούτου που είχε προκληθεί στη διάρκειά του κατέστησε όσο ποτέ άλλοτε φανερή την ανάγκη εξασφάλισης συγκεκριμένης αποτελεσματικής διεθνούς προστασίας των πολιτιστικών αγαθών. Η ανάγκη ρύθμισης του συγκεκριμένου ζητήματος διαφαινόταν επίσης από το γεγονός ότι όλες ανεξαιρέτως οι συνθήκες ειρήνης που υπογράφηκαν το 1947 διατάξεις που αφορούσαν στον επαναπατρισμό πολιτιστικών αγαθών. Μεταπολεμικά, η γερμανική πλευρά υποχρεώθηκε να επιστρέψει μεγάλο αριθμό κλαπέντων έργων τέχνης και κειμηλίων. Ακόμη και σήμερα εκκρεμεί, ενώπιον εθνικών δικαστηρίων, και παρά τη σύναψη σχετικών διμερών ή πολυμερών συμφωνιών και τη διενέργεια *ad hoc* διαπραγματεύσεων μεταξύ πρώην εμπολέμων μερών, σημαντικός αριθμός διεκδικήσεων πολιτιστικών αγαθών, τα οποία είχαν κλαπεί και μεταφερθεί ως λεία στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.⁴⁸

Το Διεθνές Στρατιωτικό Δικαστήριο της Νυρεμβέργης (1945-1948), που συστήθηκε για να δικάσει εγκλήματα που διαπράχθηκαν στη διάρκεια του πολέμου, καταδίκασε σε θάνατο και τον Α. Rosenberg για το έγκλημα της καταστροφής και λεηλασίας

⁴⁶ Ο W. Churchill περιέγραφε τη μεταπολεμική Ευρώπη, ως «ένα σωρό ερειπίων, ένα σφαγείο, έναν τόπο αναπαραγωγής λοιμού και μίσους». Το Βερολίνο ήταν «η ενσάρκωση της απόλυτης ερήμωσης», το 90% των κτηρίων της Κολωνίας ήταν κατεστραμμένο και το 70% των κτηρίων του κέντρου της Βιέννης επίσης ισοπεδωμένα.

⁴⁷ Petropoulos, J., *Art as Politics in the Third Reich*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, London 1996, και ειδικά για τον Α. Rosenberg σελ. 158-162. Μόνον από τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης αφαιρέθηκαν 22.000 έργα τέχνης και ανεκτίμητο αρχαιολογικό υλικό. Επιπλέον, το ναζιστικό καθεστώς επέβαλε τη συστηματική καταστροφή συναγωγών, εβραϊκών σχολείων και πολιτιστικών κέντρων, μνημείων, νεκροταφείων, βιβλιοθηκών, έργων τέχνης και εν γένει κάθε στοιχείου ικανού να πιστοποιήσει την εβραϊκή παρουσία στην επικράτεια του Γ' Ράιχ και στην κατεχόμενη Ευρώπη.

⁴⁸ Η επιστροφή κλαπέντων έργων τέχνης από τη Γερμανία προς τις άλλοτε κατακτημένες χώρες συνεχίζεται έως σήμερα. Μόλις τη δεκαετία του '90 αποκαλύφθηκε τεράστιος αριθμός έργων τέχνης και αρχαιολογικού υλικού που και η Σοβιετική Ένωση είχε αφαιρέσει από τη ζώνη κατοχής της στη Γερμανία, ως αντίποινα για την καταστροφή δικών της πολιτιστικών αγαθών από το ναζιστικό καθεστώς και τα οποία η ρωσική κυβέρνηση ακόμη αρνείται να επιστρέψει. Η γερμανική πλευρά υποστηρίζει ότι η Ρωσία παραβιάζει κατ' αυτό τον τρόπο σχετικές διμερείς συμφωνίες που οι δύο χώρες υπέγραψαν στις αρχές της δεκαετίας του '90 και αφορούν στην αμοιβαία επιστροφή πολιτιστικών αγαθών. Σχετικά με τις εκκρεμείς δικαστικές υποθέσεις βλ. και: Palmer, N., *Museums and the Holocaust*, Institute of Art and Law, Biddles Ltd, Great Britain, 2000, σελ. 49-70.

πολιτιστικών αγαθών στη βάση των Κανονισμών της τέταρτης Σύμβασης της Χάγης του 1907. Δημιουργήθηκε έτσι δικαστικό προηγούμενο αναφορικά με τη δυνατότητα καταδίκης ατόμων, κατά το δημόσιο διεθνές δίκαιο, για το έγκλημα της καταστροφής και λεηλασίας πολιτιστικών αγαθών⁴⁹.

Παρά την αποτυχία της Κοινωνίας των Εθνών να αποτρέψει την παγκόσμια σύγκρουση, η πίστη των συμμαχικών δυνάμεων στην αναδόμηση της διεθνούς κοινωνίας θα επανεπιβεβαιωνόταν, όταν εντέλει θα κατέληγαν, τον Ιούνιο του 1945 στο Σαν Φρανσίσκο, στη διατύπωση και έγκριση του Καταστατικού Χάρτη και στη σύσταση του ΟΗΕ. Η UNESCO, ως ειδικευμένος σε θέματα πολιτισμού διακυβερνητικός οργανισμός, συστήθηκε το Νοέμβριο του ίδιου χρόνου. Με την υιοθέτηση της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Δεκέμβριος 1948) αναγνωρίστηκε πλέον κι επίσημα το δικαίωμα στον πολιτισμό ως ανθρώπινο δικαίωμα⁵⁰.

iv. Από τις Συμβάσεις της Γενεύης έως την υιοθέτηση της Σύμβασης της Χάγης

Το 1949 υπογράφηκαν, με πρωτοβουλία της Διεθνούς Επιτροπής του Ερυθρού Σταυρού ("International Committee of the Red Cross"/ ICRC) οι τέσσερις Συμβάσεις της Γενεύης για το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο⁵¹. Η τέταρτη Σύμβαση της Γενεύης του 1949, που αφορούσε στην προστασία του αμάχου πληθυσμού σε καιρό πολέμου, στην ουσία επαναδιατύπωνε, υπό το πρίσμα των εξελίξεων στην πολεμική τεχνολογία και στις νέες πολεμικές πρακτικές, τις αρχές της Χάγης (1907) για προστασία των αμάχων και της περιουσίας τους. Παρά το γεγονός ότι στην τέταρτη Σύμβαση της Γενεύης δε συναντώνται ρητές αναφορές στην προστασία πολιτιστικών αγαθών, εντούτοις, από κάποιες διατάξεις της, θα μπορούσε ενδεχομένως να

⁴⁹ Σχ. και: Γραμματικάκη-Αλεξίου, Α., ό.π., σελ. 208-210.

⁵⁰ Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ), άρθρο 22: «Κάθε άτομο...δικαιούται στην ικανοποίηση...των πολιτιστικών δικαιωμάτων που είναι απαραίτητα για την αξιοπρέπεία του και την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του...» και άρθρο 27 εδ. 1: «Καθένας έχει το δικαίωμα να συμμετέχει ελεύθερα στην πολιτιστική ζωή της κοινότητας, να απολαμβάνει τις τέχνες και να μετέχει στην επιστημονική πρόοδο και στα ωφελήματά της».

⁵¹ Το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο (ΔΑΔ), γνωστό και ως δίκαιο του πολέμου ή δίκαιο των ενόπλων συρράξεων, αποτελείται από ένα ευρύ πλέγμα κανόνων που αποσκοπούν αφ' ενός μεν στην προστασία, κατά τη διάρκεια ενόπλων συρράξεων, των προσώπων που δε μετέχουν (ή δε μετέχουν πια) στις εχθροπραξίες (π.χ. μαχητές, άμαχοι, τραυματίες, ασθενείς, ναυαγοί ή αιχμάλωτοι), αφ' ετέρου δε στον περιορισμό των μέσων και των μεθόδων πολέμου, που μπορούν να επιλέξουν τα μέρη της σύρραξης.

Οι τέσσερις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949 για το ανθρωπιστικό δίκαιο είναι οι εξής: α) Σύμβαση «περί βελτιώσεως της τύχης των τραυματιών και των ασθενών εις τας εν εκστρατεία ενόπλους δυνάμεις», β) Σύμβαση «περί βελτιώσεως της τύχης των τραυματιών, ασθενών και ναυαγών των κατά θάλασσαν ενόπλων δυνάμεων», γ) Σύμβαση «περί μεταχειρίσεως των αιχμαλώτων πολέμου» και δ) Σύμβαση «περί προστασίας των πολιτών εν καιρώ πολέμου». Σχετικά και: Περράκης, Στ. και Μαρούδα, Μ.- Ντ., ό.π., εισαγωγή.

συναχθεί η πρόνοια του νομοθέτη για τη διαφύλαξη των εν γένει θρησκευτικών και πολιτιστικών αξιών του υπό προστασία αμάχου πληθυσμού⁵².

Ανεξάρτητα από την ομολογουμένως μεγάλη πρόοδο που σημειώθηκε την πρώτη μεταπολεμική δεκαετία, στο πεδίο της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου εν γένει, το αίτημα για τη δημιουργία διεθνούς νομικού πλαισίου ικανού να εγγυηθεί τη διασφάλιση των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης, ώστε να αποτρέπονταν στο μέλλον θλιβερά φαινόμενα μαζικών καταστροφών, δηώσεων και λεηλασιών, παρόμοια μ' αυτά που δοκίμασε η Ευρώπη μεταξύ 1939 και 1945, παρέμενε.

Την αποστολή επεξεργασίας και εκπόνησης μιας νέας διεθνούς συνθήκης με αποκλειστικό σκοπό την προστασία πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης ανέλαβε στην 4^η Γενική Συνέλευσή της (Παρίσι, 1949) η νεοσύστατη UNESCO. Με την Απόφαση 4.44 της αμέσως επόμενης Γενικής Συνέλευσης (Φλωρεντία, 1950) δινόταν στο Γενικό Διευθυντή του Οργανισμού η εξουσιοδότηση να «προετοιμάσει και να υποβάλει στα κράτη-μέλη σχέδιο διεθνούς σύμβασης για την προστασία, σε περίπτωση πολέμου, μνημείων και άλλων αντικειμένων πολιτιστικής αξίας...». Οι διαπραγματεύσεις ολοκληρώθηκαν με τη σύγκληση Διακυβερνητικής Διάσκεψης (από 21/04 έως 14/05/1954 στη Χάγη), κατάληξη της οποίας υπήρξε η υιοθέτηση της Σύμβασης για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης ("Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict", 14/05/1954), του Εκτελεστικού Κανονισμού της ("Hague Regulations"), του Πρωτοκόλλου της ("Protocol for the Convention of Cultural Property in the Event of Armed Conflict", 14/05/1954) και τριών σχετικών Αποφάσεων της UNESCO⁵³. Τη Σύμβαση υπέγραψαν πενήντα κράτη, εξ αυτών 21 του Τρίτου Κόσμου, 22 δυτικά και 7 προερχόμενα από το ανατολικό μπλοκ. Τέθηκε σε ισχύ τρεις μήνες μετά την κατάθεση και του πέμπτου απαιτούμενου οργάνου επικύρωσης, στις 07/8/1956⁵⁴.

Επρόκειτο άρα για την πρώτη διεθνή πολυμερή συμφωνία, η οποία εστίαζε στα θέματα εκείνα του δικαίου του πολέμου, που αφορούσαν κατ' αποκλειστικότητα στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η εν λόγω Συνθήκη επιχειρούσε να επιτύχει μια συνολική ρύθμισή τους, εισάγοντας σημαντικές διαφοροποιήσεις εν

⁵² Ενδεικτικά αναφέρεται το παράδειγμα του άρθρου 27 της τέταρτης Σύμβασης της Χάγης του 1949, βάσει του οποίου «Τα προστατευόμενα πρόσωπα πρέπει να αξιώνουν, σε κάθε περίπτωση, σεβασμό απέναντι στην προσωπικότητά τους, την τιμή τους, τα οικογενειακά τους δικαιώματα, τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις και πρακτικές και τις συνήθειες και τα έθιμά τους...». Σχετικά και: Κόνσολα, Ντ., ό.π., σελ. 44. Επίσης: Boylan, P.J., ό.π., σελ. 39.

⁵³ Σχετ. και: Boylan, P.J., ό.π., σελ. 64 επ.

⁵⁴ Σχεδόν πενήντα χρόνια αργότερα, στις αρχές του έτους 2005, περί τα 115 κράτη είχαν επικυρώσει τη Σύμβαση και 89 το Α' Πρωτόκολλο. Σχετικά και: Toman, J., "La Convention de la Haye: un pas décisif de la communauté internationale", στο: *Museum International No 228- Protection et Restitution*, UNESCO, Décembre 2005, σελ. 16.

συγκρίσει με τα έως τότε γνωστά διεθνή συμβατικά κείμενα⁵⁵. Παρότι, σύμφωνα και με το προοίμιό της, τα συμβαλλόμενα σ' αυτήν μέρη «καθοδηγούνταν» από τις αρχές προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς των προηγούμενων συμβάσεων της Χάγης (1899, 1907) κι από το Σύμφωνο Roerich (1935), στην πραγματικότητα η Σύμβαση του 1954, με την εμφάνισή της κάλυψε ένα ιδιαίτερος μεγάλο κενό, συμπληρώνοντας και εξελίσσοντας το μέχρι τότε υπάρχον διεθνές νομικό πλαίσιο, που λόγω των εξελίξεων στην τεχνολογία του πολέμου, αλλά και των διαρκώς μεταβαλλόμενων διεθνοπολιτικών συγκυριών, είχε καταστεί εκ των πραγμάτων εν πολλοίς ανενεργό και απαρχαιωμένο.

⁵⁵ Boylan, P. J., "The Significance of the 1954 Hague Convention and its Second Protocol in relation to the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict", *Ceremony in the Royal Castle in Warsaw on the 50th Anniversary of the Convention of 14th May 1954 on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, City University, London, 2004.

Μέρος Β'

Το σύγχρονο διεθνές νομικό πλαίσιο

Ι. Το κύριο διεθνές νομικό κείμενο: Η Σύμβαση της Χάγης για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης

Μεταπολεμικά, το ενδιαφέρον της διεθνούς κοινότητας για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών και της πολιτιστικής κληρονομιάς εν γένει, υπήρξε διαρκώς αυξανόμενο. Η 14^η Μαΐου 1954 αποτέλεσε ημερομηνία-ορόσημο, δεδομένου ότι με την υπογραφή της Σύμβασης της Χάγης τέθηκαν οι βάσεις και θεσπίστηκαν τα πρώτα ουσιαστικά μέτρα για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης. Την ίδια ημέρα υιοθετήθηκε εξάλλου και ειδικό Πρωτόκολλο (Α' Πρωτόκολλο στη Σύμβαση της Χάγης), βάσει του οποίου ρυθμίζονταν ζητήματα επιστροφής πολιτιστικών αγαθών που αφαιρέθηκαν κατά τη διάρκεια ενόπλων συρράξεων. Για την υιοθέτηση του Β' Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση της Χάγης (1999) χρειάστηκε ωστόσο να παρέλθει μακρό χρονικό διάστημα. Η ευρύτατη χρήση όπλων όπως βομβών laser, διασποράς, ναρκών ή όπλων με χρήση ουρανίου σε συρράξεις της δεκαετίας του '90, όπως στον Πόλεμο του Κόλπου ή της Γιουγκοσλαβίας, και η μαζική καταστροφή πολιτιστικών αγαθών στους πολέμους αυτούς, ανέδειξαν με τον πλέον δραματικό τρόπο την ανεπάρκεια της σαραντάχρονης Σύμβασης της Χάγης.

i. Η Σύμβαση της Χάγης του 1954⁵⁶

Η Σύμβαση της Χάγης αποτελείται από επτά κεφάλαια και σαράντα άρθρα, ενώ συνοδεύεται από Εκτελεστικό Κανονισμό, οι διατάξεις του οποίου ουσιαστικά διευκολύνουν την πρακτική της εφαρμογής, κι από τρεις Αποφάσεις ("Resolutions") της Διακυβερνητικής Διάσκεψης του Οργανισμού⁵⁷.

α. Γενικά- πεδίο εφαρμογής

Σκοπός της Σύμβασης της Χάγης, όπως αυτός εκτίθεται στο Προοίμιο, είναι η διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς κάθε λαού από τις ζημιές, που αυτή υφίσταται λόγω των πολεμικών συγκρούσεων και εξαιτίας των εξελίξεων της

⁵⁶ Βλέπε Παράρτημα υπ. αριθ. 5.

⁵⁷ Με τις τρεις αυτές Αποφάσεις, η Διακυβερνητική Διάσκεψη του Οργανισμού για την υιοθέτηση της Σύμβασης εκφράζει εν είδη ευχολογίου τις ακόλουθες προτάσεις: α) Ζητά από τα αρμόδια όργανα των Η.Ε. να αποφασίσουν, σε περίπτωση πολεμικών επιχειρήσεων, να διασφαλίσουν την εφαρμογή των διατάξεων της Σύμβασης από τις ένοπλες δυνάμεις που θα λάβουν μέρος σ' αυτές (Απόφαση Ι). β) Προτείνει τη σύσταση σε κάθε συμβαλλόμενο κράτος εθνικής επιτροπής με συμβουλευτικό ρόλο για τη διασφάλιση, και πάλι, της εφαρμογής της Σύμβασης, τόσο σε καιρό ειρήνης όσο και κατά τη διάρκεια της σύρραξης (Απόφαση ΙΙ). γ) Ζητά από το Γενικό Διευθυντή της UNESCO τη σύγκληση, μετά την έναρξη ισχύος της Σύμβασης, συνάντησης των συμβαλλομένων κρατών (Απόφαση ΙΙΙ).

πολεμικής τεχνολογίας. Έτοιμου είδους ζημίες σε «πολιτιστικά αγαθά κάθε λαού στον οποίο ανήκουν» νοούνται, κι αυτό αποτελεί και την κεντρική ιδέα της Σύμβασης, ως ζημίες της πολιτιστικής κληρονομιάς ολόκληρης της ανθρωπότητας, στο βαθμό που «κάθε λαός συμβάλλει εις τον παγκόσμιον πολιτισμό».

Για πρώτη φορά, στην εν λόγω Σύμβαση, εισάγεται σε διεθνές νομικό κείμενο ο όρος «πολιτιστικά αγαθά» κι εμφανίζεται η έννοια της «παγκόσμιας κληρονομιάς». Κατά το Προοίμιο, κάθε περίπτωση ζημίας σε πολιτιστικά αγαθά θεωρείται ως γενικότερη προσβολή που αφορά όλα τα κράτη⁵⁸.

Η Σύμβαση προστατεύει τόσο κινητά όσο και ακίνητα αγαθά. «Πολιτιστικά αγαθά» θεωρούνται, «ανεξάρτητα από την προέλευση ή την ιδιοκτησία τους»:

α) αγαθά, κινητά ή ακίνητα, που παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον για την πολιτιστική κληρονομιά των λαών, όπως τα μνημεία της αρχιτεκτονικής, της τέχνης ή της ιστορίας, εκκλησιαστικά ή κοσμικά, οι αρχαιολογικές τοποθεσίες, τα οικοδομικά σύνολα, τα οποία έτσι όπως είναι παρουσιάζουν ενδιαφέρον ιστορικό ή καλλιτεχνικό, τα έργα τέχνης, τα χειρόγραφα, βιβλία και άλλα αντικείμενα καλλιτεχνικού, ιστορικού ή αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, όπως επίσης οι επιστημονικές συλλογές και οι σημαντικές συλλογές βιβλίων, αρχείων ή πιστών αντιγράφων των αγαθών, τα οποία περιγράφονται κατωτέρω⁵⁹,

β) τα οικοδομήματα των οποίων κύριος και πραγματικός σκοπός είναι η διαφύλαξη ή η έκθεση των κινητών πολιτιστικών αγαθών ως ορίζονται στο εδάφιο α', όπως τα μουσεία, οι μεγάλες βιβλιοθήκες, οι χώροι φύλαξης αρχείων όπως επίσης και τα καταφύγια τα προοριζόμενα να προστατεύσουν σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης τα κινητά πολιτιστικά αγαθά, τα οριζόμενα στο εδάφιο α', και

⁵⁸ Κατά καιρούς έχει υποστηριχτεί η άποψη ότι η Σύμβαση συντάσσεται με την αντίληψη του λεγόμενου «πολιτιστικού διεθνισμού», ενός διεθνούς ρεύματος που θέλει τα αντικείμενα με ιδιαίτερη καλλιτεχνική, αρχαιολογική, εθνολογική ή ιστορική αξία να αποτελούν συστατικά ενός κοινού ανθρώπινου πολιτισμού, ανεξάρτητα από τη χώρα προέλευσής τους ή από την τωρινή τους θέση ή από δικαιώματα κυριότητας ή δικαιοδοσίας κάποιου κράτους. Σύμφωνα μ' αυτή τη θεωρία, κύριος υποστηρικτής της οποίας σήμερα θεωρείται ο Αμερικανός καθηγητής J. Mertelman, μεγαλύτερη σημασία αποδίδεται στην ικανότητα ενός κράτους να διαφυλάσσει τα πολιτιστικά αγαθά, απ' ότι στην αξίωση της χώρας προέλευσής τους να έχουν τον έλεγχο τους λόγω πολιτισμικής συγγένειας μ' αυτά. Στον αντίποδα του πολιτιστικού διεθνισμού βρίσκεται η αντίληψη του «πολιτιστικού εθνικισμού».

⁵⁹ Κατά την άποψη του V. Mainetti, μπορεί κανείς να διακρίνει δύο γενικά κριτήρια για τον προσδιορισμό των προστατευμένων αγαθών: α) τη σπουδαιότητα για την πολιτιστική κληρονομιά των λαών (στο ελληνικό κείμενο η λέξη "importance" αποδίδεται εσφαλμένα ως «ενδιαφέρον») για τα κράτη *ut universi*, δηλαδή για τη διεθνή κοινότητα στο σύνολό της και β) το καλλιτεχνικό, ιστορικό ή αρχαιολογικό ενδιαφέρον για το κράτος *ut singuli*. Σχετικά: Mainetti, V., "Des nouvelles perspectives pour la protection des biens culturels en cas de conflit armé: l'entrée en vigueur du Deuxième Protocole relatif à la Convention de la Haye de 1954", στο: *International Review of the Red Cross*, Vol. 86, No 854, June 2004, σελ. 348.

γ) τα κέντρα, τα οποία περιέχουν σημαντικό αριθμό πολιτιστικών αγαθών εκ των οριζόμενων στα εδάφια α' και β' και ονομάζονται «κέντρα περιέχοντα μνημεία»⁶⁰.

Από τα περισσότερα διεθνή κείμενα που άπτονται του ζητήματος της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών σε καιρό πολέμου, και όσων δηλαδή έπονται της Σύμβασης της Χάγης, απουσιάζει ένας κοινός αποδεκτός νομικός ορισμός για τα «πολιτιστικά αγαθά», ενώ δεν είναι λίγες οι φορές που οι συντάκτες των σχετικών κειμένων προβαίνουν σε εναλλακτική χρήση των όρων «πολιτιστική κληρονομιά» (“cultural heritage”, “patrimoine culturel”) και «πολιτιστικά αγαθά» (“cultural property”, “biens culturels”), αποδίδοντάς τους διαφορετική, κάθε φορά, ερμηνεία, ούτως ώστε αυτοί να ανταποκρίνονται στους ειδικότερους σκοπούς του κάθε κειμένου, κάτι που ενδεχομένως δημιουργεί ενίοτε σύγχυση στους μελετητές τους⁶¹. Σε κάθε περίπτωση, η εισαγωγή του όρου «πολιτιστικά αγαθά» στη Σύμβαση της Χάγης κρίθηκε ως ιδιαίτερος επιτυχής, καθώς με ένα μόνο *nomen juris* καλύπτεται ένα ευρύ φάσμα αντικειμένων κι αγαθών με κοινά βεβαίως χαρακτηριστικά.

Τέλος, ας σημειωθεί ότι το πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης καλύπτει όλες τις περιπτώσεις ένοπλης σύρραξης στη διάρκεια κηρυγμένου πολέμου μεταξύ δύο ή περισσότερων συμβαλλομένων μερών ή/και περιπτώσεις μερικής ή ολικής κατάληψης εδάφους συμβαλλόμενου μέρους, ακόμη κι αν η εν λόγω κατάληψη δε συναντά την παραμικρή ένοπλη αντίσταση⁶². Αντιθέτως, σε περιπτώσεις ενόπλων συρράξεων μη διεθνούς χαρακτήρα, δηλαδή εμφυλίων πολέμων ή εθνικοαπελευθερωτικών αγώνων, η κάλυψη είναι περιορισμένη υπό την έννοια ότι τα συμβαλλόμενα μέρη δεσμεύονται να εφαρμόζουν ορισμένες μόνον από τις διατάξεις της Σύμβασης, συγκεκριμένα αυτές που, όπως θα εξεταστούν παρακάτω, αφορούν στο σεβασμό των πολιτιστικών αγαθών⁶³. Κάθε πλευρά μιας ένοπλης σύρραξης που λαμβάνει χώρα στο εσωτερικό ενός κράτους οφείλει συνεπώς να σέβεται τουλάχιστον τις διατάξεις της Σύμβασης που αφορούν στην πολιτιστική κληρονομιά και να επιδιώκει τη σύναψη συμφωνίας με την αντίπαλη παράταξη προς την κατεύθυνση της εφαρμογής και των υπόλοιπων διατάξεών της.

⁶⁰ Άρθρο 1. Ειδικά όσον αφορά στην τρίτη κατηγορία πολιτιστικών αγαθών, σημειώνεται ότι ως «κέντρα περιέχοντα μνημεία» νοούνται τα ιστορικά κέντρα πόλεων ή ακόμη και ολόκληρες ιστορικές πόλεις.

⁶¹ Συνηθέστερα ο όρος «πολιτιστικά αγαθά» χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει τα κινητά πολιτιστικά αγαθά. Σχετικά και: Βουδούρη, Δ. και Στρατή, Αν., *Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο- Κείμενα*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1999, σελ. χχί εισαγωγής. Τα τελευταία χρόνια πάντως, σε διάφορα διεθνή κείμενα, υπάρχει η τάση να επιλέγεται η χρήση του όρου «πολιτιστική κληρονομιά» αντί του «πολιτιστικά αγαθά». Σχετικά και: Frigo, M., “Cultural property v. cultural heritage: A “battle of concepts” in international law?”, στο: *International Review of the Red Cross*, Vol. 86, No 854, June 2004, σελ. 367-378.

⁶² Άρθρο 18 παρ. 1 και 2.

⁶³ Άρθρο 19 παρ. 1.

β. Η παρεχόμενη προστασία

Η παρεχόμενη από τη Σύμβαση της Χάγης προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης συνίσταται αφ' ενός μεν στην διαφύλαξή τους ("safeguarding of"), στη λήψη δηλαδή θετικών προστατευτικών μέτρων, αφ' ετέρου δε στο ²⁾σεβασμό τους ("respect for"), στην (αρνητικά διατυπωμένη) δηλαδή υποχρέωση αποχής από συγκεκριμένες πράξεις.⁶⁴ Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών είναι δυνατόν να διακριθεί στη βάση δύο κριτηρίων, συγκεκριμένα:

- α) του χρονικού σημείου στη διάρκεια μιας ένοπλης σύρραξης κατά το οποίο αυτή είναι δυνατόν να παρασχεθεί και
- β) της ευρύτητας κάλυψής της επί των προστατευομένων αγαθών.

Σύμφωνα με το κριτήριο α), τα μέτρα προστασίας που οφείλουν κατά κύριο λόγο να λαμβάνουν τα κράτη-μέρη της Σύμβασης διαχωρίζονται σε ληπτέα μέτρα:

- εν καιρώ ειρήνης (προπαρασκευαστικά),
- κατά τη διάρκεια της ένοπλης σύρραξης και
- μετά το πέρας των εχθροπραξιών (καλύπτονται από το Α' Πρωτόκολλο στη Σύμβαση της Χάγης και θα εξεταστούν στο οικείο κεφάλαιο).

Σύμφωνα με το κριτήριο β), η προστασία χωρίζεται σε:

- γενική και
- ειδική

Η γενική προστασία καλύπτει όλα ανεξαιρέτως τα αγαθά, όπως αυτά περιγράφονται στο άρθρο 1 της Σύμβασης, ενώ η ειδική αφορά μόνο ορισμένα, στα οποία παρέχονται υπό όρους ειδικά προνόμια.⁶⁵

Ειδικότερα, όσον αφορά στο κριτήριο α), μπορούν να επισημανθούν τα ακόλουθα:

-Εν καιρώ ειρήνης τα συμβαλλόμενα κράτη υποχρεούνται «να προετοιμάζουν τη διαφύλαξη των πολιτιστικών αγαθών, που βρίσκονται στο έδαφός τους, από τα προβλεπόμενα αποτελέσματα μιας ένοπλης σύρραξης, λαμβάνοντας τα κατά την κρίση τους τελέσφορα μέτρα»⁶⁶. Επιπλέον, τα κράτη υποχρεούνται να εισάγουν στους στρατιωτικούς κανονισμούς ή οδηγίες τους ειδικές διατάξεις «για την εξασφάλιση του σεβασμού της Σύμβασης», να εμφυσήσουν στο προσωπικό των

⁶⁴ Toman, J., ό.π., σελ. 13.

⁶⁵ Stavrakī, Em., *La Convention pour la Protection des Biens Culturels en cas de Conflit Armé- Une Convention du Droit International Humanitaire*, ed. Ant. N. Sakkoulas, Athènes- Komotini, 1996, σελ. 71-87.

⁶⁶ Άρθρο 3. Από την εν λόγω διάταξη προκύπτει ότι το εάν και κατά πόσο τα κράτη θα λάβουν μέτρα υπόκειται αποκλειστικά και μόνο στη διακριτική τους ευχέρεια, άρα τα κράτη νομιμοποιούνται ακόμη και να μη λάβουν κανένα προπαρασκευαστικό μέτρο, κάτι το οποίο καθιστά τη διάταξη προβληματική ως προς την εφαρμογή της.

ενόπλων δυνάμεών τους «πνεύμα σεβασμού για τον πολιτισμό και τα πολιτιστικά αγαθά όλων των λαών» και τέλος, να στελεχώσουν, ήδη εν καιρώ ειρήνης, και πάλι στο πλαίσιο των ενόπλων δυνάμεών τους, «υπηρεσία ή εξειδικευμένο προσωπικό» με αποστολή επίσης την επαγρύπνηση για το σεβασμό των πολιτιστικών αγαθών⁶⁷. Για να είναι ευκολότερα αναγνωρίσιμα τα πολιτιστικά αγαθά που προστατεύονται, η Σύμβαση προβλέπει τη δυνατότητα σήμανσής τους. Τα συμβαλλόμενα κράτη δύνανται να αποφασίσουν ήδη πριν την έναρξη των εχθροπραξιών (ή αργότερα, κατά τη διάρκεια της) τον χαρακτηρισμό των πολιτιστικών αγαθών τους μέσω της τοποθέτησης σ' αυτά ενός διακριτικού εμβλήματος, ορατού εξ αποστάσεως, το οποίο φέρει τη μορφή μιας ασπίδας σε κυανό και λευκό χρώμα⁶⁸.

-Κατά τη διάρκεια της ένοπλης σύρραξης τα κράτη υποχρεούνται στο σεβασμό των πολιτιστικών αγαθών που βρίσκονται στο έδαφός τους όσο και στο έδαφος των υπολοίπων συμβαλλομένων κρατών, «απαγορεύοντας τη χρησιμοποίηση των εν λόγω αγαθών, όπως και των εγκαταστάσεων προστασίας τους και των χώρων που βρίσκονται σε άμεση γειτνίαση προς αυτά, για σκοπούς που θα μπορούσαν να τα εκθέσουν σε καταστροφή ή σε επιδείνωση», καθώς επίσης και «απέχοντας από κάθε εχθρική πράξη σε σχέση προς αυτά»⁶⁹. Τα κράτη οφείλουν εξάλλου «να απαγορεύσουν, να αποτρέψουν και, εάν είναι ανάγκη, να παύσουν κάθε πράξη κλοπής, ληλασίας ή υπεξαίρεσης πολιτιστικών αγαθών, που εκτελείται υπό οποιαδήποτε μορφή», όπως επίσης και «κάθε πράξη βανδαλισμού που αφορά τα εν λόγω αγαθά και κάθε μέτρο αντιποίνων εις βάρος τους»⁷⁰. Η προστασία και διαφύλαξη των πολιτιστικών αγαθών συνιστά υποχρέωση και των δυνάμεων κατοχής, οι οποίες καλούνται να «υποστηρίξουν τις προσπάθειες των αρμοδίων εθνικών αρχών» του, εξ' ολοκλήρου ή μερικώς, καταληφθέντος εδάφους και να τις συνδράμουν στη λήψη των πλέον κατάλληλων μέτρων διαφύλαξης ή συντήρησης πολιτιστικών αγαθών⁷¹.

-Οι υποχρεώσεις των κρατών-μερών μετά το τέλος των εχθροπραξιών ρυθμίζονται, όπως ήδη λέχθηκε, από το Α' Πρωτόκολλο και θα εξεταστούν στο οικείο κεφάλαιο.

Όσον αφορά στο κριτήριο β), μπορούν να επισημανθούν τα ακόλουθα:

Πέραν της γενικής προστασίας, της οποίας απολαύουν όλα ανεξαιρέτως τα πολιτιστικά αγαθά, ειδική προστασία ("special protection") παρέχεται σε

⁶⁷ Άρθρο 7.

⁶⁸ Άρθρα 6, 16 και 17 Σύμβασης της Χάγης και άρθρο 20 του Εκτελεστικού Κανονισμού. Σχετικά και: Hladik, J., "Marking of Cultural Property with the Distinctive emblem of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict", στο: *International Review of the Red Cross*, Vol. 86, No 854, June 2004, σελ. 379-387.

⁶⁹ Άρθρο 4 παρ. 1.

⁷⁰ Άρθρο 4 παρ. 3 και 4.

⁷¹ Άρθρο 5.

περιορισμένο αριθμό καταφυγίων προορισμένων να στεγάζουν κίνητα πολιτιστικά αγαθά και σε συγκεκριμένα «κέντρα που περιέχουν μνημεία» ή άλλα ακίνητα πολιτιστικά αγαθά πολύ μεγάλης σπουδαιότητας, εφόσον αυτά βρίσκονται σε επαρκή απόσταση από μεγάλα βιομηχανικά κέντρα και δε χρησιμοποιούνται για στρατιωτικούς σκοπούς. Η ειδική αυτή προστασία παραχωρείται με την εγγραφή των πολιτιστικών αγαθών που πληρούν τις προαναφερθείσες προϋποθέσεις σε ένα «Διεθνή Κατάλογο πολιτιστικών αγαθών υπό ειδική προστασία»⁷². Το εν λόγω μητρώο φυλάσσεται από το Γενικό Διευθυντή της UNESCO και σ' αυτόν μπορεί με αίτησή του να ζητήσει κάθε ενδιαφερόμενο κράτος την εγγραφή καταφυγίων, «κέντρων περιεχόντων μνημεία» ή άλλων ακινήτων πολιτιστικών αγαθών, που βρίσκονται στο έδαφός του. Οποιοδήποτε άλλο κράτος έχει ωστόσο τη δυνατότητα να αντιταχθεί στην εγγραφή, προβάλλοντας αιτιολογημένη ένσταση και υποστηρίζοντας ότι δε συντρέχουν οι προϋποθέσεις για την εγγραφή του εκάστοτε αγαθού στο μητρώο. Σ' αυτή την περίπτωση η διαφορά επιλύεται μέσω διαιτητικής διαδικασίας⁷³.

Τα συμβαλλόμενα στη Σύμβαση μέρη οφείλουν να εξασφαλίζουν την ασυλία των πολιτιστικών αγαθών υπό ειδική προστασία, εις βάρος των οποίων απαγορεύεται κάθε είδους εχθροπραξία⁷⁴. Καθεστώς ειδικής προστασίας, συνεπώς και ασυλία από κατάσχεση, κατάληψη και σύληση, επιφυλάσσεται από τη Σύμβαση και σε περιπτώσεις μεταφοράς πολιτιστικών αγαθών προκειμένου για τη μετακίνησή τους είτε στο εσωτερικό του εδάφους είτε προς την κατεύθυνση άλλου εδάφους⁷⁵. Τέλος, επισημαίνεται ότι και τα υπό ειδική προστασία πολιτιστικά αγαθά πρέπει να εφοδιάζονται με το ειδικά προβλεπόμενο διακριτικό σήμα, στο οποίο έγινε ήδη αναφορά⁷⁶.

γ. Μέτρα εφαρμογής της Σύμβασης

Η Σύμβαση της Χάγης προβλέπει, εκτός των άλλων, μέτρα με σκοπό την αποτελεσματική εφαρμογή της. Πρόκειται για μέτρα, που είτε α) λαμβάνονται απ' ευθείας στο εσωτερικό των συμβαλλομένων κρατών-μερών είτε β) αφορούν στην ενεργοποίηση φορέων σε διεθνές επίπεδο. Πιο συγκεκριμένα:

α) στα εσωτερικού/ εθνικού χαρακτήρα μέτρα συγκαταλέγονται οι υποχρεώσεις των κρατών, τόσο σε καιρό ειρήνης όσο και σε καιρό πολέμου, να διαδίδουν το κείμενο

⁷² Άρθρο 8 παρ. 1,3 και 5. Σημειώνεται ότι, βάσει της προβληματικής διατύπωσης του άρθρου 8 της Σύμβασης, εξαιρούνται από την ειδική προστασία οι συλλογές των μουσείων. Για να τύχουν προστασίας οι συλλογές μουσείων, θα έπρεπε, βάσει πάντοτε του άρθρου 8, είτε αυτές να μεταφέρονταν και να στεγάζονταν σε ειδικά «καταφύγια», είτε το εκάστοτε μουσείο να βρίσκεται εντός «κέντρου περιεχόντος μνημεία». Το μοναδικό μουσείο στον κόσμο που θα μπορούσε να εμπίπτει σ' αυτή τη δεύτερη κατηγορία είναι το μουσείο του Βατικανού εντός της Πόλης του Βατικανού.

⁷³ Άρθρα 11-16 Εκτελεστικού Κανονισμού Σύμβασης της Χάγης.

⁷⁴ Άρθρο 9.

⁷⁵ Άρθρα 12-14.

⁷⁶ Άρθρο 10.

της Σύμβασης και να περιλαμβάνουν τη μελέτη της στα εθνικά προγράμματά τους που αφορούν στη στρατιωτική ή/ και πολιτική εκπαίδευση τόσο των ενόπλων δυνάμεών τους όσο και του συνόλου του πληθυσμού τους εν γένει⁷⁷. Από τη στιγμή που ένα συμβαλλόμενο μέρος εμπλακεί σε ένοπλη σύρραξη, οφείλει να ορίσει έναν ειδικό αντιπρόσωπο για τα πολιτιστικά αγαθά που βρίσκονται στο έδαφός του όσο και για εκείνα που βρίσκονται επί κατεχομένου εδάφους, εφόσον βεβαίως έχει καταλάβει ξένο έδαφος⁷⁸. Ας σημειωθεί ακόμη ότι τα κράτη καλούνται, τουλάχιστον μία φορά κάθε τέσσερα χρόνια, να υποβάλλουν, ενώπιον του Γενικού Διευθυντή της UNESCO, εκθέσεις σχετικά με τα πεπραγμένα τους στο συγκεκριμένο πεδίο, με τα μέτρα που έχουν ληφθεί ή όσα πρόκειται να ληφθούν⁷⁹.

β) σε επίπεδο διεθνούς κοινότητας ανατίθενται από τη Σύμβαση αρμοδιότητες και καθήκοντα σε συγκεκριμένους φορείς:

-Η ίδια η UNESCO, στο πλαίσιο των δυνατοτήτων της, υποχρεούται να παράσχει κάθε είδους βοήθεια ή συνδρομή, τεχνικής ή οργανωτικής φύσης, καθώς επίσης και κάθε είδους μέριμνα για τυχόν προβλήματα που ανακύπτουν κατά την εφαρμογή της Σύμβασης. Δια του Γενικού Διευθυντή του, ο Οργανισμός διατηρεί ακόμη το δικαίωμα, όποτε το θεωρεί σκόπιμο, να παρεμβαίνει με δική του πρωτοβουλία, απευθύνοντας τυχόν προτάσεις ή συστάσεις προς τα συμβαλλόμενα μέρη⁸⁰ και να συγκαλεί συναντήσεις ή επαφές μεταξύ των αντιπροσώπων τους (αυτοβούλως είτε κατόπιν αιτήματος των μερών)⁸¹.

-Σημαντικός είναι ο ρόλος που η Σύμβαση αναθέτει στις Προστάτιδες δυνάμεις, δηλαδή σε τρίτα κράτη, που δεν εμπλέκονται στην ένοπλη σύρραξη. Αυτά, επίσης μέσω αντιπροσώπων τους, επιφορτίζονται με τη διαφύλαξη των συμφερόντων των αντιπάλων μερών και με την παροχή καλών υπηρεσιών προς το συμφέρον των πολιτιστικών αγαθών⁸².

-Η Σύμβαση προβλέπει, τέλος, την εκλογή Γενικού Επιτρόπου, ενός οργάνου που επιλέγεται, μετά από κοινή συμφωνία των αντιπάλων μερών, από ένα Διεθνή Κατάλογο προσωπικοτήτων. Ο Γενικός Επίτροπος είναι αρμόδιος για τον έλεγχο

⁷⁷ Άρθρο 25.

⁷⁸ Άρθρο 2 Εκτελεστικού Κανονισμού Σύμβασης της Χάγης.

⁷⁹ Άρθρο 26 παρ. 2. Οι εκθέσεις κοινοποιούνται και στα υπόλοιπα συμβαλλόμενα μέρη. Έτσι τα κράτη μπορούν να μοιραστούν την εμπειρία και τις πρακτικές τους αναφορικά με την εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους έναντι της Σύμβασης.

⁸⁰ Άρθρο 23.

⁸¹ Άρθρο 22 παρ. 2 και άρθρο 27 Εκτελεστικού Κανονισμού Σύμβασης της Χάγης.

⁸² Άρθρα 21 και 22 Σύμβασης της Χάγης και άρθρα 2, 3 και 9 Εκτελεστικού Κανονισμού Σύμβασης της Χάγης. Οι Προστάτιδες Δυνάμεις περιλαμβάνονται στους μηχανισμούς εποπτείας των περισσότερων συμβάσεων του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου (ΔΑΔ). Στις Συμβάσεις ΔΑΔ προβλέπονται με λεπτομέρειες ο τρόπος διορισμού και οι δραστηριότητές τους. Σε γενικές γραμμές, αυτές είναι η παροχή καλών υπηρεσιών στα μέρη της σύρραξης και η εκτέλεση οποιασδήποτε άλλης ανθρωπιστικής δραστηριότητας αναφέρεται στις εν λόγω Συμβάσεις. Στην πράξη, ο θεσμός των προστατιδών δυνάμεων έχει ελάχιστες φορές λειτουργήσει. Σχετικά και: Stavrakī, Em., ό.π., σελ. 163-170.

εφαρμογής της Σύμβασης από τα εμπλεκόμενα μέρη στην εκάστοτε σύρραξη⁸³. Στο πλαίσιο εκπλήρωσης των καθηκόντων του, ο Γενικός Επίτροπος έχει τη δυνατότητα να διατάσσει ανάκρισεις, να προβαίνει σε διαβήματα προς τα εν συρράξει μέρη και να καταρτίζει αναφορές σχετικές με την τήρηση της Σύμβασης. Κατά την άσκηση του έργου του ελέγχου, ο Γενικός Επίτροπος έχει τη συνδρομή των αντιπροσώπων των μερών και των προστατιδών δυνάμεων, επιθεωρητών πολιτιστικών αγαθών, ενώ μπορεί επίσης να προστρέξει κατά περίπτωση στις υπηρεσίες ειδικών εμπειρογνομόνων⁸⁴.

Ειδική μνεία πρέπει να γίνει και στο σύστημα κυρώσεων που προβλέπεται από τη Σύμβαση της Χάγης του 1954. Προφανώς εξαιτίας της απροθυμίας των μετεχόντων στις διαπραγματεύσεις κρατών να δεσμευτούν ως προς την επιβολή αυστηρών ποινών για τη διάπραξη εγκλημάτων εις βάρος πολιτιστικών αγαθών, έχει επιλεγεί μια μάλλον γενική και αόριστη διατύπωση: τα συμβαλλόμενα μέρη, στο πλαίσιο της κοινής ποινικής τους δικαιοδοσίας, «οφείλουν να λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για τη δίωξη και την ποινική ή διοικητική τιμωρία των προσώπων που παραβιάζουν ή διατάσσουν να παραβιαστεί η Σύμβαση, ανεξαρτήτως ιθαγένειας»⁸⁵. Κατά την ως άνω διάταξη, η Σύμβαση παρέχει επομένως παγκόσμια δικαιοδοσία σε όλα τα κράτη-μέρη, ο δε τύπος διάπραξης του εγκλήματος και η ιθαγένεια τόσο του δράστη όσο και του θύματος δεν παίζουν ρόλο. Ωστόσο, το γεγονός ότι η θέσπιση κυρώσεων επαφίεται στη διακριτική ευχέρεια του εκάστοτε κράτους είναι δυνατόν να οδηγήσει σε διαφορετικές ή ακόμη αντιφατικές μεταξύ τους αποφάσεις.

ii. Το Α' Πρωτόκολλο στη Σύμβαση της Χάγης⁸⁶

Το Α' Πρωτόκολλο, αν και υιοθετήθηκε μαζί με τη Σύμβαση, εντούτοις αποτελεί ανεξάρτητο, χωριστό κείμενο. Βάσει αυτού, τα συμβαλλόμενα μέρη οφείλουν να εμποδίζουν την εξαγωγή πολιτιστικών αγαθών από έδαφος που κατέχουν στη διάρκεια πολεμικής σύρραξης. Επίσης υποχρεούνται να λαμβάνουν υπό την προστασία τους και να επιβλέπουν αγαθά που εισάγονται στο έδαφός τους είτε άμεσα είτε έμμεσα από οποιοδήποτε κατεχόμενο κράτος⁸⁷.

Μετά το πέρας των εχθροπραξιών κάθε συμβαλλόμενο κράτος αναλαμβάνει την υποχρέωση να επιστρέψει στις αρμόδιες αρχές του εδάφους, το οποίο είχε προηγουμένως καταληφθεί, τα πολιτιστικά αγαθά που βρίσκονται εντός του εδάφους του, εφόσον αυτά είχαν εξαχθεί παράνομα. Τα εν λόγω πολιτιστικά αγαθά δε μπορούν σε καμία περίπτωση να παρακρατηθούν ως πολεμικές αποζημιώσεις⁸⁸. Τυχόν καλόπιστοι κάτοχοι των πολιτιστικών αγαθών δικαιούνται αποζημίωσης από

⁸³ Άρθρα 1 και 4 Εκτελεστικού Κανονισμού Σύμβασης της Χάγης.

⁸⁴ Άρθρα 6-8 Εκτελεστικού Κανονισμού Σύμβασης της Χάγης.

⁸⁵ Άρθρο 28.

⁸⁶ Βλέπε Παράρτημα υπ. αριθ. 6.

⁸⁷ Μέρος I, άρθρα 1 και 2 του Α' Πρωτοκόλλου. Σχετικά και: Stavrakī, Em., ό.π., σελ. 132-134.

⁸⁸ Μέρος I, άρθρο 3 του Α' Πρωτοκόλλου.

το κράτος που όφειλε να είχε παρεμποδίσει την παράνομη εξαγωγή τους. Υποχρέωση επιστροφής υπάρχει και για πολιτιστικά αγαθά ενός συμβαλλόμενου κράτους που, όσο διαρκούσαν οι εχθροπραξίες, φυλάχτηκαν στο έδαφος άλλου⁸⁹.

~~Κατά καιρούς έχει κατακριθεί έντονα το γεγονός ότι οι παραπάνω ρυθμίσεις~~

~~περιλήφθηκαν σε χωριστό Πρωτόκολλο κι όχι στην ίδια τη Σύμβαση. Ως απάντηση~~

στη σχετική κριτική προβάλλεται η άποψη ότι τη Σύμβαση απασχολούν ζητήματα προστασίας πολιτιστικών αγαθών εν μέσω σύρραξης, ενώ το ζήτημα της επιστροφής τους εγείρεται από τη στιγμή που η σύρραξη λάβει τέλος. Την άποψη αυτή θα μπορούσε βεβαίως κανείς να αντικρούσει με το επιχείρημα ότι η Σύμβαση της Χάγης περιλαμβάνει ρυθμίσεις σχετικές με την προστασία πολιτιστικών αγαθών τόσο εν μέσω σύρραξης όσο και εν καιρώ ειρήνης. Πάντως, ας σημειωθεί ότι, στη διάρκεια των διαπραγματεύσεων για την υιοθέτηση της Σύμβασης, ανάμεσα στις χώρες που πρόβαλαν τις μεγαλύτερες αντιρρήσεις για αντιμετώπιση όλων των σχετικών ζητημάτων σε ενιαίο κείμενο, βρίσκονταν οι ΗΠΑ και η Μ. Βρετανία, χώρες που εντέλει δεν την επικύρωσαν ποτέ.

iii. Το Β' Πρωτόκολλο στη Σύμβαση της Χάγης⁹⁰

Το 1999, σε Διπλωματική Συνδιάσκεψη στη Χάγη, υιοθετήθηκε το Β' Πρόσθετο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση της Χάγης του 1954 ("Second Protocol to the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict", 26/03/1999). Το Β' Πρωτόκολλο επέφερε τόσο τεχνικού όσο και ουσιαστικού χαρακτήρα βελτιώσεις σε κάποια από τα «αδύναμα» σημεία της Σύμβασης, σε μια προσπάθεια να ανταποκριθεί στις νεότερες προκλήσεις και επιταγές των καιρών και να αντανakλά τις εξελίξεις του διεθνούς δικαίου.

α. Λόγοι που οδήγησαν στην υιοθέτησή του

Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου ο αριθμός και η ένταση των διακρατικών πολέμων μπορεί να μειώθηκε, αναδύθηκαν ωστόσο εθνικές, εθνοτικές, φυλετικές ή άλλες συρράξεις, γεγονός που (μετέβαλε ουσιωδώς το τοπίο) σε σχέση και με την καταστροφή των πολιτιστικών αγαθών: σε πολλές περιπτώσεις εμφυλίων συρράξεων η καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς της αντίπαλης εθνικής, εθνοτικής ή φυλετικής ομάδας και η εξαφάνιση των τεκμηρίων της εθνικής και πολιτιστικής της ταυτότητας έγινε αυτοσκοπός και ζητούμενο του πολέμου, ήταν δε ευκολότερο να επιτευχθεί λόγω της γεωγραφικής εγγύτητας και της «εξοικείωσης» με τον πολιτισμό του αντιπάλου.

⁸⁹ Μέρος Ι, άρθρο 4 και Μέρος ΙΙ του Α' Πρωτοκόλλου.

⁹⁰ Βλέπε Παράρτημα υπ. αριθ. 7.

Η αποτυχία των μηχανισμών της Σύμβασης της Χάγης να εμποδίσουν την καταστροφή πολιτιστικών αγαθών σε ένοπλες συρράξεις της δεκαετίας του '90 θορύβησε την UNESCO και προκάλεσε τον έντονο προβληματισμό της. Ήταν ~~συνεπώς αναμενόμενη μια αναξιοπώρωση της συζήτησης σχετικά με την ανάγκη επανεξέτασης των σκοπών και της λειτουργίας της Σύμβασης και ενδεχομένως της σκοπιμότητας αναθεώρησής της.~~

Το πρόβλημα εντοπιζόταν κυρίως στην αδυναμία εφαρμογής της Σύμβασης και λιγότερο σε εγγενή ελαττώματα του ίδιου του κειμένου. Πιο συγκεκριμένα, στη διάρκεια των σαράντα ετών που μεσολάβησαν, οι διατάξεις, π.χ., για τη λήψη προπαρασκευαστικών μέτρων σε καιρό ειρήνης ~~αγνοήθηκαν~~ στην πράξη από τα συμβαλλόμενα μέρη. Μόνο μικρό ποσοστό κρατών υπέβαλε προς το Γενικό Διευθυντή της UNESCO περιοδικές εκθέσεις σχετικά με τα μέτρα που είχαν λάβει. Ελάχιστα ήταν εξάλλου τα κράτη που προσέφυγαν στην παρεχόμενη από τη Σύμβαση «ειδική προστασία» και ενέγραψαν πολιτιστικά αγαθά τους στον ειδικό «Διεθνή Κατάλογο» ή που κατέβαλαν προσπάθειες για τη διάδοση της Σύμβασης στο εσωτερικό της χώρας και στο προσωπικό των ενόπλων δυνάμεών τους.

Ο μηχανισμός εφαρμογής που είχε προβλεφθεί από τη Σύμβαση κατά τις πολεμικές περιόδους αποδείχτηκε επίσης προβληματικός, καθώς είχε ενεργοποιηθεί, μέσω του ορισμού προστατιδών δυνάμεων ή Γενικού Επιτρόπου, σε ελάχιστες μόνο περιπτώσεις. Η νομική προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση πολέμου έπασχε λόγω της απουσίας ουσιαστικού μηχανισμού επιβολής κυρώσεων εκ μέρους της διεθνούς κοινότητας, καθώς η τιμωρία όσων παραβίαζαν τους όρους της Σύμβασης επαφίετο αποκλειστικά στη δικαιοδοσία των εθνικών αρχών. Στις αδυναμίες της Σύμβασης πρέπει εξάλλου να καταγραφεί και η απουσία μηχανισμού επίλυσης διαφορών που μπορούσαν να ανακύψουν μεταξύ των συμβαλλομένων κρατών κατά την εφαρμογή της Σύμβασης ή του Α' Πρωτοκόλλου⁹¹.

Το 1991 η ολλανδική κυβέρνηση, σε συνεργασία με την UNESCO, ανέλαβε την εκπόνηση μελέτης γύρω από τους σκοπούς και τη λειτουργία της Σύμβασης της Χάγης. Η μελέτη ανατέθηκε στον τότε αντιπρόεδρο Διεθνούς Συμβουλίου για τα Μουσεία ("International Council of Museums"/ICOM), καθηγητή P. Boylan⁹².

Στη μελέτη του, που δημοσιεύτηκε το 1993, ο P. Boylan εξέθετε το κύριο ζήτημα της προβληματικής εφαρμογής της Σύμβασης της Χάγης και επισήμαινε την ανάγκη, αφ' ενός μεν να προσχωρήσουν περισσότερα κράτη σ' αυτήν, αφ' ετέρου δε να υπάρξει συμμόρφωση των μερών στις διατάξεις της⁹³. Ειδικά ως προς το ζήτημα της παρακολούθησης της εφαρμογής της Σύμβασης, ο Boylan εισηγείτο, όπως θα

⁹¹ Μπορούσε κανείς να διαπιστώσει το ολοένα μειούμενο κύρος της Σύμβασης της Χάγης ακόμη κι απ' τον αριθμό των προσχωρήσεων σ' αυτήν ή επικυρώσεών της: Ενώ μέχρι το τέλος της δεκαετίας του '60, τη Σύμβαση είχαν επικυρώσει περίπου 60 κράτη, έκτοτε ο αριθμός των επικυρώσεων κυμαινόταν περί τις 10 ανά δεκαετία.

⁹² Boylan, P.J., *ό.π.*, σελ. 82-86.

⁹³ Σχετικά και: Boylan, P.J., Review of the Convention for the protection of cultural property in the event of armed conflict, UNESCO, CLT-93/WS 12, 1993

αναλυθεί και στην πορεία, τη δημιουργία μιας Διακυβερνητικής Συμβουλευτικής Επιτροπής με καθήκοντα παροχής συμβουλευτικών και γνωμοδοτικών υπηρεσιών αφ' ενός μεν προς τα συμβαλλόμενα κράτη, αφ' ετέρου δε προς τη Γενική Συνέλευση και το Γενικό Διευθυντή της UNESCO.

Τα επόμενα χρόνια πραγματοποιήθηκαν αλληπαλλήλες συναντήσεις εμπειρογνομόνων, οι οποίοι εξέτασαν ενδελεχώς τα πορίσματα της έρευνας Boylan και κατέληξαν στη υιοθέτηση ενός σχεδίου νέας συνθήκης, του «κειμένου Lauswolt»⁹⁴. Επίσημο σχέδιο νέας συνθήκης υποβλήθηκε στα μέρη από τη Γραμματεία του Οργανισμού το έτος 1997. Η σύναψη ενός Πρόσθετου Πρωτοκόλλου, το οποίο θα συμπλήρωνε, χωρίς όμως να τροποποιεί τη Σύμβαση της Χάγης, αποτέλεσε συμβιβαστική λύση μεταξύ των μετεχόντων κρατών στη Διπλωματική Συνδιάσκεψη της Χάγης (15-26/03/1999), καθότι τυχόν τροποποίηση της υπάρχουσας Σύμβασης θα απαιτούσε ομόφωνη απόφαση όλων των συμβαλλομένων σ' αυτήν μερών⁹⁵. Το Β' Πρωτόκολλο υπεγράφη στις 26/03/1999 και τέθηκε σε ισχύ στις 09/3/2004 με 26 κράτη-μέρη.

β. Γενικά- πεδίο εφαρμογής

Η κυριότερη συνεισφορά του Β' Πρωτοκόλλου θα μπορούσε να αποτυπωθεί στα κάτωθι: α) διασαφηνίζει τις υποχρεώσεις των κρατών στο πεδίο της λήψης προληπτικών μέτρων, διάδοσης της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της και συστήνει την εντατικοποίηση των προσπάθειών τόσο των κρατών όσο και της UNESCO, όσον αφορά στην ευαισθητοποίηση γύρω από το θέμα της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, β) ενεργοποιεί το καθεστώς της «ειδικής προστασίας», αντικαθιστώντας το με ένα νέο, βελτιωμένο σύστημα «ενισχυμένης προστασίας» και γ) προβαίνει στη βελτίωση των μηχανισμών επιβολής των όρων της Σύμβασης μέσω του ορισμού ουσιωδών παραβιάσεων που τιμωρούνται με ποινικές κυρώσεις, ενώ καλεί παράλληλα τα κράτη να λάβουν τα απαραίτητα νομοθετικά μέτρα για να εγκαθιδρυθεί η δικαιοδοσία τους επί των σχετικών αδικημάτων.

Κατά κύριο όμως λόγο, το Β' Πρωτόκολλο «ανέδειξε» την ίδια τη Σύμβαση της Χάγης: η αναθεωρητική διαδικασία που οδήγησε στην υιοθέτησή του, καθ' όσο χρονικό διάστημα διήρκεσε, ώθησε πολλά κράτη στην επικύρωση της Σύμβασης και πέτυχε μεγαλύτερη ευαισθητοποίηση και αφύπνιση της διεθνούς κοινής γνώμης επί του θέματος⁹⁶. Επαναλαμβάνεται ότι το Β' Πρωτόκολλο δεν τροποποιεί τη Σύμβαση,

⁹⁴ Το εν λόγω κείμενο έλαβε το όνομά του από την ομώνυμη ολλανδική πόλη στην οποία και συμφωνήθηκε.

⁹⁵ Η προοπτική υιοθέτησης μιας δεύτερης, ξεχωριστής σύμβασης είχε επίσης απορριφθεί με την αιτιολογία ότι η παράλληλη ύπαρξη δύο συμβάσεων για το ίδιο θέμα θα δημιουργούσε σύγχυση.

⁹⁶ Σχετικά και: Henckaerts, J.-M., New rules for the protection of cultural property in armed conflict, στο: *International Review of the Red Cross* No. 835, Vol. 81, 30/09/1999, σελ. 593-620 και επίσης: ICRC website: <http://www.icrc.org/Web/Eng/sitceng0.nsf/html/57JQ37> (24/3/2006).

αντιθέτως τη συμπλήρωσή, απευθύνεται ως εκ τούτου σε εκείνα μόνο τα κράτη που την έχουν ήδη επικυρώσει.

Κριτική έχει διατυπωθεί σχετικά με ορισμένες ήσσονος σημασίας και μάλλον τοπικές, περισσότερο αδυναμίες του Β' Πρωτοκόλλου, π.χ. ότι δεν περιλαμβάνει διάταξη που να αφορά στο διακριτικό σήμα ή ότι στις τελικές διατάξεις του δε ρυθμίζεται το καθεστώς των επιφυλάξεων των κρατών-μερών⁹⁷.

Το Β' Πρωτόκολλο αποτελείται από εννέα κεφάλαια και σαράντα έξι άρθρα. Στο προοίμιό του επιβεβαιώνεται η σπουδαιότητα των διατάξεων της Σύμβασης της Χάγης και διαπιστώνεται η ανάγκη βελτίωσης της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης, ώστε αυτή να συμβαδίζει με τις εξελίξεις στο διεθνές δίκαιο⁹⁸.

Στο Κεφάλαιο 2, που αφορά σε γενικές διατάξεις σχετικά με την προστασία, εξειδικεύονται, με την παράθεση ενδεικτικού καταλόγου, τα μέτρα προετοιμασίας, τα οποία μπορούν να λαμβάνουν τα κράτη σε καιρό ειρήνης. Ο κατάλογος περιλαμβάνει «τη σύνταξη απογραφών, το σχεδιασμό εκτάκτων μέτρων για την προστασία κατά πυρκαγιάς ή κατάρρευσης, την προετοιμασία για την απομάκρυνση κινητών πολιτιστικών αγαθών ή την πρόβλεψη για επαρκή επιτόπια προστασία των αγαθών αυτών, όπως και τον προσδιορισμό αρμοδίων αρχών που θα είναι υπεύθυνες για τη διαφύλαξη των πολιτιστικών αγαθών»⁹⁹.

Κατά δε τη διάρκεια των εχθροπραξιών, κάθε μέρος της σύρραξης υποχρεούται να απέχει από τη λήψη απόφασης για εξαπόλυση επίθεσης, όταν ενδέχεται να πληγούν πολιτιστικά αγαθά, ή, σε κάθε περίπτωση, υποχρεούται να λαμβάνει κάθε δυνατή προφύλαξη κατά την επίθεση για να αποφύγει ή να ελαχιστοποιήσει την πρόκληση ζημιών σε πολιτιστικά αγαθά¹⁰⁰. Τα μέρη της σύρραξης πρέπει επίσης, κατά το δυνατόν, να απομακρύνουν τα κινητά πολιτιστικά αγαθά από στρατιωτικούς στόχους ή να προβλέπουν επαρκή επιτόπια προστασία¹⁰¹. Στο ίδιο κεφάλαιο προσδιορίζονται ακόμη επακριβώς οι υποχρεώσεις της κατέχουσας δύναμης, η οποία σε σχέση με το κατεχόμενο έδαφος οφείλει να απαγορεύει και να παρεμποδίζει «1. κάθε παράνομη εξαγωγή, άλλη απομάκρυνση ή μεταβίβαση κυριότητας πολιτιστικών αγαθών, 2. κάθε αρχαιολογική ανασκαφή, εκτός αν απαιτείται αυστηρά για τη διαφύλαξη, καταγραφή ή διατήρηση πολιτιστικών αγαθών, 3. κάθε μεταβολή ή αλλαγή χρήσης

⁹⁷ Mainetti, V., "Des nouvelles perspectives pour la protection des biens culturels en cas de conflit armé : l'entrée en vigueur du Deuxième Protocole relatif à la Convention de la Haye de 1954", στο: *International Review of the Red Cross*, Vol. 86, No 854, June 2004, σελ. 365.

⁹⁸ Το εισαγωγικό Κεφάλαιο 1 είναι αφιερωμένο στην επανάληψη όλων των αναγκαίων ορισμών, όπως αυτοί διατυπώνονταν και στη Σύμβαση της Χάγης.

⁹⁹ Άρθρο 5 Β' Πρωτοκόλλου. Ας σημειωθεί ότι τα μέτρα αυτά μπορούν να αποδειχθούν αποτελεσματικά όχι μόνο σε περιόδους ένοπλης σύρραξης, αλλά και σε περιπτώσεις φυσικών καταστροφών ή να συμβάλουν στην καταπολέμηση της παράνομης διακίνησης πολιτιστικών αγαθών.

¹⁰⁰ Άρθρο 7.

¹⁰¹ Άρθρο 8.

πολιτιστικών αγαθών που αποσκοπεί στην απόκρυψη ή καταστροφή πολιτιστικών, ιστορικών ή επιστημονικών αποδείξεων»¹⁰².

γ. Η ενισχυμένη προστασία

Το Κεφάλαιο 3 εισάγει την έννοια της «ενισχυμένης προστασίας» για αγαθά που «1. είναι πολιτιστική κληρονομιά υψίστης σημασίας για την ανθρωπότητα, 2. προστατεύονται από επαρκή εθνικά νομικά και διοικητικά μέτρα που αναγνωρίζουν την εξαιρετική πολιτιστική και ιστορική αξία τους και διασφαλίζουν το υψηλότερο επίπεδο προστασίας και 3. δε χρησιμοποιούνται για στρατιωτικούς σκοπούς ή για την προφύλαξη στρατιωτικών θέσεων και το μέρος που έχει τον έλεγχο των πολιτιστικών αυτών αγαθών επιβεβαιώνει με δήλωσή του ότι δε θα τύχουν τέτοιου είδους χρήσης»¹⁰³. Το Πρωτόκολλο προβλέπει επίσης τη δημιουργία «Καταλόγου πολιτιστικών αγαθών υπό ενισχυμένη προστασία»¹⁰⁴.

δ. Ποινικές διατάξεις

Μέσα από το Β' Πρωτόκολλο ενισχύεται ιδιαίτερος το διεθνές ποινικό δίκαιο, δεδομένου ότι το Κεφάλαιο 4, που αφορά στην ποινική ευθύνη και δικαιοδοσία, περιλαμβάνει μεγάλο αριθμό ρυθμίσεων ποινικού χαρακτήρα. Για πρώτη φορά ορίζονται ρητά πέντε ποινικά αδικήματα, η τέλεση των οποίων, όταν γίνεται εκ προθέσεως, συνιστά «ουσιώδη παραβίαση» του Πρωτοκόλλου. Αυτές είναι:

- α) η επίθεση κατά πολιτιστικού αγαθού υπό ενισχυμένη προστασία,
- β) η χρησιμοποίηση πολιτιστικού αγαθού υπό ενισχυμένη προστασία ή του άμεσα περιβάλλοντα χώρου του για την υποστήριξη στρατιωτικής δράσης,
- γ) η πρόκληση εκτεταμένης καταστροφής ή οικειοποίησης πολιτιστικών αγαθών που προστατεύονται από τη Σύμβαση και το Πρωτόκολλο,
- δ) η επίθεση κατά πολιτιστικού αγαθού που προστατεύεται από τη Σύμβαση και το Πρωτόκολλο και
- ε) η κλοπή, λεηλασία ή ο σφετερισμός πολιτιστικών αγαθών που προστατεύονται από τη Σύμβαση¹⁰⁵.

Τα συμβαλλόμενα κράτη υποχρεούνται να λάβουν όλα τα αναγκαία μέτρα για την ποινικοποίηση των ανωτέρω εγκλημάτων, συμμορφούμενα με τις γενικές αρχές του

¹⁰² Άρθρο 9.

¹⁰³ Άρθρο 10.

¹⁰⁴ Άρθρο 12. Το ίδιο άρθρο καθορίζει τους όρους χορήγησης του καθεστώτος ενισχυμένης προστασίας, ενώ στα άρθρα 13-14 γίνεται αναφορά στους λόγους για τους οποίους η ιδιότητα του αγαθού υπό ενισχυμένη προστασία δύναται να απολεσθεί, να ανασταλεί ή να ακυρωθεί. Για τα πολιτιστικά αγαθά υπό ενισχυμένη προστασία τα μέρη της σύμβασης οφείλουν να εξασφαλίζουν ασυλία, να μην τα καθιστούν αντικείμενα επίθεσης και να μην τα χρησιμοποιούν για την υποστήριξη στρατιωτικών ενεργειών.

¹⁰⁵ Άρθρο 15 παρ. 1.

δικαίου και το διεθνές δίκαιο¹⁰⁶. Επιπλέον τα κράτη-μέρη καλούνται να εγκαθιδρύσουν οικουμενική δικαιοδοσία στις σοβαρότερες (από τις πέντε) παραβιάσεων (κατηγορίες α-γ)¹⁰⁷, επιτρέποντας έτσι την ποινική δίωξη των ~~φερομένων ως δραστών οπουδήποτε στον κόσμο, ή, σε κάθε περίπτωση, στην~~ επικράτεια των συμβαλλομένων κρατών. ~~Για τα ίδια αδικήματα προβλέπεται η~~ δυνατότητα έκδοσης των δραστών¹⁰⁸.

Όλες οι ρυθμίσεις του Β' Πρωτοκόλλου εφαρμόζονται τόσο στις διεθνείς όσο και στις μη διεθνούς χαρακτήρα ένοπλες συρράξεις, όταν αυτές λαμβάνουν χώρα στην επικράτεια ενός από τα Μέρη¹⁰⁹. Πάντως, η πρωταρχική δικαιοδοσία ("the primary jurisdiction") επί των σχετικών αδικημάτων ανήκει στο Μέρος, στην επικράτεια του οποίου λαμβάνει χώρα η ένοπλη σύρραξη μη διεθνούς χαρακτήρα¹¹⁰. Αυτό έχει, συνεπώς, κατ' αρχήν τη δυνατότητα να διατάξει έρευνα, να ασκήσει διώξεις ή να επιβάλει ποινές στους δράστες. Μόνο εφόσον το εν λόγω κράτος δεν προβεί στις παραπάνω ενέργειες, αποκτάται δικαιοδοσία από άλλα κράτη-μέρη ή από το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο.

ε. Θεσμικά όργανα

Ένα ακόμη πεδίο, στο οποίο το Β' Πρωτόκολλο εισάγει σημαντικές καινοτομίες, είναι αυτό της καθιέρωσης μόνιμων θεσμικών οργάνων με αποστολή την παρακολούθηση της εφαρμογής του Πρωτοκόλλου, όπως αναλύεται υπό το Κεφάλαιο 6. Ειδικότερα, προβλέπεται η ανά διετία σύγκληση Συνέλευσης των Μερών¹¹¹, η οποία με τη σειρά της θα εκλέγει την «Επιτροπή για την προστασία των πολιτιστικών

¹⁰⁶ Άρθρο 15 παρ. 2. Οι «ουσιώδεις παραβιάσεις» του άρθρου 15 του Β' Πρωτοκόλλου αντιδιαστέλλονται με τις «άλλες παραβιάσεις» του άρθρου 21, και συγκεκριμένα «1. τη χρήση πολιτιστικών αγαθών κατά παράβαση της Σύμβασης ή του παρόντος Πρωτοκόλλου και 2. την παράνομη εξαγωγή, άλλη απομάκρυνση ή μεταφορά πολιτιστικών αγαθών από κατεχόμενο έδαφος κατά παράβαση της Σύμβασης ή του παρόντος Πρωτοκόλλου». Γ' αυτού του είδους τις παραβιάσεις, οι οποίες δε συνεπάγονται υποχρεωτικά και ποινική ευθύνη, το Β' Πρωτόκολλο ορίζει μόνον ότι τα μέρη οφείλουν να υιοθετούν νομοθετικά, διοικητικά ή πειθαρχικά μέτρα, απαραίτητα για την καταστολή τους, όταν αυτές τελούνται με πρόθεση.

¹⁰⁷ Συνδυασμός άρθρων 15 παρ. 1 και 17 παρ. 1. Οι παραβιάσεις α-γ συνιστούν έπομένως μια κατηγορία «ιδιαίτερως σοβαρών παραβιάσεων». Τα κράτη υποχρεούνται να δώκουν και να εκδίδουν τους δράστες (*aut dedere aut iudicare*), κατ' εφαρμογή της αρχής της υποχρεωτικής οικουμενικής δικαιοδοσίας.

¹⁰⁸ Άρθρα 16-18. Οι συγκεκριμένες ρυθμίσεις, που απαιτούν τη λήψη νομοθετικών μέτρων σε εθνικό επίπεδο από τα κράτη, ευθύνονται σήμερα για αναπόφευκτες καθυστερήσεις των διαδικασιών επικύρωσης του Β' Πρωτοκόλλου.

¹⁰⁹ Άρθρο 22 παρ. 1. Δεν εφαρμόζεται όμως σε καταστάσεις εσωτερικών αναταραχών και εντάσεων, όπως στάσεις, μεμονωμένες και σποραδικές πράξεις βίας και άλλες πράξεις παρόμοιας φύσης (άρθρο 22 παρ. 2).

¹¹⁰ Άρθρο 22 παρ. 4.

¹¹¹ Άρθρο 23. Επισημαίνεται ότι μεταξύ των ετών 1973 και 1995 δεν πραγματοποιήθηκε καμία συνάντηση των αντιπροσώπων των συμβαλλομένων μερών, παρά τις σχετικές προβλέψεις του άρθρου 27 της Σύμβασης της Χάγης του 1954.

αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης» (“Intergovernmental Advisory Committee”), τη Διακυβερνητική Συμβουλευτική Επιτροπή, την ίδρυση της οποίας είχε εισηγηθεί ο P. Boylan¹¹². Η εν λόγω Επιτροπή, αποτελούμενη από εκπροσώπους δώδεκα κρατών-μερών, θα συνεδριάζει ~~άπαξ ετησίως, ή εκτάκτως, όταν αυτό κρίνεται απαραίτητο. Τα καθήκοντά της αφορούν κυρίως στην παρουσίαση~~ κατευθυντηρίων οδηγιών, στην επίβλεψη υλοποίησης του Πρωτοκόλλου και στη διατήρηση και προαγωγή του «Καταλόγου πολιτιστικών αγαθών υπό ενισχυμένη προστασία»¹¹³. Δημιουργείται, τέλος, και ειδικό «Ταμείο για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης» με σκοπό την παροχή οικονομικής ή άλλης συνδρομής για την υποστήριξη προπαρασκευαστικών μέτρων και μέτρων για την άμεση αποκατάσταση μετά το πέρας των εχθροπραξιών¹¹⁴.

στ. Λοιπές ρυθμίσεις

Για πρώτη φορά ανατίθεται επίσης ενεργός ρόλος στην «κοινωνία των πολιτών» (“civil society”), όπως αυτή εκπροσωπείται από μη κυβερνητικούς φορείς. Η Διεθνής Επιτροπή Κυανούς Ασπίδας (“International Committee of the Blue Shield”/ ICBS) και οι συστατικοί φορείς της, διαπρεπείς επαγγελματικές οργανώσεις, όπως οι τέσσερις αναγνωρισμένοι από την UNESCO μη κυβερνητικοί οργανισμοί ICA (“International Council on Archives”) για τα αρχεία, IFLA (“International Federation of Library Associations and Institutions”) για τις βιβλιοθήκες, ICOMOS (“International Council on Monuments and Sites”) για τα μνημεία και τους χώρους, και ICOM (“International Council of Museums”) για τα μουσεία, από κοινού με το ICCROM (“International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property”) και τη Διεθνή Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού¹¹⁵, καλούνται να διαδραματίσουν καίριο συμβουλευτικό ρόλο τόσο στις αποφάσεις της «Επιτροπής για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης» όσο και στις Συνελεύσεις των Μερών¹¹⁶. Οι οργανώσεις έχουν επίσης το δικαίωμα να προτείνουν στην Επιτροπή τη συμπερίληψη συγκεκριμένων αγαθών στον «Κατάλογο

¹¹² Services Consultatifs en Droit International Humanitaire, *Conseils pratiques pour la protection de biens culturels en cas de conflit armé*, CIRC, 2000, σελ. 25.

¹¹³ Άρθρα 24-27. Επίσης η Επιτροπή οφείλει να μελετά και να σχολιάζει τις εκθέσεις των Μερών και ακόμη να συντάσσει και η ίδια έκθεση σχετικά με την πορεία υλοποίησης του Πρωτοκόλλου για λογαριασμό της Συνδιάσκεψης των Μερών. Στο έργο της η Επιτροπή επικουρείται από τη Γραμματεία της UNESCO (άρθρο 28).

¹¹⁴ Άρθρο 29. Οι πόροι του Ταμείου προέρχονται, σύμφωνα με το ίδιο άρθρο, από εκούσιες εισφορές των Μερών ή από εισφορές, δωρεές ή κληροδοτήματα άλλων κρατών, της UNESCO ή άλλων οργανισμών του συστήματος Ηνωμένων Εθνών, διακυβερνητικών ή μη κυβερνητικών οργανώσεων κ.ά.

¹¹⁵ Η δράση και λειτουργία των οργανώσεων αυτών αναλύεται διεξοδικά στο Μέρος Γ' της εργασίας.

¹¹⁶ Άρθρο 27 παρ. 3.

υπό ενισχυμένη προστασία»¹¹⁷ και να συνδράμουν συνολικά στην υλοποίηση των καθηκόντων της.

Με το Κεφάλαιο 7 του Β' Πρωτοκόλλου, ενισχύονται οι διατάξεις της Σύμβασης της Χάγης αναφορικά με τη διάδοση του σεβασμού των πολιτιστικών αγαθών. Η διάδοση της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων δεν αφορά πλέον μόνο στο προσωπικό των ενόπλων δυνάμεων ή στους φορείς που ασχολούνται με την προστασία των πολιτιστικών αγαθών (όπως στη Σύμβαση της Χάγης) αλλά επιπροσθέτως τα Μέρη καλούνται να ενδυναμώσουν μέσω εκπαιδευτικών και πληροφοριακών προγραμμάτων την εκτίμηση των πολιτιστικών αγαθών από το σύνολο του πληθυσμού τους και να διαδώσουν τα συμβατικά κείμενα όσο το δυνατόν ευρύτερα¹¹⁸.

Τέλος, στο ίδιο Κεφάλαιο περιλαμβάνεται η εξής διάταξη: «Σε περιπτώσεις σοβαρών παραβιάσεων του παρόντος Πρωτοκόλλου, τα Μέρη αναλαμβάνουν να ενεργήσουν, από κοινού μέσω της Επιτροπής ή μεμονωμένα, σε συνεργασία με την UNESCO και τα Ηνωμένα Έθνη και σύμφωνα με το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών»¹¹⁹. Η διατύπωση «τα Μέρη αναλαμβάνουν να ενεργήσουν» δημιουργεί την πεποίθηση υποχρέωσης των Μερών να ενεργήσουν (“devoir d’ingérence culturelle”), χωρίς όμως η φύση ή η έκταση της επέμβασης να προσδιορίζονται από τη διάταξη¹²⁰.

Πριν ολοκληρωθεί αυτό κεφάλαιο πρέπει στο σημείο αυτό να γίνει η ακόλουθη αναγκαία επισήμανση: έως τώρα, κατά την ανάλυση τόσο της Σύμβασης της Χάγης όσο και των Πρωτοκόλλων της δεν έχει εσκεμμένα γίνει αναφορά σε μια ιδιαιτέρως σημαντική εξαίρεση, στην οποία υπόκειται η παρεχόμενη στα προαναφερθέντα κείμενα προστασία των πολιτιστικών αγαθών.

Πιο συγκεκριμένα, οι υποχρεώσεις που επιβάλλονται στα κράτη-μέρη και αφορούν στην αποχή από εχθρικές πράξεις σε σχέση με τα πολιτιστικά αγαθά δύνανται να παραμεριστούν, εάν υφίσταται «αδήριτη» ή «επιτακτική στρατιωτική ανάγκη», η οποία και υπαγορεύει την άρση των υποχρεώσεων αυτών. Το θέμα του ορισμού της στρατιωτικής αναγκαιότητας και κυρίως το ζήτημα των όρων επίκλησής της, σε

¹¹⁷ Άρθρο 12 παρ. 3.

¹¹⁸ Άρθρο 30.

¹¹⁹ Άρθρο 31. Η διάταξη αυτή βασίζεται στο άρθρο 89 του I Πρωτοκόλλου του 1977 στις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949, το οποίο θα εξεταστεί στην πορεία: «Σε περιπτώσεις σοβαρών παραβιάσεων των Συμβάσεων ή του παρόντος Πρωτοκόλλου, τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη θα αναλαμβάνουν την υποχρέωση να ενεργούν, από κοινού ή χωρισμένα, σε συνεργασία με τα Ηνωμένα Έθνη και σύμφωνα με το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών». Το άρθρο 89 με τη σειρά του επαναλαμβάνει *mutatis mutandis* τη λογική του άρθρου 56 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών: Όλα τα Μέλη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να ενεργούν για τον παγκόσμιο και αποτελεσματικό σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών, είτε όλα μαζί είτε το καθένα ξεχωριστά, σε συνεργασία με τον Οργανισμό».

¹²⁰ Σχετικά και: Mainetti, V., *Des crimes contre le patrimoine culturel? Réflexions à propos de la criminalisation internationale des atteintes aux biens culturels*, στο δικτυακό τόπο: <http://www.esil-sedi.org/english/pdf/Mainetti.PDF> (23/01/2007).

σχέση με την προστασία των πολιτιστικών αγαθών, υπήρξε ανέκαθεν αντικείμενο μείζονος προβληματισμού, δεδομένου ότι συχνά σημειώνονται κρούσματα παρερμηνείας της έννοιας ή καταχρηστικής επίκλησής της. Για το εύχρηστο της παρουσίας επιλέχθηκε η εξέταση της ανωτέρω προβληματικής να μη γίνει κατά την επί μέρους ανάλυση των κειμένων, αλλά σε ξεχωριστό κεφάλαιο που έπεται.

II. Άλλα κείμενα διεθνούς χαρακτήρα που άπτονται της προστασίας πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ενόπλης σύρραξης

i. Η Σύμβαση της UNESCO του 1970 για την απαγόρευση της παράνομης εισαγωγής, εξαγωγής και διακίνησης πολιτιστικών αγαθών

Στις αρχές της δεκαετίας του '70, μετά από μακρά περίοδο διαπραγματεύσεων, στη 16^η Γενική Συνέλευση της UNESCO, υιοθετήθηκε το πρώτο επίσης νομικά δεσμευτικό κείμενο για την προστασία πολιτιστικών αγαθών σε καιρό ειρήνης: πρόκειται για τη Σύμβαση σχετικά με τα ληπτικά μέτρα για την απαγόρευση και παρεμπόδιση της παράνομης εισαγωγής, εξαγωγής και μεταβίβασης της κυριότητας των πολιτιστικών αγαθών ("Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property", 14/11/1970)¹²¹.

Η Σύμβαση της UNESCO του 1970 προστατεύει όσα αγαθά ανήκουν στην κληρονομιά κάθε συμβαλλόμενου κράτους. Παρέχει έναν ιδιαίτερος ευρύ ορισμό, καθώς προστατευόμενα αγαθά θεωρούνται κατά την Σύμβαση όλα εκείνα, «θρησκευτικά ή κοσμικά», τα οποία καθορίζονται από το εκάστοτε κράτος «ως έχοντα σπουδαιότητα για την αρχαιολογία, την προϊστορία, την ιστορία, τη φιλολογία, την τέχνη ή την επιστήμη»¹²².

Από την άποψη του περιεχομένου της προστασίας, η εν λόγω Σύμβαση συνέχεται στενά με το Α' Πρωτόκολλο, υπό την έννοια ότι και τα δύο κείμενα απαγορεύουν την παράνομη διακίνηση πολιτιστικών αγαθών. Παραδόξως, η Σύμβαση δεν περιέχει σαφείς αναφορές ούτε παραπέμπει σε κανένα σημείο της στη Σύμβαση της Χάγης ούτε, κυρίως, στο Α' Πρωτόκολλο, παρά το γεγονός ότι, στην πράξη, ο μεγαλύτερος κίνδυνος παράνομης διακίνησης πολιτιστικών αγαθών ελλοχεύει είτε στη διάρκεια είτε μετά από περιόδους διεξαγωγής ενόπλων συρράξεων και αναταραχών, διακρατικών ή εμφυλίων. Ως μόνη αναφορά της Σύμβασης του 1970 στην προστασία αγαθών στη διάρκεια πολέμου καταγράφεται αυτή του άρθρου 11: η Σύμβαση θεωρεί παράνομες όχι μόνο πράξεις που έγιναν με ελεύθερη βούληση, αλλά και «την εξαγωγή και μεταβίβαση κυριότητας πολιτιστικών αγαθών, οι οποίες απορρέουν άμεσα ή έμμεσα από την κατοχή μιας χώρας από μια ξένη δύναμη». Η εν λόγω διάταξη πρέπει σε κάθε περίπτωση να αναγιγνώσκεται «υπό το φως» και της Σύμβασης της Χάγης¹²³.

¹²¹ Είχε προηγηθεί η υιοθέτηση ομώνυμης Σύστασης της Γενικής Συνέλευσης το 1964.

¹²² Άρθρο 1 Σύμβασης της UNESCO του 1970. Στη συνέχεια το άρθρο 1 εξειδικεύει τις κατηγορίες στις οποίες μπορούν να ανήκουν τα πολιτιστικά αγαθά.

¹²³ Βλέπε Παράρτημα υπ. αριθ. 8.

- ii. Η Σύμβαση της UNESCO του 1972 για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς

Δύο χρόνια αργότερα, η 17^η Γενική Συνέλευση της UNESCO θα υιοθετήσει τη Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς (“Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage”, 16/11/1972)¹²⁴, στο πλαίσιο της οποίας κωδικοποιήθηκαν σε ενιαίο κείμενο οι όροι προστασίας των αγαθών τόσο του πολιτισμού όσο και της φύσης¹²⁵. Η Σύμβαση του 1972 θεωρείται έως σήμερα ιδιαίτερα επιτυχημένη καθώς είναι η πρώτη σε αριθμό επικυρώσεων μεταξύ όλων των Συμβάσεων από συστάσεως της UNESCO. Σε σύγκριση με τη Σύμβαση της Χάγης του 1954, η επιτυχία της Σύμβασης του 1972 έγκειται στο γεγονός ότι η πρώτη είχε (και έχει) περισσότερο πολιτικό χαρακτήρα, στο βαθμό που σ’ αυτήν εμπλέκεται το στοιχείο της χρήσης βίας.

Κοινό άξονα στη φιλοσοφία και των δύο κειμένων αποτελεί η οικουμενική αξία των προστατευόμενων αγαθών, η σπουδαιότητα των οποίων ως δειγμάτων πολιτισμού υπερβαίνει τα γεωγραφικά σύνορα μιας συγκεκριμένης περιοχής ή ενός κράτους και τα καθιστά πολύτιμη και αναντικατάστατη κληρονομιά της ανθρωπότητας. Ωστόσο, στη Σύμβαση της Παγκόσμιας Κληρονομιάς του 1972, πλην της πολιτιστικής, ως προστατευόμενο αγαθό νοείται και η φυσική κληρονομιά, η οποία περιλαμβάνει «φυσικά μνημεία, γεωλογικούς και φυσικογεωγραφικούς σχηματισμούς (κατοικίες ζωικών και φυτικών ειδών απειλούμενων με εξαφάνιση) και φυσικούς χώρους, όταν αυτοί είναι εξαιρετικής οικουμενικής αξίας από άποψη επιστημονική ή αισθητική ή για την προστασία του περιβάλλοντος»¹²⁶. Από διάφορους φορείς, μεταξύ αυτών, τη Διεθνή Ένωση για τη Διατήρηση της Φύσης και των Φυσικών Πόρων (“International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources”/IUCN), το Διεθνές Συμβούλιο για τον Τουρισμό (“World Travel and Tourism Council”/WTTC) και τη Διεθνή Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού (ICRC), αλλά κι απ’ όλους όσοι δικαιολογημένα ανησυχούν για τη συχνά

¹²⁴ Βλέπε Παράρτημα Βλέπε Παράρτημα υπ. αριθ. 9.

¹²⁵ Στην πραγματικότητα, η Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς του 1972 υπήρξε το αποτέλεσμα συνένωσης δύο σχεδίων Συμβάσεων, που αποτελούσαν, την ίδια χρονική περίοδο (τέλη δεκαετίας ’60- αρχές δεκαετίας ’70) αντικείμενο επεξεργασίας δύο διαφορετικών επιτροπών εμπειρογνομένων από δύο διαφορετικούς οργανισμούς:

-αφ’ ενός μεν, ενός σχεδίου σύμβασης με θέμα τη διεθνή προστασία των μνημείων, των συνόλων και των κτηρίων και χώρων παγκόσμιας αξίας για λογαριασμό της UNESCO,

-αφ’ ετέρου δε, ενός σχεδίου σύμβασης που αφορούσε στην προστασία φυσικών περιοχών και ιδιαίτερα σημαντικών ιστορικών τοποθεσιών, για λογαριασμό της Διεθνούς Ένωσης για τη Διατήρηση της Φύσης και των Φυσικών Πόρων (“International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources”/IUCN).

Οι αλληλοκαλύψεις στα πεδία εφαρμογής των δύο σχεδίων οδήγησαν τελικά στη δημιουργία μιας κοινής Σύμβασης.

¹²⁶ Άρθρο 2 Σύμβασης της UNESCO του 1972.

ανυπολόγιστη καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος σε περιόδους ενόπλων συρράξεων, έχει κατά καιρούς εκφραστεί το αίτημα για στενότερη διασύνδεση των δύο Συμβάσεων και για κωδικοποίηση των όρων προστασίας της παγκόσμιας φυσικής κληρονομιάς στη διάρκεια πολέμων. Εντούτοις, παρά τη δεδομένη αλληλεξάρτηση μεταξύ των δύο Συμβάσεων, κυρίως σε επίπεδο στοχοθεσίας, οι διαφορές παραμένουν: αφ' ενός μεν η Σύμβαση της Παγκόσμιας Κληρονομιάς δεν προστατεύει κινητά πολιτιστικά αγαθά (όπως η Σύμβαση της Χάγης και το Α' Πρωτόκολλο), αφ' ετέρου δε, ακόμη και με την πλέον διασταλτική ερμηνεία της Σύμβασης της Χάγης δεν θα μπορούσε να ενταχθεί στο πεδίο προστασίας της το φυσικό περιβάλλον. Για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο, θα απαιτούνταν είτε ουσιαστικές τροποποιήσεις στο κείμενο της, είτε θα έπρεπε να συναφθεί μια εντελώς νέα Σύμβαση¹²⁷.

Αντίθετα από τη Σύμβαση της Χάγης, που δεν προέβλεπε αποτελεσματικό μηχανισμό εφαρμογής της, η Σύμβαση της Παγκόσμιας Κληρονομιάς στηρίζεται στη λειτουργία ενός ολοκληρωμένου διοικητικού συστήματος, αποτελούμενου από την Επιτροπή και το Ταμείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς¹²⁸. Κύριο καθήκον της Επιτροπής είναι η κατάρτιση και δημοσιοποίηση, ανά διετία, και βάσει κριτηρίων που θεσπίζονται από την ίδια, του γνωστού Καταλόγου της Παγκόσμιας Κληρονομιάς ("World Heritage List") και του Καταλόγου της Παγκόσμιας Κληρονομιάς σε Κίνδυνο ("World Heritage Sites in Danger"). Η εγγραφή πολιτιστικών και φυσικών αγαθών στους παραπάνω καταλόγους γίνεται κατόπιν αίτησης του κράτους, στην επικράτεια του οποίου βρίσκονται τα αγαθά. Στο δεύτερο κατάλογο περιλαμβάνονται αγαθά, ήδη εγγεγραμμένα στον Κατάλογο της Παγκόσμιας Κληρονομιάς, τα οποία ωστόσο διατρέχουν τον κίνδυνο φθοράς ή ανεπανόρθωτης βλάβης λόγω φυσικών καταστροφών, ενόπλων συγκρούσεων, κατασκευής μεγάλων έργων κ.ά.¹²⁹. Επίσης κατόπιν αίτησης του ενδιαφερόμενου κράτους, η Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς

¹²⁷ Σχετικό περιεχόμενο έχει βεβαίως η Σύμβαση για την απαγόρευση της στρατιωτικής ή οποιασδήποτε άλλης εχθρικής χρήσης των τεχνικών μεθόδων μεταβολής του περιβάλλοντος ("Convention on the Prohibition of Military or any Hostile Use of Environmental Modification Techniques"/ENMOD Convention), που υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών στις 10/12/1976. Εκεί, ως τεχνικές μέθοδοι τροποποίησης του περιβάλλοντος νοούνται «όλες οι τεχνικές μέθοδοι, οι οποίες- με εκούσια διεργασία φυσικών μεθόδων- αλλάζουν τη δυναμική, τη σύνθεση ή τη δομή της γης, με τα βιοτικά στοιχεία, λιθόσφαιρα, υδρόσφαιρα και ατμόσφαιρα ή του εξωγήινου διαστήματος» (άρθρο 2).

¹²⁸ Την Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς ή, όπως ονομάζεται επισήμως, «Διακυβερνητική Επιτροπή για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς» απαρτίζουν 21 εμπειρογνώμονες, που εκλέγονται με ορισμένη θητεία από τη Γενική Συνέλευση των συμβαλλομένων κρατών. Αντιστοίχως, το Ταμείο για την Προστασία της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς έχει ως αποστολή τη χρηματοδότηση της λειτουργίας της Επιτροπής. Οι πόροι του προέρχονται κατά κύριο λόγο από τις εισφορές των κρατών-μερών της Σύμβασης ή από δωρεές άλλων φορέων. Το ρόλο και τη λειτουργία των δύο αυτών οργάνων περιγράφουν τα άρθρα 8-18 της Σύμβασης Παγκόσμιας Κληρονομιάς του 1972.

¹²⁹ Ειδικά για τον Κατάλογο της Παγκόσμιας Κληρονομιάς σε Κίνδυνο βλ. άρθρο 11 παρ. 4 της Σύμβασης Παγκόσμιας Κληρονομιάς του 1972.

δύναται να αποφασίσει την παροχή διεθνούς συνδρομής, που συνίσταται σε βοήθεια τεχνικής ή οικονομικής φύσης και που αφορά στην προστασία, συντήρηση ή αποκατάσταση του αγαθού.

~~Σε σύγκριση με το «Διεθνές Κατάλογο πολιτιστικών αγαθών υπό ειδική προστασία»~~
της Σύμβασης της Χάγης, στον οποίο ~~έως σήμερα εγγράφηκαν ελάχιστα μνημεία~~, ο Κατάλογος της Παγκόσμιας Κληρονομιάς της Σύμβασης του 1972 περιλαμβάνει ένα πολύ μεγάλο αριθμό πολιτιστικών ή φυσικών αγαθών «εξαιρετικής οικουμενικής αξίας»¹³⁰.

iii. Κείμενα του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου

Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών συνέχεται στενά με το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο (ΔΑΔ) και αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του. Το 1977 το κύριο *corpus* των διατάξεων του ΔΑΔ, που έως τότε αποτελείτο από τις τέσσερις ανθρωπιστικές Συμβάσεις της Γενεύης του 1949, εμπλουτίστηκε με την υπογραφή δύο Πρόσθετων (σ' αυτές) Πρωτοκόλλων, τα οποία περιλάμβαναν και ρυθμίσεις σχετικές με την προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Αντίστοιχη πρόνοια για τη διαφύλαξη των πολιτιστικών αγαθών προβλέφθηκε και στα Καταστατικά των Διεθνών Ποινικών Δικαστηρίων της δεκαετίας του '90.

α. Τα Πρωτόκολλα της Γενεύης του 1977

Η υιοθέτηση των δύο Πρόσθετων Πρωτοκόλλων στις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949 σηματοδότησε μια σημαντική πρόοδο στην κωδικοποίηση του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου¹³¹. Τα Πρωτόκολλα του 1977 προσάρμοσαν τους έως τότε ισχύοντες ανθρωπιστικούς κανόνες στην πραγματικότητα της διεθνούς σκηνής της εποχής¹³². Ειδικά ως προς την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε καιρό πολέμου, στα δύο Συμπληρωματικά Πρωτόκολλα του 1977 περιλαμβάνονται, σχεδόν

¹³⁰ Πολιτιστικά αγαθά των δύο Καταλόγων της Σύμβασης του 1972 θα μπορούσαν κάλλιστα να συμπεριλαμβάνονται στα υπό ειδική προστασία αγαθά της Σύμβασης της Χάγης, ως «κέντρα περιέχοντα μνημεία ή άλλα ακίνητα πολιτιστικά αγαθά πολύ μεγάλης σπουδαιότητας», εφόσον βεβαίως πληρούται ο όρος της ικανής απόστασης από μεγάλα βιομηχανικά κέντρα και της μη χρησιμοποίησης του αγαθού για στρατιωτικούς σκοπούς.

¹³¹ Τα δύο Πρωτόκολλα υιοθετήθηκαν στο πλαίσιο της Διπλωματικής Συνδιάσκεψης της Γενεύης, υπό την αιγίδα της Διεθνούς Επιτροπής του Ερυθρού Σταυρού, για την Επανεπιβεβαίωση και Ανάπτυξη του εφαρμοστέου σε Ένοπλες Συρράξεις Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου. Βλ. και: Περράκης, Στ. και Μαρούδα, Μ.-Ντ. Ένοπλες Συρράξεις και Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο, Κείμενα Διεθνούς Πρακτικής, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2001, σελ. 14.

¹³² Σχετικά και: Περράκης, Στ., (επιμέλεια), Το νέο διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο των ενόπλων συρράξεων, Τα πρωτόκολλα της Γενεύης του 1977, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 1989, σελ. 15 επ.

αυτούσιες, ορισμένες από τις βασικές προστατευτικές διατάξεις της Σύμβασης της Χάγης του 1954¹³³.

Πιο συγκεκριμένα, στο Πρόσθετο Πρωτόκολλο I για την προστασία θυμάτων συρράξεων διεθνούς χαρακτήρα (~~“Protocol Additional to the Geneva Convention of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts/ Protocol I”~~, 08/06/1977)¹³⁴, στο Τμήμα που αφορά στη γενική προστασία του άμαχου πληθυσμού και στο Κεφάλαιο III για τους αστικούς στόχους περιλαμβάνεται η διάταξη του άρθρου 53. Σύμφωνα μ’ αυτήν απαγορεύονται:

α) η εκτέλεση οποιωνδήποτε εχθρικών πράξεων που θα κατευθύνονται εναντίον ιστορικών μνημείων, έργων τέχνης ή χώρων λατρείας τα οποία αποτελούν την πολιτιστική ή πνευματική κληρονομιά των λαών,

β) η χρησιμοποίηση αυτών των στόχων για την υποστήριξη της στρατιωτικής προσπάθειας και

γ) η χρησιμοποίηση αυτών των στόχων σαν αντικείμενο αντιποιόνων.

Στο αμέσως προηγούμενο άρθρο υπάρχει επίσης αναφορά στους «χώρους λατρείας». Κατά το άρθρο 52, οι αστικοί στόχοι «δεν επιτρέπεται να γίνονται αντικείμενο επίθεσης ή αντιποιόνων», ενώ «οι επιθέσεις πρέπει να περιορίζονται αυστηρά σε στρατιωτικούς στόχους». Εντούτοις, αστικοί στόχοι, μεταξύ αυτών και οι «χώροι λατρείας», χάνουν τον «αστικό» χαρακτήρα τους, και κατά συνέπεια και το δικαίωμα στη γενική προστασία, και μπορούν να θεωρηθούν στρατιωτικοί στόχοι, εάν χρησιμοποιούνται «για να συμβάλουν αποτελεσματικά στη στρατιωτική δράση» κι εάν η ολική ή μερική καταστροφή, κατάληψη ή εξουδετέρωσή τους, «στις περιστάσεις που επικρατούν κατά το χρόνο, προσφέρει ένα συγκεκριμένο στρατιωτικό πλεονέκτημα»¹³⁵. Σε περίπτωση αμφιβολίας σχετικά με το κατά πόσο ένας στόχος, αφιερωμένος σε μη στρατιωτικούς σκοπούς, όπως π.χ. ένας χώρος λατρείας, χρησιμοποιείται για να συμβάλει αποτελεσματικά στη στρατιωτική δράση, τεκμαίρεται ότι δε χρησιμοποιείται κατ’ αυτό τον τρόπο¹³⁶.

Στο άρθρο 85 παρ. 4 εδ. δ’ του Πρωτοκόλλου I, θεωρείται ως σοβαρή παραβίαση του Πρωτοκόλλου, σε περίπτωση που διαπράττεται εκ προθέσεως, «η περιαγωγή των εμφανώς αναγνωριζόμενων ιστορικών μνημείων, έργων τέχνης ή τόπων λατρείας, τα οποία συνιστούν την πολιτιστική ή πνευματική κληρονομιά των λαών και τα οποία απολαμβάνουν ειδικής προστασίας με ειδικές ρυθμίσεις, για παράδειγμα, μέσα στα πλαίσια αρμόδιου διεθνούς Οργανισμού, σε αντικείμενο επίθεσης προκαλούν ως

¹³³ Karlshoven, F., “La protection des biens culturels en cas de conflit arme en droit international humanitaire”, στο: *Museum International No 228- Protection et Restitution*, UNESCO, Décembre 2005, σελ. 62-70. Η προσθήκη των σχετικών διατάξεων επιτεύχθηκε μάλιστα ύστερα από πρωτοβουλία της ελληνικής αντιπροσωπείας στη Διπλωματικής Συνδιάσκεψη της Γενεύης για το Ανθρωπιστικό Δίκαιο, που διήρκεσε από το 1974 έως το 1977. Τα Πρωτόκολλα του 1977 δεν έτυχαν μεγάλης και αποδοχής από τη διεθνή κοινότητα, αν κρίνει κανείς από το σχετικά μικρό αριθμό κρατών που τα έχουν επικυρώσει.

¹³⁴ Βλέπε Παράρτημα υπ. αριθ. 10.

¹³⁵ Άρθρο 52 παρ. 2 και 3.

¹³⁶ Karlshoven, F., *ό.π.*, σελ. 64-65.

αποτέλεσμα εκτεταμένες καταστροφές αυτών, σε περίπτωση που δεν υπάρχουν αποδεικτικά στοιχεία της παράβασης από το αντίπαλο Μέρος του άρθρου 53, υποπαράγραφος (β) (ότι δηλαδή οι στόχοι χρησιμοποιήθηκαν για την υποστήριξη της στρατιωτικής προσπάθειας) και εφόσον αυτά τα ιστορικά μνημεία, έργα τέχνης και τόποι λατρείας δε βρίσκονται σε άμεση γειτνίαση με στρατιωτικούς στόχους»¹³⁷.

Στο ίδιο πνεύμα, το άρθρο 16 του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου II για την προστασία θυμάτων συρράξεων μη διεθνούς χαρακτήρα ("Protocol Additional to the Geneva Convention of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts/ Protocol II", 08/06/1977) στην ουσία αναπαράγει το άρθρο 53 του Πρωτοκόλλου I, προβαίνοντας στην απαγόρευση, υπό την επιφύλαξη της Σύμβασης της Χάγης του 1954, «της διάπραξης πράξεων κατευθυνόμενων σε ιστορικά μνημεία, έργα τέχνης ή χώρους λατρείας που αποτελούν την πολιτιστική και πνευματική κληρονομιά των λαών, ως και της χρησιμοποίησής τους προς υποστήριξη στρατιωτικών επιχειρήσεων»¹³⁸.

β. Η Σύμβαση του 1980 σχετικά με απαγορεύσεις ή περιορισμούς στη χρήση ορισμένων συμβατικών όπλων

Το 1980 υπεγράφη στη Γενεύη, υπό την αιγίδα της Διεθνούς Επιτροπής του Ερυθρού Σταυρού, η Σύμβαση σχετικά με απαγορεύσεις ή περιορισμούς στη χρήση ορισμένων συμβατικών όπλων που μπορούν να θεωρηθούν ως εξαιρετικώς επιβλαβή ή ότι επιφέρουν συνέπειες χωρίς διάκριση ("Convention on prohibitions or restrictions on the use of certain conventional weapons which may be deemed to be excessively injurious or to have indiscriminate effects", 10/10/1980). Το δεύτερο από τα τρία Πρωτόκολλα που υιοθετήθηκαν ως Παραρτήματα της, και το οποίο αφορά σε απαγορεύσεις και περιορισμούς στη χρήση ναρκών, εκρηκτικών παγίδων και άλλων συσκευών ("Protocol on Prohibitions or Restrictions on the Use of Mines, Booby-traps and other Devices") περιέχει απαγορεύσεις στη χρήση των προαναφερθέντων όπλων και κατά πολιτιστικών αγαθών¹³⁹. Συγκεκριμένα στο άρθρο 7 παρ. 1 εδ. β' (σημεία viii και ix), ορίζεται ότι «απαγορεύεται σε κάθε περίπτωση να χρησιμοποιούνται παγίδες που είναι με οποιοδήποτε τρόπο συνδεδεμένες ή συνυφασμένες με viii) αντικείμενα σαφώς θρησκευτικής φύσης, ix) ιστορικά μνημεία, έργα τέχνης ή τόπους λατρείας που αποτελούν την πολιτιστική ή πνευματική κληρονομιά λαών»¹⁴⁰.

¹³⁷ Ως «αρμόδιος διεθνής οργανισμός» νοείται εδώ η UNESCO.

¹³⁸ Karlshoven, Frits, *ό.π.*, σελ. 65-66. Βλέπε Παράρτημα υπ. αριθ. 11.

¹³⁹ Βλέπε Παράρτημα υπ. αριθ. 12. Τα άλλα δύο Πρωτόκολλα της ίδιας Σύμβασης ασχολούνται, το μεν πρώτο με το ζήτημα των μη ανιχνεύσιμων τραυμάτων, το δε τρίτο με απαγορεύσεις ή περιορισμούς στη χρήση των εμπρηστικών όπλων.

¹⁴⁰ Το Δεύτερο Πρωτόκολλο τροποποιήθηκε στις 03/5/1996. Στο τροποποιημένο Πρωτόκολλο, εκτός από το άρθρο 7 (πρώην άρθρο 6 παρ. 1 εδ. η' και θ'), έχει προστεθεί και η διάταξη του άρθρου 3 παρ. 8 εδ. α': «Ως αδιάκριτη χρήση όπλων επί των οποίων έχει εφαρμογή το παρόν άρθρο, απαγορεύεται.

γ. Τα Καταστατικά των Διεθνών Ποινικών Δικαστηρίων

~~Στις τέσσερις Συμβάσεις της Γενεύης όσο και στα δύο Πρωτόκολλα του 1977, τα συμβαλλόμενα κράτη υποχρεούνται να καταστέλλουν τυχόν παραβιάσεις των διατάξεών τους. Στην περίπτωση ποινικής καταστολής παραβιάσεων του ΔΑΔ γεννάται το ζήτημα της ατομικής ποινικής ευθύνης: διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις του ΔΑΔ αποδίδεται όχι πια μόνο σε κράτη, αλλά και σε φυσικά πρόσωπα. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο τα ad hoc Διεθνή Στρατιωτικά Δικαστήρια της Νυρεμβέργης και του Τόκιο είχαν λειτουργήσει αποτελεσματικά, αποδίδοντας ευθύνες σε άτομα και καταδικάζοντάς τα ανεξάρτητα απ' το αν αυτά απολάμβαναν ασυλίας ή αν επικαλούνταν την υπακοή σε διαταγές ανωτέρων¹⁴¹.~~

Η συμβολή των Δικαστηρίων αυτών στην ανάπτυξη του Διεθνούς Ποινικού Δικαίου και της Διεθνούς Ποινικής Δικονομίας υπήρξε καταλυτική και το κενό που προκάλεσε η απουσία τους δημιούργησε εύλογα την αντίληψη της αναγκαιότητας για μια μόνιμη κάλυψή της. Παρότι κατά καιρούς καταβλήθηκαν προσπάθειες επεξεργασίας προτάσεων για την αυτόνομη ίδρυση ενός μόνιμου διεθνούς ποινικού οργάνου, διεθνή ποινικά δικαστήρια δημιουργήθηκαν για πρώτη φορά και μέσα από διαφορετικές διαδικασίες και μεθοδολογία εντός της δεκαετίας του '90: αρχικά, με αφορμή τις εθνικές ταραχές στην πρώην Γιουγκοσλαβία και στη Ρουάντα, συστήθηκαν τα ad hoc ποινικά δικαστήρια για την πρώην Γιουγκοσλαβία (1993)¹⁴² και για τη Ρουάντα (1994)¹⁴³, ενώ ακολούθησε, το 1998, η ίδρυση ενός μόνιμου, οικουμενικής δικαιοδοσίας, νέου οργάνου καταστολής παραβιάσεων του ΔΑΔ, του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου¹⁴⁴.

Ως αδιάκριτη χρήση εννοείται τοποθέτηση τέτοιων όπλων που δε βρίσκονται επί ενός στρατιωτικού στόχου ή δεν κατευθύνονται προς ένα στρατιωτικό στόχο. Σε περίπτωση αμφιβολίας για το εάν ένα αντικείμενο, που υπό κανονικές συνθήκες είναι αφιερωμένο σε πολιτικούς σκοπούς, όπως ένας τόπος λατρείας, ένα σπίτι ή άλλη κατοικία ή ένα σχολείο χρησιμοποιείται κατά τρόπο που να συμβάλλει αποτελεσματικά σε στρατιωτική δράση, θα τεκμαίρεται ότι δε χρησιμοποιείται κατά τέτοιο τρόπο».

¹⁴¹ Ροζάκης, Χρ. Α., *Έγκλημα και Τιμωρία- Το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο στη Νέα Παγκόσμια Τάξη*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2004, σελ. 28-29.

¹⁴² Η δικαιοδοσία του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για την πρώην Γιουγκοσλαβία αφορά στα εγκλήματα πολέμου και εναντίον της ανθρωπότητας καθώς και στις περιπτώσεις γενοκτονίας που διαπράχθηκαν στην περιοχή της πρώην Γιουγκοσλαβίας στη διάρκεια του εμφυλίου τη δεκαετία του '90. Μέχρι σήμερα το Δικαστήριο έχει εκδώσει εντάλματα για τη σύλληψη 161 ατόμων. Η διαδικασία έχει ολοκληρωθεί για 85 απ' αυτούς και το Δικαστήριο εκτιμά ότι έως το 2010 θα έχει ολοκληρώσει το έργο του με την εκδίκαση και των εφέσεων.

¹⁴³ Το δεύτερο ad hoc Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο συστήθηκε για να εκδικάσει τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν στη Ρουάντα στη διάρκεια της γενοκτονίας περίπου 800.000 ανθρώπων το καλοκαίρι του 1994. Το δικαστήριο, που έχει την έδρα του στην Τανζανία, έχει έως σήμερα ολοκληρώσει 21 δίκες και έχει καταδικάσει 28 άτομα, ανάμεσά τους και τον πρώην πρωθυπουργό της Ρουάντα. Στόχος του Δικαστηρίου είναι επίσης να έχει ολοκληρώσει το έργο του έως το 2010.

¹⁴⁴ Περράκης, Στ. και Μαρούδα, Μ.- Ντ., *ό.π.*, σελ. 19-20. Το κείμενο της Σύμβασης του Καταστατικού για τη δημιουργία του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου υπεγράφη στις 17/7/1998 στη

Στα Καταστατικά τόσο του ad hoc Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για την πρώην Γιουγκοσλαβία όσο και του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου συναντώνται επίσης ρυθμίσεις γύρω από το ζήτημα της προστασίας πολιτιστικών αγαθών σε καιρό πολέμου. ~~Πιο συγκεκριμένα, στον ενδεικτικό κατάλογο παραβιάσεων για τις οποίες το ΔΠΑΓ είναι αρμόδιο να ασκεί ποινική δίωξη κατά των προσώπων που παραβίασαν το δίκαιο ή τα έθιμα του πολέμου, περιλαμβάνεται, μεταξύ άλλων, και «β) η αναίτια καταστροφή πόλεων ή χωριών ή η ερήμωση χωρίς να υπάρχει στρατιωτική ανάγκη, γ) η επίθεση ή ο βομβαρδισμός με οποιοδήποτε μέσο, απροστάτευτων πόλεων, χωριών, κατοικιών ή κτηρίων, δ) η κατάσχεση, καταστροφή ή υπαίτια πρόκληση ζημιών σε οικοδομήματα που έχουν αφιερωθεί στη θρησκεία, αγαθοεργία, εκπαίδευση, τέχνες και επιστήμες, σε ιστορικά μνημεία, έργα τέχνης και επιστήμης και ε) η λεηλασία δημόσιας ή ιδιωτικής περιουσίας»¹⁴⁵.~~

Παρομοίως, στο Καταστατικό του ΔΠΑ¹⁴⁶, ως σημαντικές παραβιάσεις των νόμων και των εθίμων που εφαρμόζονται τόσο στις διεθνείς όσο και στις μη διεθνούς χαρακτήρα ένοπλες συρράξεις εντός του καθιερωμένου πλαισίου του διεθνούς δικαίου, νοούνται, μεταξύ άλλων, οι «επιθέσεις με πρόθεση κατευθυνόμενες κατά κτιρίων αφιερωμένων στη θρησκεία, παιδεία, τέχνη, επιστήμη ή αγαθοεργούς σκοπούς, ιστορικά μνημεία, νοσοκομεία και μέρη όπου συγκεντρώνονται οι ασθενείς και οι τραυματίες, εφόσον δεν αποτελούν στρατιωτικούς στόχους»¹⁴⁷ όπως επίσης και «η λεηλασία πόλης ή τοποθεσίας, ακόμη κι αν καταλήφθηκε με έφοδο»¹⁴⁸. Εκτός από τις παραπάνω διατάξεις, στα δύο Καταστατικά προβλέπονται επίσης ρυθμίσεις που θίγουν ζητήματα επανόρθωσης υπέρ των θυμάτων, η οποία μπορεί να λάβει τη μορφή της επιστροφής αγαθών στους νόμιμους ιδιοκτήτες, της αποζημίωσης, χρηματικής ικανοποίησης και αποκατάστασης¹⁴⁹.

Ρώμη, η δε Σύμβαση τέθηκε σε ισχύ την 1^η Ιουλίου 2002. Το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, με έδρα τη Χάγη, είναι ο πρώτος στην ιστορία μόνιμος διεθνής θεσμός με δικαιοδοσία εκδίκασης υποθέσεων γενοκτονίας, εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και εγκλημάτων πολέμου. Έως σήμερα πάνω από 100 χώρες, σ' αυτές δε συμπεριλαμβάνονται οι ΗΠΑ, έχουν επικυρώσει τη συνθήκη ίδρυσης του Δικαστηρίου. Το Δικαστήριο συμπληρώνει και δεν καλύπτει τα εθνικά συστήματα δικαιοσύνης, τα οποία έχουν πάντοτε πρώτα το δικαίωμα να εξετάσουν και να αποφασίσουν για μία υπόθεση, συνεπώς, σε κάθε περίπτωση η κύρια αρμοδιότητα για την εκδίκαση υποθέσεων παραμένει στα κράτη. Σχετικά και: Ροζάκης, Χρ. Λ., *ό.π.*, σελ. 32-34.

¹⁴⁵ Άρθρο 3 εδ. β-ε Καταστατικού ΔΠΑΓ. Βλέπε Παράρτημα υπ. αριθ. 14.

¹⁴⁶ Βλέπε Παράρτημα υπ. αριθ. 13.

¹⁴⁷ Άρθρο 8 εδ. β' σημείο ix για τις διεθνείς ένοπλες συρράξεις, άρθρο 8 εδ. ε' σημείο iv για τις μη διεθνούς χαρακτήρα ένοπλες συρράξεις Καταστατικού ΔΠΑ.

¹⁴⁸ Άρθρο 8 εδ. β' σημείο xvi για τις διεθνείς ένοπλες συρράξεις, άρθρο 8 εδ. ε' σημείο v για τις μη διεθνούς χαρακτήρα ένοπλες συρράξεις Καταστατικού ΔΠΑ. Οι προαναφερθείσες σχετικές με τα εγκλήματα κατά πολιτιστικών αγαθών διατάξεις του άρθρου 8 του Καταστατικού έχουν σαφώς επηρεαστεί από τα άρθρα 27 και 56 των Κανονισμών της Χάγης του 1899 και 1907.

¹⁴⁹ Συγκεκριμένα, το άρθρο 24 παρ. 3 Καταστατικού ΔΠΑΓ ορίζει: «Εκτός των στερητικών της ελευθερίας ποινών, το Πρωτοβάθμιο Τμήμα μπορεί να διατάξει την επιστροφή στους νόμιμους ιδιοκτήτες όλων των αγαθών και προϊόντων που αποκτήθηκαν με εγκληματικές πράξεις, συμπεριλαμβανομένων πράξεων βίας». Το άρθρο 75 παρ. 1 εδ. α' του Καταστατικού ΔΠΑ ορίζει: «Το

iv. Διακήρυξη UNESCO του 2003 για την Εσκεμμένη Καταστροφή Πολιτιστικών Αγαθών¹⁵⁰

Στην 32^η Γενική Συνδιάσκεψη της UNESCO (Σεπτέμβριος- Οκτώβριος 2003)

υιοθετήθηκε ομόφωνα η Διακήρυξη σχετικά με την Εσκεμμένη Καταστροφή Πολιτιστικών Αγαθών ως απάντηση στον αυξανόμενο αριθμό περιπτώσεων εσκεμμένης καταστροφής πολιτιστικών αγαθών, με χαρακτηριστικότερη την καταστροφή των δύο αγαλμάτων του Βούδα στο Bamiyan του Αφγανιστάν, το Μάρτιο του 2001.

Η Διακήρυξη δεν έχει *per se* νομικά δεσμευτικό χαρακτήρα, υπό την έννοια ότι δε δημιουργεί άμεσα δικαιώματα και υποχρεώσεις στα κράτη, αντιθέτως διατυπώνει συστάσεις. Ενέχει παρά ταύτα μια αδιαμφισβήτητη ηθική δέσμευση, στο βαθμό που υιοθετήθηκε από τα περισσότερα κράτη-μέλη της UNESCO.

Αποτελούμενη από δέκα ενότητες, η Διακήρυξη, αφού αρχικά αναγνωρίζει τη σημασία της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς και την ανάγκη της διάδοσής της στις επερχόμενες γενεές, προτρέπει στη συνέχεια τα κράτη να υιοθετήσουν όλα τα αναγκαία νομοθετικά, διοικητικά, εκπαιδευτικά και τεχνικά μέτρα που είναι αναγκαία για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών τόσο εν καιρώ ειρήνης όσο και στη διάρκεια των εχθροπραξιών. Ακολούθως, τα καλεί να συμμορφώνονται με τις αρχές και κατευθυντήριες γραμμές των διεθνών συμφωνιών, του ΔΑΔ, των συστάσεων της UNESCO και των εθνικών κανόνων του διεθνούς δικαίου.

Η Διακήρυξη προβλέπει ακόμη τη διεθνή ευθύνη κρατών που με πρόθεση καταστρέφουν την πολιτιστική κληρονομιά ή παραλείπουν να υιοθετήσουν τα κατάλληλα μέτρα προς αυτή την κατεύθυνση. Τα κράτη οφείλουν να επιβάλλουν ποινικές κυρώσεις σε πρόσωπα που εκ προθέσεως καταστρέφουν τα πολιτιστικά αγαθά. Τέλος, η Διακήρυξη διατυπώνει την ανάγκη συνεργασίας των κρατών τόσο με την UNESCO όσο και μεταξύ τους, παραθέτοντας έναν ενδεικτικό κατάλογο μέτρων συνεργασίας, ενώ τονίζει τη σημασία της ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης επί του θέματος.

Δικαστήριο καθορίζει αρχές σχετικές με τις επανορθώσεις για τα θύματα ή σε σχέση μ' αυτά, συμπεριλαμβανομένης της αποζημίωσης, χρηματικής ικανοποίησης και αποκατάστασης», ενώ, βάσει του άρθρου 77 παρ. 2 εδ. β', το Δικαστήριο μπορεί να διατάξει «δήμευση αποκτηθέντων, κινητής και ακίνητης περιουσίας, που προέρχονται αμέσως ή εμμέσως από το έγκλημα, χωρίς να θίγονται τα δικαιώματα των καλόπιστων τρίτων». Πρέπει βεβαίως να σημειωθεί ότι ο δικαστής οφείλει κατά την εφαρμογή των προαναφερθεισών διατάξεων να λάβει υπόψη του το Α' Πρωτόκολλο στη Σύμβαση της Χάγης.

¹⁵⁰ Βλέπε Παράρτημα υπ. αριθ. 15.

ν. Οδηγία Γενικού Γραμματέα Η.Ε. του 1999 προς τις ειρηνευτικές δυνάμεις του Οργανισμού

~~Στις 06/08/1999, με αφορμή την εκατοστή επέτειο από τη πρώτη διεθνή Συνδιάσκεψη για την Ειρήνη (Χάγη, 1899), εκδόθηκε από το Γενικό Γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών K. A. Annan ένα σημείωμα ("bulletin") υπό τον τίτλο "Observance by United Nations forces of international humanitarian law"¹⁵¹. Το συγκεκριμένο έγγραφο βασίστηκε στην Απόφαση I της Διακυβερνητικής Διάσκεψης της UNESCO του 1954, η οποία ζητούσε «από τα αρμόδια όργανα των Ηνωμένων Εθνών να αποφασίσουν, σε περίπτωση πολεμικών επιχειρήσεων κατ' εφαρμογή του Χάρτη, να διασφαλίσουν την εφαρμογή των διατάξεων της Σύμβασης από τις ένοπλες δυνάμεις που θα λάβουν μέρος στις επιχειρήσεις αυτές». Πράγματι, το εν λόγω κείμενο παρουσιάζει τις θεμελιώδεις αρχές και τους κύριους κανόνες του ΔΑΔ, όπως αυτοί πρέπει να τηγχνάνουν εφαρμογής από τις ειρηνευτικές δυνάμεις των Ηνωμένων Εθνών που συμμετέχουν σε επιχειρήσεις ανά τον πλανήτη υπό την αιγίδα του Οργανισμού.~~

Βάσει του άρθρου 6 της ενότητας ("section") 6, που αφορά στα μέσα και στη μεθοδολογία του πολέμου, στα στρατεύματα των Ηνωμένων Εθνών που μετέχουν σε στρατιωτικές ή άλλες επιχειρήσεις απαγορεύεται «η επίθεση κατά μνημείων τέχνης, αρχιτεκτονικής ή ιστορίας, αρχαιολογικών τόπων, έργων τέχνης, τόπων λαϊκής κληρονομιάς, μουσείων και βιβλιοθηκών, που συνιστούν την πολιτιστική ή πνευματική κληρονομιά των λαών». Στις περιοχές που δραστηριοποιούνται, οι δυνάμεις των Ηνωμένων Εθνών δεν πρέπει να χρησιμοποιούν τα πολιτιστικά αγαθά ή το άμεσο περιβάλλον τους για σκοπούς που θα μπορούσαν ενδεχομένως να τα εκθέσουν σε καταστροφή ή βλάβη. Αυστηρά απαγορεύονται η κλοπή, λεηλασία ή σφετερισμός καθώς επίσης και κάθε άλλη πράξη βανδαλισμού εις βάρος πολιτιστικών αγαθών»¹⁵².

¹⁵¹ Βλέπε Παράρτημα υπ. αριθ. 16.

¹⁵² Karlshoven, Fr., ό.π., σελ. 67-68.

III. Ζητήματα ειδικού ενδιαφέροντος

i. Το ζήτημα της εξαίρεσης της «αδήριτης στρατιωτικής ανάγκης»

Η προβληματική γύρω από το ζήτημα της εξαίρεσης της αδήριτης στρατιωτικής ανάγκης και της επίκλησής της προκειμένου να αρθούν συγκεκριμένες υποχρεώσεις των εν συρράξει μερών, έχει τις ρίζες της στην ίδια την απουσία διεθνώς αποδεκτού ορισμού της έννοιας της «στρατιωτικής ανάγκης»:

Στον Κώδικα Lieber του 1863 ορίζεται ότι «η στρατιωτική ανάγκη, όπως την αντιλαμβάνονται τα σύγχρονα πολιτισμένα έθνη, συνίσταται στην ανάγκη λήψης των μέτρων εκείνων που θεωρούνται απαραίτητα για την εξασφάλιση των σκοπών του πολέμου και τα οποία είναι νόμιμα σύμφωνα με το σύγχρονο δίκαιο και τις συνθήκες του πολέμου» (άρθρο 14).

Σύμφωνα με ορισμό του νομικού λεξικού Black's ("Black's Law Dictionary"), ως «στρατιωτική ανάγκη» νοείται «μια αρχή του πολέμου, η οποία επιτρέπει τη χρήση εξαναγκαστικής ισχύος ("coercive force") για την επίτευξη του επιδιωκόμενου στόχου, υπό τον όρο ότι η εν λόγω ισχύς δε χρησιμοποιείται σε βαθμό μεγαλύτερο απ' αυτόν που απαιτεί η περίπτωση»¹⁵³.

Κατά το Εγχειρίδιο του Δικαίου των Ενόπλων Συρράξεων του Υπουργείου Άμυνας του Ηνωμένου Βασιλείου, «η στρατιωτική ανάγκη επιτρέπει σε εμπλεκόμενο σε ένοπλη σύρραξη κράτος να προβεί σε χρήση εκείνου μόνο του βαθμού και είδους ισχύος που απαιτείται, προκειμένου να επιτευχθεί ο νόμιμος σκοπός της σύρραξης, και ειδικότερα η ολοκληρωτική ή μερική υποταγή του εχθρού το νωρίτερο δυνατό και με το ελάχιστο δυνατό κόστος σε ανθρώπινες ζωές και σε πολεμικό υλικό ("resources")»¹⁵⁴.

Τέλος, σύμφωνα με μερίδα της θεωρίας, η στρατιωτική ανάγκη «δε μπορεί να υπερβαίνει τους νόμους του πολέμου, δεδομένου ότι υπόκειται σ' αυτούς τους ίδιους νόμους»¹⁵⁵, ισοδυναμεί δε κατ' άλλους με «την ανάγκη λήψης μέτρων αναγκαίων για την επίτευξη των σκοπών του πολέμου, πλην όμως νομίμων, κατά τους νόμους και τα

¹⁵³ Σχετικά και: *Black's Law Dictionary*, Abridged Seventh Edition, St. Paul, Minn., 2000, σελ. 806. Απόσπασμα από ομιλία του Jan Hladik, υπευθύνου του Τμήματος Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO με τίτλο: "The 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and its 1999 Second Protocol- Comparison between Provisions related to Safeguarding of and Respect for Cultural Property under General Protection" σε συνέδριο με θέμα: «Προστασία Πολιτιστικής Κληρονομιάς: Το Διεθνές Δίκαιο μετά τον Πόλεμο στο Ιράκ (Σικάγο, ΗΠΑ, 03/02/2006), στο δικτυακό τόπο: <http://culturalpolicy.uchicago.edu/protectingculturalheritage/papers/Hladik.HagueConvention.pdf>, σελ. 8.

¹⁵⁴ Σχετικά και: *The Manual of the Law of Armed Conflict*, UK Ministry of Defence, Oxford University Press, Oxford, 2005, σελ. 21-22. Απόσπασμα από ομιλία του Jan Hladik, ό.π., σελ. 9

¹⁵⁵ Dunbar, N.H.C., "Military necessity in War Crimes Trials, στο: *British Yearbook of International Law*, vol 29 (1952), σελ. 442-452 και: Bhat, I. P., "Protection of Cultural Property under International Humanitarian Law: Some emerging Trends", στο: *ISIL Year Book of International Humanitarian and Refugee Law*, <http://www.worldlii.org/int/journals/ISILYBIHRL/2001/4.html> (23/3/2006), σελ. 20.

έθιμα του πολέμου»¹⁵⁶. Η εσκεμμένη καταστροφή δε μπορεί ποτέ να είναι νόμιμη, αντιθέτως «πρέπει να γίνεται πάντοτε σεβαστός ο εθιμικός κανόνας της αναλογικότητας μεταξύ της επερχόμενης βλάβης και του επιδιωκόμενου στρατιωτικού πλεονεκτήματος»¹⁵⁷.

Εκτός από τις παραπάνω ενδεικτικά επιλεγμένες αναφορές στην έννοια της «στρατιωτικής ανάγκης», αξίζει επίσης να σημειωθούν τα λόγια του Αμερικανού στρατηγού Eisenhower από διάγγελμά του στις 24/12/1943 προς το συμμαχικό στρατό που μαχόταν στην Ιταλία, στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, σχετικά με τη «στρατιωτική ανάγκη»: «Τίποτα δε μπορεί να αντισταθεί στο επιχείρημα της στρατιωτικής ανάγκης. Πρόκειται για μία αποδεκτή αρχή. Η φράση χρησιμοποιείται κάποιες φορές εκεί που θα ήταν πιο ειλικρινές να μιλά κανείς για στρατιωτική ή, ακόμη, και για προσωπική ευκολία. Δε θέλω (η χρήση της φράσης αυτής) να αποκρύπτει χαλαρότητα ή αδιαφορία»¹⁵⁸. Στην ίδια ομιλία του ο Eisenhower αναφερόταν στο κίνδυνο κατάχρησης της έννοιας, τονίζοντας ωστόσο ότι σε πολλές περιπτώσεις τα μνημεία μπορούν να διασωθούν χωρίς να παρακωλυθούν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις¹⁵⁹.

Η «στρατιωτική ανάγκη» περιλαμβάνεται σε διάφορα συμβατικά κείμενα του ΔΑΔ: στην 1^η, 3^η και 4^η Σύμβαση της Γενεύης του 1949 όπως επίσης και στο Πρωτόκολλο I του 1977¹⁶⁰. Στη Σύμβαση της Χάγης ο όρος επίσης δεν προσδιορίζεται ούτε καθορίζονται οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες δικαιολογείται τυχόν επίκλησή του¹⁶¹. Στην πραγματικότητα το ζήτημα της εξαίρεσης της στρατιωτικής ανάγκης αποτέλεσε σημείο έντονων διαφωνιών την περίοδο επεξεργασίας της Σύμβασης. Ορισμένα από τα μετέχοντα στις διαπραγματεύσεις κράτη έθεταν την αποδοχή της εν λόγω εξαίρεσης ως αναγκαίο όρο για την από μέρους τους υιοθέτηση του υπό διαπραγμάτευση κειμένου, ενώ άλλα κράτη αντιτίθεντο στην εισαγωγή της με το σκεπτικό ότι αντίκειται στο πνεύμα και στους βασικούς άξονες της Σύμβασης¹⁶².

¹⁵⁶ Serisic, M., "Protection of Cultural Property in Time of Armed Conflict", στο: *Netherlands Yearbook of International Law*, vol. 26, 1996, σελ. 3-14.

¹⁵⁷ Serisic, M., *ό.π.*, σελ. 3-14.

¹⁵⁸ Σχετικά βλ. *Report of the American Commission for the Protection and Salvage of Artistic Monuments in War Areas*. Απόσπασμα από ομιλία του Jan Hladik, *ό.π.*, σελ. 9.

¹⁵⁹ Επίσης ο Eisenhower είχε αναφέρει ότι εάν ήταν υποχρεωμένος να επιλέξει μεταξύ της θυσίας των στρατιωτών του και της καταστροφής ενός διάσημου μνημείου, θα επέλεγε σε κάθε περίπτωση τη ζωή των ανδρών του, είχε εντούτοις επισημάνει ότι η επιλογή δε μπορεί να είναι πάντοτε σαφής. Σημειώνεται, ωστόσο ότι στη διάρκεια των εχθροπραξιών στην Ιταλία, κι ενώ δεν υφίστατο ουσιαστικά στρατιωτική ανάγκη, τα συμμαχικά στρατεύματα κατέστρεψαν το περίπου 300 ετών ιταλικό μοναστήρι του Monte Cassino.

¹⁶⁰ Συγκεκριμένα, ο όρος εμφανίζεται στα άρθρα 8, 34 και 50 της Σύμβασης I, άρθρο 126 της Σύμβασης II, άρθρα 49, 55, 108 και 143 της Σύμβασης IV και στα άρθρα 54 παρ. 5, 62, 67 και 71 του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου I.

¹⁶¹ Γραμματικάκη-Αλεξίου, Α., *ό.π.*, σελ. 216 επ.

¹⁶² Στην πρώτη ομάδα κρατών περιλαμβάνονταν, μεταξύ άλλων, οι ΗΠΑ και η Μ. Βρετανία (χώρες που έως σήμερα δεν έχουν επικυρώσει τη Σύμβαση) ενώ στη δεύτερη ομάδα συγκαταλέγονταν η Γαλλία, η Ισπανία, η ΕΣΣΔ και η Ελλάδα. Ας σημειωθεί, πάντως, ότι την εποχή που δημιουργήθηκε η

Εντέλει, στη Σύμβαση της Χάγης εισήχθησαν δύο αναφορές στον όρο «στρατιωτική ανάγκη»: στο Κεφάλαιο Ι που αφορά στη γενική προστασία, το άρθρο 4 παρ. 2 απαγορεύει εξαιρέσεις από τις υποχρεώσεις σεβασμού των πολιτιστικών αγαθών «...ειμή εις περιπτώσεις κατά τις οποίας στρατιωτική ανάγκη απαιτεί κατά τρόπο αδήριτο τοιαύτην εξαίρεσιν»¹⁶³. Επιπλέον, στο άρθρο 11 παρ. 2 του Κεφαλαίου ΙΙ περί της ειδικής προστασίας γίνεται λόγος για την ασυλία ενός πολιτιστικού αγαθού υπό ειδική προστασία που δε δύναται να αποσυρθεί «...ειμή μόνον δια το διάστημα κατά το οποίο η ανάγκη αυτή διαρκεί»¹⁶⁴. Στην πρώτη από τις παραπάνω αναφορές τα περιθώρια επίκλησης της στρατιωτικής ανάγκης είναι σαφώς ευρύτερα, ενώ στη δεύτερη, επιπλέον, η «ανάγκη δε δύναται να επιβεβαιωθεί ειμή παρά του επικεφαλής στρατιωτικού σχηματισμού ίσης ή ανωτέρας σημασίας από μίας Μεραρχίας»¹⁶⁵.

Στο πεδίο της μάχης, τα κράτη μετέφρασαν τη «στρατιωτική ανάγκη» μάλλον ως «στρατιωτική ευκολία», κατά τη ρήση του Eisenhower. «Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών έπαψε να εξαρτάται από το νόμο και στην πράξη επαφίετο κατά περίπτωση στην κρίση ενός αξιωματικού, ούτως ώστε πολλές φορές να σημειώνονται αυθαιρεσίες και καταχρήσεις, ειδικά στις περιπτώσεις που ο αποφασίζων δεν είχε είτε τις γνώσεις είτε το χρόνο για μια προσεκτικά υπολογισμένη απόφαση»¹⁶⁶. Η πολιτιστική κληρονομιά της ανθρωπότητας βρέθηκε έτσι συχνά «στο έλεος του σχετικά περιορισμένου ενδιαφέροντος των εμπολέμων μερών»¹⁶⁷. Σύμφωνα με διατύπωση του καθηγητή S.E. Nahlik, ήταν παράλογο να καταστρέφονται τα πολυτιμότερα έργα τέχνης «κατ' εφαρμογή και σύμφωνα με τους όρους μιας Σύμβασης προορισμένης να προστατεύσει την πολιτιστική κληρονομιά»¹⁶⁸.

Για τους παραπάνω λόγους και εξαιτίας και της κριτικής που διατυπώθηκε γύρω από την αοριστία της έννοιας της στρατιωτικής ανάγκης, το ζήτημα τέθηκε εκ νέου κατά την επεξεργασία του Β' Πρωτοκόλλου τη δεκαετία του '90. Στην περίφημη

Σύμβαση, τα οπικά συστήματα που χρησιμοποιούνταν στις πολεμικές συρράξεις ενδεχομένως να δικαιολογούσαν την υιοθέτηση της εξαίρεσης της στρατιωτικής ανάγκης. Αντιθέτως, στις μέρες μας, οι εξελίξεις στην πολεμική τεχνολογία επιτρέπουν στους εμπολέμους να περιορίσουν στο μέγιστο δυνατό βαθμό την πρόκληση παράπλευρων ζημιών και να αποφύγουν τη φθορά ή καταστροφή πολιτιστικών αγαθών.

¹⁶³ Παρατίθεται το απόσπασμα στα αγγλικά: "The obligations mentioned in paragraph 1 of the present Article may be waived only in cases where military necessity imperatively requires such a waiver".

¹⁶⁴ Παρατίθεται το απόσπασμα στα αγγλικά: "...immunity shall be withdrawn from cultural property under special protection only in exceptional cases of unavoidable military necessity, and only for such time as that necessity continues". Η ελληνική μετάφραση της Σύμβασης δεν αποδίδει επαρκώς τον όρο "unavoidable military necessity". Σχετικά και: Eustathiades, C., "La réserve de nécessités militaires et la Convention de la Haye pour la Protection des Biens Culturels en cas de Conflit Armé", στο: *Hommage d' une génération de juristes au Président Basdevant*, Pedone, Paris, 1960, σελ. 193 επ.

¹⁶⁵ Université Nationale et Capodistrienne d' Athènes, ό.π., σελ. 118.

¹⁶⁶ Γραμματικάκη-Αλεξίου, Α., ό.π., σελ. 218.

¹⁶⁷ Merryman, J.H., "Two Ways of Thinking about Cultural Property", στο: *American Journal of International Law*, vol. 80, 1986, σελ. 834-841.

¹⁶⁸ Σχετικά και: Bhat, I. P., ό.π., σελ. 10.

έκθεσή του, για την οποία έχει ήδη γίνει λόγος, ο καθηγητής Boylan πρότεινε ουσιαστικά να αποσυρθεί από τυχόν μελλοντική αναθεωρητική συνθήκη ή συμπληρωματικό Πρωτόκολλο η επίμαχη διάταξη του άρθρου 4 παρ. 2, που ~~δικαιολογούσε την άρση των υποχρεώσεων των μερών~~¹⁶⁹. Στις διαπραγματευτικές

συναντήσεις των επομένων ετών (Παρίσι 1995, Παρίσι 1997, Βιέννη 1998) υπήρξαν διαφορετικές προσεγγίσεις: κάποια κράτη απαίτησαν και πάλι την προσθήκη της «στρατιωτικής ανάγκης» στο κείμενο, προβάλλοντας το επιχείρημα ότι η «στρατιωτική ανάγκη», ως αρχή, αποτελούσε πλέον μέρος του συμβατικού και εθιμικού δικαίου των ενόπλων συρράξεων που δε μπορούσε σε καμία περίπτωση να εξαιρεθεί και ότι, εν πάση περιπτώσει, αυτή απηχούσε έναν από τους βασικότερους κανόνες του ΔΑΔ (κυρίως Αργεντινή, Αυστρία, Γαλλία, Ισραήλ). Αντιθέτως, άλλα κράτη ζήτησαν την πλήρη αφαίρεση του όρου (π.χ. Κροατία, Τσεχία, Σλοβενία).

Το τελικό κείμενο του Β' Πρωτοκόλλου του 1999 περιέλαβε εντέλει ξανά τη «στρατιωτική ανάγκη», προσδιορίζοντας όμως σε ικανό βαθμό τους όρους επίκλησής της: Το άρθρο 6 παρ. 1 διευκρινίζει ότι επίκληση αδήριτης στρατιωτικής ανάγκης μπορεί να γίνει αν τα πολιτιστικά αγαθά «i. έχουν καταστεί λόγω της λειτουργίας τους στρατιωτικός αντικειμενικός σκοπός» και «ii. δεν υπάρχει εφικτή στρατιωτική λύση, που θα προσφέρει παρόμοιο στρατιωτικό πλεονέκτημα με εκείνο που προσφέρει η εχθροπραξία κατά των συγκεκριμένων πολιτιστικών αγαθών»¹⁷⁰. Στην παράγραφο 3 του ίδιου άρθρου ορίζεται ότι «η απόφαση για την επίκληση επιτακτικής στρατιωτικής ανάγκης μπορεί να ληφθεί μόνο από αξιωματικό που διοικεί στρατιωτική δύναμη με τάγμα ή μεγαλύτερη, αλλά και μικρότερη, εάν οι περιστάσεις δεν επιτρέπουν κάτι διαφορετικό»¹⁷¹. Τέλος, στην παράγραφο 4 προβλέπεται, όταν το επιτρέπουν οι περιστάσεις, η έγκαιρη και αποτελεσματική προειδοποίηση για την άρση της προστασίας λόγω στρατιωτικής ανάγκης.

Όσον αφορά στα πολιτιστικά αγαθά υπό ενισχυμένη προστασία, δεν υπάρχει ρητή εξαίρεση για τη στρατιωτική ανάγκη. Σε περίπτωση όμως που το αγαθό καταστεί, λόγω της χρήσης του, στρατιωτικός στόχος, η ενισχυμένη προστασία αναστέλλεται ή ακυρώνεται¹⁷². Ωστόσο, ακόμη και σ' αυτή την περίπτωση, η επιλογή των μέσων και μεθόδων επίθεσης θα πρέπει να γίνεται «με σκοπό τον τερματισμό της χρήσης της επίθεσης και την αποφυγή, ή σε κάθε περίπτωση την ελαχιστοποίηση, της ζημίας των πολιτιστικών αγαθών (άρθρο 13 παρ. 2 εδ. 1,2), ενώ η επίθεση θα πρέπει να διατάσσεται από υψηλότερο επιχειρησιακό επίπεδο διοίκησης και απαιτούνται επίσης

¹⁶⁹ Μάλιστα, εκ παραδρομής, ο Boylan αναφέρεται στο άρθρο 3 παρ. 2 αντί του ορθού 4 παρ. 2.

¹⁷⁰ Το άρθρο 6 παρ. 1 εδ. i. αφορά τον επιθέμενο, ενώ το άρθρο 6 παρ. 1 εδ. ii. «απευθύνεται» στις ανάγκες του αμυνόμενου. Στο άρθρο 6 παρ. 1 εδ. ii. δίδεται δε εμμέσως και ο ορισμός του «επιτακτικού ή αδήριτου» χαρακτήρα της στρατιωτικής ανάγκης: μιλάμε για επιτακτική/ αδήριτη ανάγκη, όταν δεν υπάρχει άλλη εφικτή λύση.

¹⁷¹ Γραμματικάκη-Αλεξίου, Α., *ό.π.*, σελ. 220-222.

¹⁷² Σχετικά και: Bhat, I.P., "Protection of Cultural Property under International Humanitarian Law: Some emerging Trends", στο: *ISIL Year Book of International Humanitarian and Refugee Law*, <http://www.worldlii.org/int/journals/ISILYBIHRL/2001/4.html> (23/3/2006)

η έγκαιρη και αποτελεσματική προειδοποίηση στις αντίπαλες ομάδες καθώς επίσης και ο εύλογος χρόνος για να επανορθώσουν την κατάσταση (άρθρο 13 παρ. 3 εδ. 1,2,3).¹⁷³ Συμπερασματικά, το Β' Πρωτόκολλο επέφερε ουσιαστικές βελτιώσεις, στο βαθμό που περιορίσε το «δόγμα» της στρατιωτικής ανάγκης, οριοθετώντας στενότερα τις απαιτούμενες προϋποθέσεις, διευκρινίζοντας με σαφέστερους όρους σε τι αυτή συνίσταται και το ποιος ακριβώς θα κρίνει εάν και κατά πόσο υφίσταται. Στο Β' Πρωτόκολλο η έννοια της «στρατιωτικής ανάγκης» συνδέθηκε περισσότερο με την έννοια του «στρατιωτικού στόχου», καθώς καθίσταται πλέον σαφές ότι το πολιτιστικό αγαθό χάνει την προστασία του από τη στιγμή που γίνεται στρατιωτικός στόχος¹⁷⁴.

ii. Εθνικές, εθνοτικές, φυλετικές ή άλλες εμφύλιες συρράξεις και προστασία πολιτιστικών αγαθών

Το χαρακτηριστικό της πολυμορφίας των ενόπλων συρράξεων, όπως αυτές εμφανίστηκαν μεταπολεμικά, δημιουργεί περίπλοκα ζητήματα σε σχέση με την εφαρμογή του ΔΑΔ. Εκτός από το στοιχείο της αριθμητικής υπεροχής των συρράξεων μη διεθνούς χαρακτήρα έναντι των παραδοσιακών συρράξεων διεθνούς χαρακτήρα, οι οποίες αποτελούν πλέον σήμερα μάλλον την εξαίρεση (όπως, π.χ., οι πόλεμοι Ιράκ-Κουβέιτ, Αιθιοπίας-Ερυθραίας, Ινδίας-Πακιστάν για την περιοχή του Κασμίρ), ζητήματα γεννώνται και εξαιτίας της πολυμορφίας των συρράξεων συνολικά: σε πολλές απ' αυτές συναντώνται χαρακτηριστικά εσωτερικών και διεθνών συγκρούσεων (π.χ. περίπτωση πρώην Γιουγκοσλαβίας), ενώ άλλες που εκ πρώτης όψεως εμφανίζονται ως εσωτερικές, εν συνεχεία, με την άμεση ή έμμεση παρέμβαση ή εμπλοκή τρίτων κρατών, διεθνοποιούνται (π.χ. περιπτώσεις Νικαράγουα, Λιβάνου,

¹⁷³ Το άρθρο 13 de facto εξελίσσει τη «αδήριτη στρατιωτική ανάγκη» του άρθρου 11 παρ. 2 της Σύμβασης, εισάγοντας δύο νέα στοιχεία: πρώτον, η απόφαση για επίθεση πρέπει να λαμβάνεται σε υψηλό επιχειρησιακό επίπεδο διοίκησης και δεύτερον, πρέπει να προηγείται έγκαιρη προειδοποίηση.

Οι νέες διατάξεις βασίστηκαν σε μεγάλο βαθμό σε σχετικές προβλέψεις των συνθηκών της Γενεύης του 1949, των δύο Πρόσθετων Πρωτοκόλλων του 1977 και σε άλλα κείμενα διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, καθώς επίσης και στις προτάσεις μεγάλου αριθμού αντιπροσωπειών που έλαβαν μέρος στη Διπλωματική Συνδιάσκεψη για την αναθεώρηση της Σύμβασης της Χάγης (π.χ. της Αργεντινής, της Αυστρίας, της Γαλλίας, της Γερμανίας, του Ισραήλ, της Ολλανδίας), όπως επίσης και στις προτάσεις της Διεθνούς Επιτροπής του Ερυθρού Σταυρού. Ας σημειωθεί ότι δυναμικό παρόν έδωσε και η ελληνική αντιπροσωπεία, η οποία και υποστήριξε σθεναρά την άποψη ότι πολιτιστικά αγαθά που δε χρησιμοποιούνται με κανένα τρόπο για στρατιωτική δράση δε θα πρέπει σε καμία περίπτωση να γίνονται στόχος επίθεσης.

¹⁷⁴ Ο ορισμός της έννοιας «στρατιωτικός στόχος» αντιστοιχεί σ' αυτόν του άρθρου 52 παρ. 2 του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου Ι του 1977: «όσοι στόχοι από τη φύση τους, τοποθεσία, σκοπό ή χρήση συμβάλλουν αποτελεσματικά στη στρατιωτική δράση και των οποίων η ολική ή μερική καταστροφή, κατάληψη ή εξουδετέρωση, στις περιστάσεις που επικρατούν κατά το χρόνο, προσφέρει ένα συγκεκριμένο στρατιωτικό πλεονέκτημα». Σχετικά και: Hladik, J., "The 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and the notion of military necessity", στο: *International Review of the Red Cross*, No 835, 1999, σελ. 621-635.

Βοσνίας- Ερζεγοβίνης κ.ά.). Καθίσταται επομένως πολλές φορές δυσχερές η διαπίστωση του χαρακτήρα μιας σύρραξης και κατά συνέπεια και η διάκριση μεταξύ διεθνών και μη διεθνών συρράξεων.

Επιχειρώντας να ανιχνεύσει κανείς το νομικό πλαίσιο που αφορά στην παραπάνω διάκριση, διαπιστώνει τα εξής: παρά το γεγονός ότι στις Συμβάσεις της Γενεύης δεν συναντάται ορισμός της έννοιας «ένοπλη σύρραξη», κοινό τόπο αποτελεί το γεγονός ότι η εν λόγω έννοια αντανακλά μία πραγματική κι όχι νομική κατάσταση, κατά συνέπεια, υπό τον όρο «ένοπλη σύρραξη», θα πρέπει να νοείται κάθε διαφορά που ανακύπτει μεταξύ δύο ή περισσότερων κρατών, η οποία οδηγεί στην επέμβαση των ενόπλων δυνάμεών τους, ανεξαρτήτως του πώς τα ίδια τα μέρη χαρακτηρίζουν τη διαφορά αυτή.

Διεθνώς, όπως έχει επιβεβαιωθεί κι από τις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949, θεωρείται μία σύρραξη που διεξάγεται ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα κράτη. Ωστόσο, με το άρθρο 1 παρ. 4 του Πρωτοκόλλου Ι του 1977 η έννοια της «διεθνούς σύρραξης» διευρύνθηκε για να συμπεριλάβει και «ένοπλες συρράξεις κατά τις οποίες λαοί μάχονται κατά της αποικιοκρατικής κυριαρχίας και της ξένης κατοχής και κατά των φυλετικών καθεστώτων, ασκώντας το δικαίωμά τους για αυτοδιάθεση, όπως αυτό διαλαμβάνεται στο Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και στη Διακήρυξη των Αρχών του διεθνούς δικαίου που αφορά στις φιλικές σχέσεις και τη συνεργασία μεταξύ των κρατών...». Επομένως, τα εθνικο-απελευθερωτικά μέτωπα κι άλλες οργανώσεις που μάχονται κατά ξένης δύναμης κατοχής και κατά αποικιακών ή ρατσιστικών καθεστώτων αναγορεύτηκαν επισήμως σε μέρη σύρραξης.

Αναφορικά τώρα με τις συρράξεις μη διεθνούς χαρακτήρα, αυτές ανέκαθεν θεωρούνταν ως αμιγώς εσωτερική υπόθεση των κρατών και σ' αυτές δεν εφαρμόζονταν κανόνες διεθνούς δικαίου. Η πρακτική αυτή έπαυσε να ισχύει το έτος 1949, αφ' ης στιγμής υιοθετήθηκε το κοινό και για τις τέσσερις Συμβάσεις της Γενεύης άρθρο 3. Σ' αυτό, τα κράτη για πρώτη φορά κράτη συμφωνούσαν σε μία δέσμη ελάχιστων εγγυήσεων που θα έπρεπε στο εξής να τυγχάνουν σεβασμού ακόμη και στη διάρκεια μη διεθνούς χαρακτήρα συρράξεων¹⁷⁵. Παρά ταύτα, ούτε στο άρθρο 3 παρέχεται σαφής ορισμός της μη διεθνούς χαρακτήρα σύρραξης, αναφέρεται απλώς ότι το άρθρο εφαρμόζεται «σε περιπτώσεις ενόπλων συρράξεων μη διεθνούς χαρακτήρα, που ανακύπτουν εντός της εδαφικής περιοχής ενός κράτους»¹⁷⁶.

Αντιθέτως, με το άρθρο Ι του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου ΙΙ του 1977, το οποίο συμπλήρωσε τις σχετικές με τις εσωτερικές συρράξεις διατάξεις του ΔΑΔ, παρέχεται ένας πιο περιοριστικός ορισμός: το Πρωτόκολλο εφαρμόζεται «σε ένοπλες συρράξεις... οι οποίες λαμβάνουν χώρα στο έδαφος κράτους μεταξύ των ενόπλων δυνάμεων του κράτους κι αντιπάλων ενόπλων δυνάμεων οι οποίες, κάτω από

¹⁷⁵ Στο κοινό άρθρο 3 των Συμβάσεων της Γενεύης περιλαμβάνονται όλες οι προϋποθέσεις ανθρωπιστικής μεταχείρισης όσων βρέθηκαν εκτός μάχης, των τραυματιών και ασθενών, όπως επίσης η απαγόρευση φόνων, βασανιστηρίων, η σύλληψη ομήρων και κάθε άλλη απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση, καθώς και η εκδίκηση χωρίς το σεβασμό των θεμελιωδών δικαστικών εγγυήσεων.

¹⁷⁶ Βλέπε Παράρτημα υπ. αριθ. 17.

υπεύθυνη διοίκηση, ασκούν τέτοιας μορφής έλεγχο σε τμήμα του εδάφους του παραπάνω κράτους, που τους δίνει τη δυνατότητα διενέργειας συνεχών και

συνδυασμένων στρατιωτικών επιχειρήσεων...»¹⁷⁷. Με άλλα λόγια, η υπαγωγή κάθε

~~μη κυβερνητικής ένοπλης ομάδας στην κατηγορία του εν συρράξει μέρους, απαιτεί~~

την ύπαρξη συγκεκριμένων προϋποθέσεων, όπως π.χ. σεβασμό των κανόνων κι εθίμων που ισχύουν κατά τη διάρκεια του πολέμου, στρατιωτική πειθαρχία κι οργάνωση, την υποχρέωση να φέρουν οι μαχητές ανοιχτά όπλα κ.ά.¹⁷⁸

Εύλογα αντιλαμβάνεται βεβαίως κανείς ότι οι νέες μορφές συρράξεων, κυρίως αυτές που εμφανίστηκαν στο μεταδιπολικό κόσμο, διαφοροποιούνται αισθητά από τα ισχύοντα πρότυπα της περιόδου διαμόρφωσης των κανόνων του ΔΑΔ. Στο σημερινό μεταβαλλόμενο κόσμο αντιλήψεων και πολιτικής και ενώπιον των σύγχρονων εξελίξεων στο πεδίο των εχθροπραξιών γεννώνται σημαντικά ζητήματα σε επίπεδο εφαρμογής του ΔΑΔ. Σήμερα πλέον, οι εσωτερικές συρράξεις δεν έχουν τη μορφή εθνικο-απελευθερωτικών κινημάτων που στοχεύουν στην ανατροπή αποικιοκρατικών καθεστώτων, αντιθέτως εμφανίζονται ως συγκρούσεις μεταξύ εθνοτήτων (π.χ. περίπτωση Κοσόβου), με σκοπό την επικράτηση της μιας εθνότητας εις βάρος μιας άλλης (μέσω απόσχισης ή μέσω άλλων πολιτικών εθνικής εκκαθάρισης), ενώ όσοι ανήκουν σε διαφορετική εθνότητα θεωρούνται δυνάμει εχθροί. Δε λείπουν, τέλος, οι συρράξεις στις οποίες η τυπική ύπαρξη του κράτους παραμερίζεται και στη σύγκρουση μετέχουν ένοπλες ομάδες μεταξύ τους χωρίς σ' αυτήν να αναμειγνύονται ή να συμμετέχουν κυβερνητικές ένοπλες δυνάμεις (π.χ. περιπτώσεις Λιβερίας, Σομαλίας ή Σιέρα Λεόνε).

Ούτε το Β' Πρωτόκολλο του 1999, όπως κανένα εξάλλου δεσμευτικό κείμενο ΔΑΔ, περιέχει ορισμό της «ένοπλης σύρραξης». Θα πρέπει, επομένως, οι διατάξεις που αφορούν στη διεύρυνση της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών και σε ένοπλες συρράξεις μη διεθνούς χαρακτήρα να αναγνωστούν υπό το φως του διαμορφωμένου, στο πεδίο αυτό, εθιμικού δικαίου: το ΔΠΔΓ έχει δώσει τον ακόλουθο ορισμό της «ένοπλης σύρραξης»: ένοπλη σύρραξη υπάρχει «κάθε φορά που υπάρχει προσφυγή στην χρήση βίας μεταξύ κρατών ή μεταξύ κυβερνητικών δυνάμεων και οργανωμένων ενόπλων ομάδων ή, τέλος, μεταξύ τέτοιων ομάδων στο εσωτερικό ενός κράτους»¹⁷⁹.

Η διεύρυνση της προστασίας και στις μη διεθνούς χαρακτήρα συγκρούσεις θεωρήθηκε απαραίτητη λόγω της ιδιομορφίας των νέων συγκρούσεων της δεκαετίας του '90, οι οποίες ήταν, όπως έχει λεχθεί κατ' επανάληψη, στην πλειοψηφία τους εθνοτικές ή φυλετικές συρράξεις¹⁸⁰ και κατά τις οποίες προκλήθηκαν ανυπολόγιστες

¹⁷⁷ Παράλληλα βεβαίως διασαφηνίζεται ότι το Πρωτόκολλο δεν εφαρμόζεται σε άλλες καταστάσεις εσωτερικών αναταραχών και εντάσεων, μεμονωμένων πράξεων βίας κλπ.

¹⁷⁸ Περράκης, Στ. και Μαρούδα, Μ.-Ντ., ό.π., σελ. 21.

¹⁷⁹ Σχετικά: Le Procureur c. Dusko Tadic- Arrêt relatif a l' appel de la défense concernant l' exception préjudicielle d' incompetence- Affaire No IT-94-I-AR72, para. 70, στο: <http://www.un.org/icty/ind-f.htm> (25/7/2006).

¹⁸⁰ Οι νέες αυτές εστίες συγκρούσεων προέκυψαν κυρίως μετά την κατάρρευση των πρώην κομμουνιστικών καθεστώτων, αλλά και την αναβίωση των αιματηρών εμφυλίων πολέμων στην

πράξεις βανδαλισμού ή σφετερισμού πολιτιστικών αγαθών, αντανακλά ωστόσο και τη σύγχρονη τάση στη νομοπαραγωγική διαδικασία του διεθνούς δικαίου να μη γίνεται διάκριση μεταξύ διεθνών και εσωτερικών ενόπλων συρράξεων σε θέματα ποινικής ευθύνης για παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου. Εξάλλου, και το ίδιο το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, όπως προκύπτει από το Καταστατικό του, έχει δικαιοδοσία επί εγκλημάτων πολέμου που διαπράττονται εις βάρος πολιτιστικών αγαθών, τόσο σε περίπτωση διεθνών όσο και εσωτερικών ενόπλων συρράξεων.

Η εισαγωγή ρητρών στο Β' Πρωτόκολλο που αφορούν στο απαραβίαστο της εδαφικής ακεραιότητας και ενότητας (άρθρο 22 παρ. 3) και της πρωταρχικής δικαιοδοσίας κάθε κράτους (άρθρο 22 παρ. 4) επιβλήθηκαν κατ' απαίτηση συγκεκριμένων κρατών στη διαπραγματευτική φάση, και κυρίως της Ρωσίας. Το άρθρο 22 παρ. 5 ρητά απαγορεύει να χρησιμοποιηθεί το Β' Πρωτόκολλο ως δικαιολογία για άμεση ή έμμεση παρέμβαση σε ένοπλη σύρραξη ή στις εσωτερικές ή εξωτερικές υποθέσεις κράτους-μέρους¹⁸¹. Δεν πρέπει να ξεχνά κανείς ότι κυρίαρχη πρακτική της δεκαετίας του '90 υπήρξε επίσης η επιβολή μέτρων εξαναγκασμού, στο πλαίσιο του Κεφαλαίου VII του Χάρτη των Η.Ε., μέσω μονομερών επεμβάσεων από μεμονωμένα, ισχυρά κράτη ή από συνασπισμό κρατών, με το πρόσχημα των ανθρωπιστικών επεμβάσεων¹⁸².

iii. Η εθιμική ισχύς των γενικών αρχών προστασίας των πολιτιστικών αγαθών

Όπως ισχύει για κάθε διεθνή συνθήκη, η Σύμβαση της Χάγης και τα δύο Πρωτόκολλά της έχουν δεσμευτική ισχύ μόνο για τα συμβαλλόμενα σ' αυτά κράτη. Εντούτοις, στο βαθμό που κάποιες ή και όλες οι διατάξεις της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων έχουν ακολουθηθεί από τρίτα κράτη κατά σταθερή και ομοιόμορφη πρακτική και με την πεποίθηση ότι η πρακτική αυτή αποτελεί νόμιμη ενέργεια κατά το διεθνές δίκαιο, οι εν λόγω διατάξεις αποκτούν την ισχύ διεθνών εθιμικών κανόνων, που ισχύουν για όλα τα κράτη της διεθνούς κοινότητας, είναι δε αδιάφορο αν όλα έχουν εκδηλώσει συναίνεση ή έχουν εκφράσει μεταγενέστερα αντίρρηση γι' αυτούς¹⁸³.

Αφρικανική Ήπειρο. Πράγματι, οι περισσότερες από τις συγκρούσεις αυτές δεν είχαν καν το χαρακτήρα διεθνούς διαφοράς, αλλά επρόκειτο για εσωτερικές διενέξεις, χωρίς τακτικό στρατό και κεντρική κυβέρνηση, ώστε να μπορεί να δώσει τη συγκατάθεσή της π.χ. για την ανάπτυξη ειρηνευτικής δύναμης ή τη σύναψη συμφωνίας κατάπαυσης των εχθροπραξιών. Πολλές απ' αυτές τις συγκρούσεις υπήρξαν ιδιαίτερα αιματηρές και η επικράτηση της μιας εθνοτικής ή φυλετικής ομάδας σε βάρος της άλλης επιτεύχθηκε με τη διάπραξη σοβαρών εγκλημάτων π.χ. εθνοκάθαρση με κατάφωρες και μαζικές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ή ακόμη και με γενοκτονία.

¹⁸¹ Chadha, N., "Protection of Cultural Property during Armed Conflict: Recent Developments", στο: *ISIL Yearbook of International Humanitarian and Refugee Law*, 2001, διαθέσιμο στο: <http://worldii.org/int/journals/ISILYBIHRL/2001/12.html> (25/01/2007), σελ. 5.

¹⁸² Πολλές απ' αυτές τις επεμβάσεις είχαν γίνει και με τη βοήθεια περιφερειακών οργανισμών και μετά από σχετική εξουσιοδότηση του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ.

¹⁸³ Ρούκουνας, Εμ., *Διεθνές Δίκαιο Ι*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 1982, σελ. 42-46.

Ειδικά όσον αφορά στη δημιουργία των κανόνων του ΔΑΔ, το έθιμο διαδραματίζει, παράλληλα με τη συμβατική ανάπτυξη του δικαίου, ιδιαίτερος σημαντικό ρόλο, καθώς μεγάλος αριθμός κανόνων διαμορφώθηκαν κι εξελίχθηκαν σε εθιμικό επίπεδο.

~~Ιδιαίτερα σημαντική θεωρείται η ρήτρα Martens, σύμφωνα με την οποία «στις περιπτώσεις που δεν καλύπτονται από διεθνείς συμβάσεις, πολίτες και μαχητές παραμένουν υπό την προστασία και την εξουσία των αρχών του διεθνούς δικαίου που απορρέει από το έθιμο, από τις αρχές της ανθρωπότητας και από τις επιταγές της κοινής συνείδησης»¹⁸⁴.~~

Κατά την κρατούσα άποψη, η οποία τυγχάνει της υποστήριξης και της Διεθνούς Επιτροπής του Ερυθρού Σταυρού, οι κανόνες δικαίου των τεσσάρων Συμβάσεων της Γενεύης του 1949 και η τέταρτη Σύμβαση της Χάγης του 1907 αντανakλούν διεθνές εθιμικό δίκαιο. Ως εθιμικοί κανόνες αναγνωρίζονται επίσης πολλές από τις διατάξεις των δύο Πρόσθετων Πρωτοκόλλων του 1977, όπως επίσης και όσες αφορούν στην απαγόρευση χρήσης συγκεκριμένων όπλων, π.χ. των χημικών¹⁸⁵. Τέλος, το Καταστατικό του ΔΠΔ κωδικοποιεί μεγάλο αριθμό κανόνων και αρχών του ΔΑΔ ως εθιμικό διεθνές ποινικό δίκαιο.

Σύμφωνα με τα παραπάνω γεννάται το ερώτημα κατά πόσο είναι δυνατό να γίνεται λόγος για εθιμική ισχύ των γενικών αρχών της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης. Στο πλαίσιο αυτό, κι όπως ήδη αναφέρθηκε κατά την ιστορική επισκόπηση της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης, θα πρέπει να γίνει εκ νέου αναφορά στο Διεθνές Στρατιωτικό Δικαστήριο της Νυρεμβέργης, που συστήθηκε με τη Συμφωνία του Λονδίνου της 8^{ης} Αυγούστου 1945 για τη δίωξη και τιμωρία των εγκληματιών πολέμου του Ευρωπαϊκού Άξονα. Το 1946 το Δικαστήριο απεφάνθη ότι, κατά το έτος έναρξης του πολέμου, το 1939, οι κανόνες που περιλαμβάνονταν στην τέταρτη Σύμβαση της Χάγης του 1907 «...αναγνωρίζονταν απ' όλα τα πεπολιτισμένα έθνη και θεωρούνταν ως διακηρυκτικοί των κανόνων και εθίμων του πολέμου...». Στους κανόνες αυτούς συμπεριλαμβάνονταν βεβαίως και οι υποχρεώσεις που έθεταν τα άρθρα 27 και 56 και αφορούσαν στην προστασία των πολιτιστικών αγαθών. Σ' αυτές μπορεί κανείς συνεπώς να διαγνώσει εθιμικό χαρακτήρα.

Επιπλέον, στη διαπίστωση του εθιμικού χαρακτήρα των γενικών αρχών της προστασίας των πολιτιστικών αγαθών σε καιρό πολέμου συνηγορεί και η Απόφαση

¹⁸⁴ Η φράση αυτή, που βρίσκεται στο προοίμιο της Τέταρτης Σύμβασης της Χάγης του 1907, πήρε το όνομά της από τον εμπνευστή της Friedrich von Martens, απεσταλμένο του Τσάρου Νικολάου του 2^{ου} στη Διάσκεψη Ειρήνης της Χάγης. Σχετικά και: Ticehurst, R., "The Martens Clause and the Laws of Armed Conflict" στο: *International Review of the Red Cross*, No 317, σελ. 125-134.

¹⁸⁵ Δεν πρέπει κανείς να αγνοεί το γεγονός ότι οι τέσσερις Συμβάσεις της Γενεύης τυγχάνουν οικουμενικής αποδοχής (περί τις 190 επικυρώσεις). Για κράτη που είναι μέρη σε δεσμευτικά κείμενα του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου, οι διατάξεις όλων των συμβάσεων, είτε αντανakλούν εθιμικό δίκαιο είτε όχι, θεωρούνται νομικά δεσμευτικές. Ωστόσο, στα εσωτερικά δίκαια πολλών κρατών το εθιμικό δίκαιο αποτελεί τμήμα της εθνικής νομοθεσίας τους. Ως τέτοιο, θα μπορούσε να τύχει επίκλησης από θύματα παραβιάσεων του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου ή του δικαίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

27/C Resolution 3.5 επί της Σύμβασης για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης, που υιοθετήθηκε στην 27^η Γενική Συνδιάσκεψη της UNESCO (Παρίσι, Οκτώβριος- Νοέμβριος 1993). Στην εν λόγω Απόφαση επιβεβαιωνόταν, μεταξύ άλλων, ότι «οι θεμελιώδεις αρχές προστασίας και διαφύλαξης των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης θα μπορούσαν να θεωρηθούν μέρος του διεθνούς εθνικού δικαίου»¹⁸⁶. Κατά κύριο δε λόγο, η διαπίστωση αυτή αφορά προφανώς στις αρχές των άρθρων 3 και 4 της Σύμβασης γύρω από την προστασία (“safeguarding of”) και το σεβασμό (“respect for”) των πολιτιστικών αγαθών.

¹⁸⁶ Παρατίθεται το απόσπασμα στα αγγλικά: “...the fundamental principles of protecting and preserving cultural property in the event of armed conflict could be considered part of international customary law”. Στην ίδια απόφαση, που υιοθετήθηκε την περίοδο των διαπραγματεύσεων για τη δημιουργία του Β΄ Πρωτοκόλλου, ζητείτο επίσης από τα κράτη- μέλη να συνεχίσουν απρόσκοπτα τις διαβουλεύσεις τους.

Μέρος Γ'

Η εφαρμογή της Σύμβασης της Χάγης

Ι. Γενικά

Ήδη από την εισαγωγή της παρούσας εργασίας κατέστη σαφές ότι η πολιτιστική κληρονομιά κάθε τόπου, τα μνημεία ή τα έργα τέχνης του, αποτυπώνουν κατά τον πλέον εύγλωττο τρόπο την πνευματική παρουσία και το δυναμισμό του λαού που τα δημιούργησε και προσδιορίζουν τη θέση ενός λαού ή μιας κοινότητας στο παρελθόν, νομιμοποιώντας την ύπαρξή τους και στο μέλλον. Επομένως, η καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς του Άλλου δεν εντάσσεται στις παράπλευρες απώλειες, αλλά γίνεται η ίδια στόχος, στο βαθμό που ο εχθρός αποσυνδέει τη συλλογική μνήμη, την ιστορία και την ταυτότητα και αποβλέπει στη διάλυση των δεσμών αλληλεγγύης της εκάστοτε κοινότητας.

Στο πλαίσιο αυτό εξετάστηκαν ως τώρα η πορεία προς τη δημιουργία του ισχύοντος διεθνούς νομικού καθεστώτος που αφορά στην προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε καιρό πολέμου και παρουσιάστηκαν οι βασικοί άξονές του. Στο παρόν Μέρος Γ' της εργασίας μελετάται η εφαρμογή της Σύμβασης της Χάγης προκειμένου να διαπιστωθούν η επάρκεια και η αποτελεσματικότητά της.

i. Ιστορικό της εφαρμογής της Σύμβασης

Στη διεθνή πρακτική, η νομική προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε περίπτωση πολέμου έχει δυστυχώς αποδειχθεί προβληματική και το κύριο όπλο της διεθνούς κοινότητας, η Σύμβαση της Χάγης του 1954, αναποτελεσματικό. Οι παρεμβάσεις της UNESCO σε πολλές περιπτώσεις δεν μπόρεσαν να αποτρέψουν την πρόκληση σημαντικών καταστροφών.

Η Σύμβαση της Χάγης ενεργοποιήθηκε στην ουσία για πρώτη φορά το 1956, στη διάρκεια της κρίσης του Σουέζ. Εκπρόσωπος της UNESCO είχε τότε αποσταλεί στη Μονή Αγ. Αικατερίνης στο Σινά, που είχε καταληφθεί από το Ισραήλ. Αποστολή του ήταν να εκτιμήσει την κατάσταση διατήρησης των κτηρίων και να υποβάλει συστάσεις προς τις κατοχικές δυνάμεις. Έκτοτε, και πλην ελάχιστων εξαιρέσεων, σε πολλές πολεμικές συρράξεις, μεταξύ αυτών στις συγκρούσεις Ινδίας- Πακιστάν, Ιράν- Ιράκ, στον πόλεμο του Βιετνάμ ή στον πόλεμο του Κόλπου, η διαδικασία εφαρμογής της Σύμβασης δεν κατέστη εφικτό να προχωρήσει πέραν των εκκλήσεων του Γενικού Διευθυντή του Οργανισμού προς τα μέρη για τη λήψη των προβλεπόμενων από τη Σύμβαση μέτρων.

Σε ελάχιστες εξάλλου περιπτώσεις ενεργοποιήθηκε κι ο μηχανισμός ορισμού προστάτιδων δυνάμεων ή Γενικού Επίτροπου: η γνωστότερη αφορούσε στην υπόθεση διενέργειας ανασκαφών από το Ισραήλ, μετά τον πόλεμο των Έξι Ημερών το 1967, σε κατεχόμενα εδάφη που ανήκαν στην Αίγυπτο, την Ιορδανία και τη Συρία. Παρά ταύτα, οι συστάσεις των Γενικών Επιτρόπων και οι σχετικές αποφάσεις των Γενικών

Συνελεύσεων της UNESCO δεν κατάφεραν ούτε τότε να αποτρέψουν τη συνέχιση των ισραηλινών ανασκαφών στα κατεχόμενα εδάφη.

Κατά την τουρκική εισβολή στο βόρειο τμήμα της Κύπρου, το 1974, η UNESCO, δια του Γενικού Διευθυντή της R. Maheu είχε επισημάνει στα μέρη τις υποχρεώσεις τους από τη Σύμβαση της Χάγης του 1954 και είχε επιπλέον αποστείλει *in situ* μία διμελή αντιπροσωπεία¹⁸⁷.

Στη Γενική Συνέλευση της UNESCO, το 1976, ελήφθη απόφαση σχετικά με την υποβολή, στην agenda των εργασιών της, εισήγησης με θέμα την αποστολή εμπειρογνομόνων στο νησί προκειμένου να εξετάσουν την κατάσταση των μνημείων της κατεχόμενης Κύπρου, εντούτοις ούτε αυτό το σχέδιο υλοποιήθηκε ποτέ, κυρίως λόγω της κωλυσιεργίας του κατοχικού καθεστώτος και των προσκομμάτων που αυτό διαρκώς έθετε¹⁸⁸. Ας σημειωθεί ότι, πλην της UNESCO, με το ζήτημα της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς της κατεχόμενης Κύπρου ασχολήθηκε και το Συμβούλιο της Ευρώπης, στο πλαίσιο Επιτροπής της Κοινοβουλευτικής του Συνέλευσης, για θέματα Παιδείας και Πολιτισμού¹⁸⁹.

Τα κατ' επανάληψη διαβήματα της Κυπριακής κυβέρνησης προς την UNESCO δεν είχαν ουσιαστικά αποτελέσματα: ο διεθνής Οργανισμός εμφανίζεται αδύναμος να παρέμβει, επικαλούμενος κατά καιρούς διάφορα νομικής ή/ και πρακτικής φύσης κωλύματα, όπως π.χ. ότι η συγκεκριμένη διαφορά συνιστά «ενδοκοινοτική» διένεξη, που δεν καλύπτεται σαφώς από το Πρωτόκολλο της Σύμβασης της Χάγης του 1954¹⁹⁰ ή ότι τυχόν διαπραγμάτευση μεταξύ της UNESCO και της τουρκοκυπριακής πλευράς θα μπορούσε να παρερμηνευτεί και να θεωρηθεί ως *de facto* ή και *de iure*

¹⁸⁷ Ακολούθησαν, τον επόμενο χρόνο, τρεις επισκέψεις στο νησί από τον Καναδό εμπειρογνώμονα, απεσταλμένο της UNESCO, Jacques Dalibard, του οποίου όμως η διεξοδική έκθεση σχετικά με την καταστροφή των πολιτιστικών θησαυρών του κατεχόμενου τμήματος της Κύπρου ουδέποτε είδε το φως της δημοσιότητας.

¹⁸⁸ Το κατοχικό καθεστώς δια του Τουρκοκύπριου ηγέτη του P. Ντενκτάς απαιτούσε τη σύναψη, μεταξύ της UNESCO και της τουρκοκυπριακής διοίκησης, ειδικής συμφωνίας για την αποστολή εμπειρογνομόνων, θέλοντας κατ' αυτό τον τρόπο να πετύχει μια έμμεση έστω αναγνώριση του καθεστώτος του. Στην πράξη βεβαίως, τυχόν αποστολή της UNESCO θα μπορούσε να τεθεί υπό την αιγίδα του αντιπροσώπου του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ, ωστόσο κι αυτή η λύση προσέκρουσε στην άρνηση του ψευδοκράτους.

¹⁸⁹ Κατόπιν πρωτοβουλιών μη κυβερνητικών οργανισμών που συμμετείχαν στις συνεδριάσεις της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης με συμβουλευτικό ρόλο, αναπτύχθηκε κατά την περίοδο 1987-1990, στους κόλπους του περιφερειακού αυτού Οργανισμού, μια αρκετά έντονη κινητικότητα. Μάλιστα, το 1990, η Γραμματεία του Συμβουλίου της Ευρώπης συνέταξε πρόταση που αφορούσε στη δημιουργία διεθνούς ιδρύματος με σκοπό το συντονισμό και την επίβλεψη της συντήρησης και ανακαίνισης θρησκευτικών μνημείων και των δύο κοινοτήτων σε όλη την Κύπρο. Εντέλει ούτε αυτό το σχέδιο ενοδώθηκε. Το όργανο αυτό θα αποτελείτο, από εμπειρογνώμονες σε θέματα προστασίας πολιτιστικών μνημείων, ενώ οι δύο κοινότητες θα αντιπροσωπεύονταν από πρόσωπα διορισμένα από τους κατόχους των περιουσιών, δηλαδή αφ' ενός μεν την Αυτοκέφαλη Ορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου, αφ' ετέρου δε τον τουρκικό Οργανισμό υπεύθυνο για τα Βακούφια.

¹⁹⁰ Στην Σύμβαση της Χάγης του 1954 συμβαλλόμενα μέρη είναι τόσο η Κύπρος (1964) όσο και η Τουρκία (1965), ενώ η Ελλάδα την επικύρωσε το 1981.

αναγνώριση από διεθνή οργανισμό της αυτό-ανακηρυχθείσας «Τουρκικής Δημοκρατίας της Βόρειας Κύπρου»¹⁹¹.

Στην πρόσφατη υπόθεση της καταστροφής των δύο αγαλμάτων του Βούδα στο Αφγανιστάν, το Μάρτιο του 2001, η *de facto* κυβέρνηση των Ταλιμπάν, που ασκούσε τον αποτελεσματικό έλεγχο στο μεγαλύτερο μέρος της αφγανικής επικράτειας, παρά τη διεθνή κατακραυγή, απήφησε τόσο τις εκκλήσεις της UNESCO και του απεσταλμένου της στο Αφγανιστάν Pierre Lafrane όσο και τα μηνύματα του τότε Γενικού Γραμματέα των Η.Ε. Kofi Annan¹⁹². Ο βαθμός παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη χώρα από το καθεστώς των Ταλιμπάν τη δεδομένη χρονική στιγμή δεν συνιστούσε τόσο μεγάλη απειλή για τη διεθνή ειρήνη, ώστε να δικαιολογηθεί η λήψη συλλογικών στρατιωτικών μέτρων προληπτικής δράσης από τα Ηνωμένα Έθνη στο πλαίσιο του Κεφαλαίου 7 του Χάρτη¹⁹³. Το βάρος της ευθύνης έπεφτε έτσι αποκλειστικά στην UNESCO και στην άσκηση εκ μέρους της διεθνούς πίεσης και ευαισθητοποίησης της παγκόσμιας κοινής γνώμης, μέτρα που όμως δε φάνηκαν επαρκή για να αποφευχθεί η καταστροφή των αγαλμάτων¹⁹⁴.

ii. Τα συμβαλλόμενα μέρη

Παρότι όλα σχεδόν τα κράτη-μέλη της διεθνούς κοινότητας είναι συμβαλλόμενα στις τέσσερις Συνθήκες της Γενεύης του 1949 (περίπου 190 επικυρώσεις), ο αριθμός των κρατών που έχουν έως σήμερα επικυρώσει τη Σύμβαση της Χάγης είναι

¹⁹¹ Όσον δε αφορά στις προσπάθειες της Κυπριακής κυβέρνησης να συγκροτηθεί μια μόνιμη αποστολή της UNESCO με έδρα την Κύπρο, αυτές προσέκρουαν πάντοτε στην άρνηση του κατοχικού καθεστώτος, το οποίο επιζητούσε ανέκαθεν τη διεθνή αναγνώριση, προτού αποδεχτεί τη συγκρότηση οποιασδήποτε αποστολής.

¹⁹² Ο ηγέτης των Ταλιμπάν Μουλάς Ομάρ είχε εξάλλου απορρίψει πρόταση της UNESCO για κατασκευή τοίχου μπροστά από τα δύο αγάλματα προκειμένου να αποφευχθεί η καταστροφή τους. Σχετικά και: Manhart, C., "UNESCO's mandate and recent activities for the rehabilitation of Afghanistan's cultural heritage", στο: *International Review of the Red Cross*, June 2004, Vol. 86, No. 854, pp. 401-414

¹⁹³ Το Κεφάλαιο 7 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών αφορά σε «ενέργειες σε περίπτωση απειλής εναντίον της ειρήνης, διατάραξης της ειρήνης και επιθετικών πράξεων».

¹⁹⁴ Το Αφγανιστάν δεν ήταν συμβαλλόμενο μέρος στη Σύμβαση της Χάγης του 1954 ή στα Πρωτόκολλά της. Ούτως ή άλλως, βέβαια, το Πρωτόκολλο του 1999 ορίζει ρητά ότι δεν εφαρμόζεται σε καταστάσεις εσωτερικών αναταραχών και εντάσεων, όπως στάσεις, μεμονωμένες και σποραδικές πράξεις βίας και άλλες πράξεις παρόμοιας φύσης (άρθρο 22 παρ. 2). Στο Αφγανιστάν δεν υπήρχε διαμάχη μεταξύ αντιμαχόμενων θρησκευτικών ομάδων. Η θρησκευτική μειονότητα στη χώρα αποτελεί μόλις το 1% και οι Βουδιστές σε καμία περίπτωση δεν αποτελούσαν αντίπαλο στρατόπεδο. Συνεπώς, στην περίπτωση του Αφγανιστάν επρόκειτο για ζήτημα εσωτερικής δικαιοδοσίας πέραν της αρμοδιότητας του διεθνούς δικαίου. Μερικά της θεωρίας υποστηρίζει εντοίσιος ότι η καταστροφή των αγαλμάτων πραγματοποιήθηκε σε περίοδο διεθνούς ένοπλης σύρραξης. Σχετικά και: Abtahi, H. "From the Destruction of the Twin Buddhas to the Destruction of the Twin Towers: Crimes against Civilization under the ICC Statute", *International Criminal Law Review* 2004, vol. 4, pp. 1-63 και: Francioni, F., and Lenzerini, F., "The Destruction of the Buddhas of Bamiyan and International Law", *European Journal of International Law*, Vol. 14, 2003, pp. 619-651.

ουσιωδώς μικρότερος (117). Ακόμη λιγότερα είναι εκείνα που έχουν επικυρώσει το Α' και το Β' Πρωτόκολλο της: 95 και 45 αντίστοιχα¹⁹⁵. Η πλειοψηφία των κρατών που επικύρωσαν τη Σύμβαση μετά το 1991 ήταν τα διάδοχα κράτη της πρώην Τσεχοσλοβακίας, της πρώην Γιουγκοσλαβίας και της Σοβιετικής Ένωσης. Άνιση είναι επιπλέον και η γεωγραφική εκπροσώπηση των συμβαλλομένων μερών, αφού, απ' αυτά, περίπου τα μισά είναι ευρωπαϊκά, γεγονός που προδίδει το κατ' αρχάς δυτικοκεντρικό χαρακτήρα της Σύμβασης.

Από τα συμβαλλόμενα μέρη απουσιάζουν παρά ταύτα κάποια ισχυρά κράτη, όπως οι ΗΠΑ, το Ηνωμένο Βασίλειο και ο Καναδάς (από τα κράτη-μέλη του ΝΑΤΟ) ή ακόμη η Ιαπωνία και η Νότια Αφρική¹⁹⁶. Αντιθέτως, άλλα, μεταξύ αυτών η Γαλλία, η Ολλανδία, η Αυστρία, η Ελβετία, η Γερμανία και η Ινδία, όχι μόνον έχουν επικυρώσει τα διεθνή κείμενα και τα έχουν ενσωματώσει στις εθνικές τους νομοθεσίες, αλλά έχουν παράλληλα υιοθετήσει σημαντικές πρακτικές τόσο αναφορικά με τη λήψη κατάλληλων προπαρασκευαστικών μέτρων σε καιρό ειρήνης όσο και σε σχέση με την εισαγωγή των αρχών της Σύμβασης στα εθνικά προγράμματα της στρατιωτικής τους εκπαίδευσης¹⁹⁷. Τα ίδια «επιμελή» κράτη έχουν ωστόσο αποφύγει, πλην ελάχιστων εξαιρέσεων, να εγγράψουν μνημεία τους στους Διεθνείς Καταλόγους ειδικής προστασίας, φοβούμενα κυρίως μήπως μ' αυτό τον τρόπο τα καταστήσουν εύκολους στόχους, παρέχοντας στην ουσία μια "hit-list" σε κάποιο πιθανό εχθρό τους.

iii. Άλλοι εμπλεκόμενοι φορείς

α. Η UNESCO

Η UNESCO, ως ειδικευμένος οργανισμός του συστήματος των Ηνωμένων Εθνών, φέρει την κύρια ευθύνη για την ανάπτυξη και εφαρμογή της Σύμβασης της Χάγης. Από τα κείμενα της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της προκύπτουν, όπως αναλύθηκε και στο πρώτο μέρος, συγκεκριμένες υποχρεώσεις του Οργανισμού και του Γενικού Διευθυντή του. Κάποιες απ' αυτές έχουν αμιγώς τεχνικό ή διοικητικό χαρακτήρα (π.χ. τεχνική αρωγή σε σχέση με προβλήματα που προκύπτουν από την

¹⁹⁵ Βλέπε Παράρτημα υπ. αριθ. 20.

¹⁹⁶ Ειδικά όσον αφορά στις ΗΠΑ, αυτές δεν έχουν έως σήμερα επικυρώσει τη Σύμβαση της Χάγης, γιατί κάτι τέτοιο, όσο διαρκούσε ο Ψυχρός Πόλεμος, θα τις δέσμευε αναφορικά με τη χρησιμοποίηση πυρηνικών όπλων. Μετά τη λήξη του, οι καθυστερήσεις της αμερικανικής διπλωματίας οφείλονται κυρίως σε μία παρελκυστική πολιτική που ακολουθεί η αμερικανική κυβέρνηση, η οποία επικαλείται γραφειοκρατικούς λόγους που την έχουν έως τώρα εμποδίσει να την επικυρώσει. Σχετικά και: Colwell-Chanthaphonh, Ch. and Piper, J., "War and Cultural Property: The 1954 Hague Convention and the Status of U.S. Ratification", στο: *International Journal of Cultural Property*, Vol. 10, No 2, 2001, pp. 217-245.

¹⁹⁷ Blüchel, R., "Mesures préventives prises en Suisse dans le cadre de la protection des biens culturels", στο: *International Review of the Red Cross*, Vol 86, No 854, June 2004, pp. 150-167.

εφαρμογή της Σύμβασης, συνδρομή στις προπαρασκευαστικές ενέργειες των κρατών-μερών, τήρηση Διεθνούς Μητρώου Πολιτιστικών αγαθών υπό ειδική/ενισχυμένη προστασία, σύνταξη καταλόγου προσωπικοτήτων κ.ά.), ενώ άλλες σχετίζονται περισσότερο με την παροχή «καλών υπηρεσιών» προς τις δύο πλευρές, με απότερο πάντοτε στόχο την προστασία και διαφύλαξη των πολιτιστικών αγαθών. Ο Οργανισμός οφείλει συνεπώς, όποτε παρίσταται ανάγκη, να επιδιώκει τη συνάντηση και συνδιαλλαγή των μερών και τη διευκόλυνση του διαλόγου γύρω από τα διαφιλονικούμενα ζητήματα (άρθρο 22 και 27 Σύμβασης της Χάγης). Σταθερή επιδίωξη της UNESCO αποτελεί, τέλος, η διάδοση της Σύμβασης και η παρότρυνση προς τα κράτη-μέλη της διεθνούς κοινότητας για την επικύρωση ή προσχώρηση σ' αυτήν.

Στο πρόσωπο του Γενικού Διευθυντή της η UNESCO συναντά, εκτός από τον ανώτατο διοικητικό υπάλληλο και επικεφαλής του Οργανισμού, και τον επίσημο εκπρόσωπό του (“spokesperson”) σε θέματα προστασίας του πολιτισμού. Σε πάρα πολλές περιπτώσεις ο Γενικός Διευθυντής έχει με δημόσιες εκκλήσεις, ανοικτές επιστολές ή ανακοινώσεις ζητήσει την εκτόνωση μιας κρίσης ή την άμβλυνση της ατμόσφαιρας αντιπαράθεσης για μια διαφορά που έχει προκύψει ή που αναμένεται να προκύψει και που είναι σε θέση να απειλήσει ή απειλεί πολιτιστικά αγαθά. Σ' αυτόν παρέχεται εξάλλου από το Καταστατικό του Οργανισμού γενική εξουσιοδότηση/εντολή (“general mandate”) που αφορά στην προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς εν γένει. Βάσει αυτής του δίδεται το δικαίωμα να δρα κάποιες φορές και αυτοβούλως (“on his own authority”), διορίζοντας π.χ. ειδικούς ή προσωπικούς αντιπροσώπους και απεσταλμένους του (“special representatives”) σε περιπτώσεις όπου δεν ήταν για διάφορους λόγους εφικτός ο διορισμός Γενικού Επιτρόπου πολιτιστικών αγαθών. Εκτός αυτού, νομιμοποιείται να προβεί στη διακρίβωση πραγματικών περιστατικών (“fact-finding”) και στη συγκέντρωση πληροφοριών, μέσω της ανάθεσης σχετικών αποστολών, προκειμένου να είναι σε θέση να αποφανθεί σχετικά με την κρισιμότητα μιας κατάστασης. Όπως όμως έχει αποδείξει έως σήμερα η διεθνής πρακτική, σε μεγάλο αριθμό ενόπλων συρράξεων, οι παρεμβάσεις του Γενικού Διευθυντή δεν εισακούστηκαν από τα διστάμενα μέρη, τα οποία, εν μέσω της δίνης του πολέμου, απήφησαν το όποιο πολιτικό κόστος θα μπορούσε να έχει η απόρριψη των εκκλήσεών του και προέβησαν σε καταστροφές πολιτιστικών αγαθών.

β. Το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών

Αναγκαία θεωρείται η στενή συνέργια και μεταξύ της UNESCO και του Σ.Α. των Ηνωμένων Εθνών. Διαφορές που άπτονταν των εθνικών, πολιτιστικών και κυρίως θρησκευτικών ταυτοτήτων των λαών υπήρξαν συχνά καθοριστικοί παράγοντες στην κλιμάκωση διεθνών κρίσεων ή στάθηκαν ακόμη και *casus belli* για το ξέσπασμα διακρατικών ή εμφυλίων πολέμων. Απειλές ή επιθέσεις κατά εθνικών, πολιτιστικών ή θρησκευτικών συμβόλων μπορούν συνεπώς ανά πάσα στιγμή να θέσουν υπό

διακινδύνευση τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια. Ως θεματοφύλακας των φιλικών σχέσεων μεταξύ των εθνών και αρμόδιο για την καταστολή κάθε επιθετικής ενέργειας ή άλλης μορφής παραβίασης της ειρήνης, το Σ.Α. των Η.Ε. πρέπει επομένως να έχει την ικανότητα να αναγνωρίζει και να λαμβάνει σοβαρά υπόψη του την καθοριστική σημασία της πολιτιστικής διάστασης στις διεθνείς διαφορές και να ζητάει προς τούτο τη συνδρομή της UNESCO.

Στην ίδια λογική, το Σ.Α. οφείλει, σε πολεμικές εστίες ανά τον κόσμο, όπου έχουν πληγεί πολιτιστικά αγαθά, να επιτρέπει την προμήθεια υλικοτεχνικής υποδομής και την άμεση συνδρομή διεθνών εμπειρογνομόνων για τη συντήρηση και αποκατάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς ως μια μορφή ανθρωπιστικής βοήθειας ("humanitarian assistance"). Τέτοιου είδους βοήθεια δε θα πρέπει εξάλλου να υπόκειται σε κανενός είδους περιορισμό ή καθυστέρηση εξαιτίας της τυχόν επιβολής από το Σ.Α. καθεστώτος κυρώσεων του άρθρου 41 του Χάρτη (π.χ. embargo, διακοπή διπλωματικών σχέσεων, πλήρης ή μερική διακοπή σιδηροδρομικών, θαλάσσιων ή εναέριων συγκοινωνιών κ.ά.)

Ένα τελευταίο πεδίο στο οποίο είναι απαραίτητη η σύμπραξη του συστήματος των Ηνωμένων Εθνών για την πληρέστερη προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε καιρό πολέμου, είναι εκείνο της ειρηνευτικής δράσης. Την ευθύνη για την εκπαίδευση και την προετοιμασία των αποστολών που συμμετέχουν σε ειρηνευτικές δυνάμεις, είτε ως στρατιωτικοί παρατηρητές ("military observers") με αρμοδιότητα την επίβλεψη συμφωνιών κατάπαυσης πυρός, είτε ως αστυνομικές δυνάμεις φέρουσες ελαφρύ οπλισμό, έχουν τα κράτη-μέλη των Η.Ε., απ' τα οποία και προέρχονται τα στρατεύματα. Σε κάθε περίπτωση όμως, τα Η.Ε. θα πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να διασφαλίζουν ότι πράγματι πληρούνται ελάχιστες εγγυήσεις επάρκειας της στρατιωτικής εκπαίδευσης των ενόπλων δυνάμεων κάθε μετέχουσας χώρας, γύρω από θέματα σεβασμού και διαφύλαξης πολιτιστικών αγαθών¹⁹⁸.

γ. Οι Μη Κυβερνητικοί Οργανισμοί

Οι μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ) διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο στην προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση πολέμου. Ο μη κυβερνητικός τους χαρακτήρας συνιστά σημαντικό πλεονέκτημα σε σχέση με άλλους κυβερνητικούς ή διακυβερνητικούς φορείς σε περιπτώσεις όπου η εμπλοκή επίσημων οργάνων, όπως της UNESCO, αποδεικνύεται για διάφορους λόγους δυσχερής: όταν π.χ. μία χώρα διοικείται από μια de facto κυβέρνηση, την οποία δεν αναγνωρίζουν ως νόμιμη τα Ηνωμένα Έθνη και άλλοι διεθνείς οργανισμοί ή όταν η διεθνής κοινότητα αδυνατεί να παρέμβει σε καταστάσεις εσωτερικών ταραχών και εντάσεων.

¹⁹⁸ Προς αυτή την κατεύθυνση, εκτός της παρουσίας Γενικού Επιτρόπου ή Ειδικού Απεσταλμένου του Γενικού Διευθυντή της UNESCO στο πεδίο της σύρραξης, είναι αναγκαία η συμμετοχή στις επιχειρήσεις διατήρησης και επιβολής της ειρήνης των Η.Ε. ("peacekeeping/ peacemaking operations") εμπειρογνομόνων της UNESCO, ως συνδέσμων ("liaison") με συμβουλευτικό ρόλο σε θέματα προστασίας πολιτιστικών αγαθών.

Το Β' Πρωτόκολλο του 1999 αναγνώρισε κι επίσημα τη συμμετοχή των ΜΚΟ στην προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε καιρό πολέμου, παραχωρώντας τους συμβουλευτικό status στις συνεδριάσεις της «Επιτροπής για την Προστασία των Πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης», οργάνου που επίσης θεσμοθετήθηκε από το Β' Πρωτόκολλο. Ιδιαίτερως σημαντική έχει έως σήμερα υπάρξει η συνεισφορά της Διεθνούς Επιτροπής Κυανής Ασπίδας ("International Committee of the Blue Shield"/ ICBS, "Comite International du Bouclier Bleu"/ CIBB, εφεξής ICBS), της μόνης εξάλλου ΜΚΟ που κατονομάζεται στο άρθρο 27 του Β' Πρωτοκόλλου¹⁹⁹.

Στην πραγματικότητα, η ICBS, που ιδρύθηκε το 1996, αποτελεί μια «οργάνωση-ομπρέλα» τεσσάρων διαφορετικών διεθνών ΜΚΟ, συγκεκριμένα του Διεθνούς Συμβουλίου για τα Αρχεία (ICA)²⁰⁰, της Διεθνούς Ομοσπονδίας Ενώσεων και Φορέων για τις Βιβλιοθήκες (IFLA)²⁰¹, του Διεθνούς Συμβουλίου για τα μνημεία και τους χώρους (ICOMOS)²⁰², του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων (ICOM)²⁰³. Το 2005 στην ICBS προστέθηκε και το Συντονιστικό Συμβούλιο των Ενώσεων Οπτικοακουστικών Αρχείων (CCAAA)²⁰⁴.

Σκοπός της ICBS είναι η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς που απειλείται από πολέμους και φυσικές καταστροφές, γι' αυτό η εν λόγω Επιτροπή έχει συχνά χαρακτηριστεί κι ως ο «Ερυθρός Σταυρός σε θέματα πολιτισμού». Στην αποστολή της αυτή συνεργάζεται στενά με την ίδια την UNESCO, με το Διεθνές Κέντρο Σπουδών για τη Διαφύλαξη και Αποκατάσταση Πολιτιστικών Αγαθών (ICCROM)²⁰⁵, που εδρεύει στη Ρώμη, και με τη Διεθνή Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού (ICRC).

¹⁹⁹ Σχετικά και: Proceedings of the Open Session co-organized by PAC Core Activity and the Section on National Libraries, *A Blue Shield for the Protection of our Endangered Cultural Heritage*, International Preservation Issues, No 4, στο δικτυακό τόπο: <http://www.ifla.org/VI/4/news/ipi4-e.pdf>

²⁰⁰ Σκοπός του Διεθνούς Συμβουλίου για τα Αρχεία είναι η ενθάρρυνση της διαχείρισης και χρησιμοποίησης αρχείων και η διαφύλαξη της αρχειακής κληρονομιάς της ανθρωπότητας μέσω της διεθνούς συνεργασίας. Η οργάνωση αποτελεί ένα διεθνές δίκτυο 1.800 φορέων και μελών σε περισσότερες από 185 χώρες. Σχετικά και: www.ica.org.

²⁰¹ Σχετικά και: www.ifla.org.

²⁰² Το Διεθνές Συμβούλιο για τα μνημεία και τους χώρους ιδρύθηκε στη Βαρσοβία το 1965, ένα χρόνο μετά την υπογραφή του Διεθνούς Χάρτη για τη Συντήρηση και Αποκατάσταση Μνημείων και Χώρων, γνωστού και ως «Χάρτη της Βενετίας». Πρόκειται για μία ένωση 9.000 επαγγελματιών που ασχολούνται με θέματα πολιτιστικής κληρονομιάς (αρχιτέκτονες, αρχαιολόγοι, ιστορικοί τέχνης, μηχανικοί, τοπογράφοι κ.ά.) σε περισσότερες από 120 χώρες. Υπό την αιγίδα του λειτουργούν 28 ειδικευμένες διεθνείς επιστημονικές επιτροπές που καλύπτουν μια ευρεία γκάμα θεμάτων. Σχετικά και: www.international.icomos.org.

²⁰³ Το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων ιδρύθηκε το 1946 και αριθμεί 1.000 μέλη, επαγγελματίες που δραστηριοποιούνται στο χώρο των μουσείων. Εκτός από τη συμμετοχή του στις εργασίες της UNESCO, έχει συμβουλευτικό ρόλο και στο πλαίσιο του Οικονομικού και Κοινωνικού Συμβουλίου των Ηνωμένων Εθνών.

²⁰⁴ Σχετικά και: www.ccaaa.org.

²⁰⁵ Σχετικά και: www.iccrom.org.

Ειδικότερα, στα καθήκοντα της ICBS συγκαταλέγονται, μεταξύ άλλων, η ενθάρρυνση του σεβασμού στα πολιτιστικά αγαθά, η άμεση ανταπόκριση σε απειλές ή επείγουσες καταστάσεις (“risk preparedness”) που θέτουν σε κίνδυνο την πολιτιστική κληρονομιά καθώς και η εκπαίδευση ειδικού προσωπικού, σε περιφερειακό και εθνικό επίπεδο, ικανού να συμβάλει στην πρόληψη, τον έλεγχο και την αποκατάσταση από καταστροφές. Για να επιτύχει τις παραπάνω αποστολές, η Επιτροπή συλλέγει πληροφορίες και στοιχεία που αφορούν σε απειλές για την πολιτιστική κληρονομιά και διαχειρίζεται τη σχετική βάση δεδομένων, οργανώνει εκστρατείες ενημέρωσης της διεθνούς κοινής γνώμης και αποστέλλει εξειδικευμένα στελέχη της σε εστίες κρίσης ανά τον κόσμο.

Λειτουργώντας στη βάση ενός διεθνώς αποκεντρωμένου δικτύου, η ICBS ενθαρρύνει επίσης τη δημιουργία Εθνικών Επιτροπών της Κυανής Ασπίδας (“National Blue Shield Committees”)²⁰⁶. Κάθε εθνική επιτροπή έχει το χαρακτήρα forum ανταλλαγής τεχνογνωσίας και εμπειριών μεταξύ επαγγελματιών διαφόρων ειδικοτήτων που ασχολούνται με θέματα πολιτιστικής κληρονομιάς, στρατιωτικού προσωπικού, προσωπικού αντιμετώπισης εκτάκτων καταστάσεων κτλ. Αναγκαία κριτήρια για τη δημιουργία των εθνικών Επιτροπών, όπως αυτά καθορίστηκαν από την ICBS σε Συνέλευσή της στις 08/06/2001 στο Παρίσι, είναι τα ακόλουθα: α) η συμμετοχή των επιτροπών σε από κοινού δράσεις με άλλες εθνικές επιτροπές (“joint action”), β) ο σεβασμός στην ανεξαρτησία άλλων οργανώσεων (“independence”), γ) η πολιτική ουδετερότητα (“neutrality”), δ) η υψηλή επαγγελματική επάρκεια των μελών τους (“professionalism”), ε) ο σεβασμός της διαφορετικότητας της πολιτιστικής ταυτότητας (“respect of cultural identity”) και στ) ο μη κερδοσκοπικός τους χαρακτήρας (“not-for-profit basis”).

Με τις παρεμβάσεις της η ICBS έχει σε πολλές περιπτώσεις συμβάλει καταλυτικά στην προστασία των πολιτιστικών αγαθών, είτε επρόκειτο για την υπόθεση των αγγαμάτων στο Αφγανιστάν, για καταστροφές από τυφώνες στην Κεντρική Αμερική ή σεισμούς στην Άπω Ανατολή. Ενδεικτικά σημειώνεται ότι στις 21/7/2006, λίγο μετά την έναρξη των συγκρούσεων μεταξύ Χεζμπολάχ και Ισραήλ, η ICBS, δια του Προέδρου της J. van Albada, προέβη σε επίσημη δήλωση «για την απειλούμενη πολιτιστική κληρονομιά από τη διένεξη στη Μέση Ανατολή, καλώντας τα μέρη «να σεβαστούν τις πρόνοιες της Σύμβασης της Χάγης» και να μη λάβουν από πρόθεση «κανένα μέτρο ικανό να βλάψει, άμεσα ή έμμεσα, την πολιτιστική και φυσική κληρονομιά της περιοχής»²⁰⁷.

Πλην του δικτύου της ICBS, στον αγώνα για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών στη διάρκεια πολέμων έχουν στρατευτεί κατά καιρούς κι άλλες οργανώσεις ή φορείς: σε ευρωπαϊκό επίπεδο, σημαντική είναι η συμβολή της “Europa Nostra” ή αλλιώς «Πανευρωπαϊκής Ομοσπονδίας για την Κληρονομιά», μιας «πλατφόρμας»

²⁰⁶ Έως σήμερα, τέτοιες Επιτροπές δραστηριοποιούνται στο Βέλγιο, την Τσεχική Δημοκρατία, τη Γαλλία, την Ιταλία, την ΠΓΔΜ, την Ολλανδία, τη Νορβηγία, την Πολωνία, το Ηνωμένο Βασίλειο, την Ιρλανδία και αλλού.

²⁰⁷ Βλέπε Παράρτημα υπ. αριθ. 19.

200 και πλέον ευρωπαϊκών ΜΚΟ για θέματα κληρονομιάς²⁰⁸, η οποία βρίσκεται σε ανοικτό διάλογο με τα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το Συμβούλιο της Ευρώπης και την UNESCO. Η οργάνωση στηρίζει εθνικές και διεθνείς εκστρατείες για τη ~~διαφύλαξη της ευρωπαϊκής κληρονομιάς που βρίσκεται σε κίνδυνο και επιδιώκει να~~ την αναδείξει ως θεμέλιο στοιχείο της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Μεταξύ άλλων οργανώσεων με παρεμφερείς σκοπούς, αξίζει τέλος να αναφερθούν ακόμη ο Οργανισμός των Πόλεων Παγκόσμιας Κληρονομιάς (“Organization of World Heritage Cities”/ OWHC)²⁰⁹ και η «Κληρονομιά χωρίς σύνορα» (“Patrimoine sans Frontières”)²¹⁰, κατά το πρότυπο των πολύ επιτυχημένων «Γιατρών χωρίς Σύνορα» (Medécins sans Frontières”).

²⁰⁸ Σχετικά και: www.europanostra.org.

²⁰⁹ Σχετικά και: www.ovpm.org.

²¹⁰ Σχετικά και: www.patrimsf.org.

II. Μελέτη περιπτώσεων

~~Το παρόν Κεφάλαιο μελετά τέσσερις σημαντικές περιπτώσεις εφαρμογής της Σύμβασης της Χάγης. Στην περίπτωση της Καμπότζης, παράλληλα με την επί τριακονταετία ταραγμένη πολιτική κατάσταση, καταγράφονται οι προσπάθειες εφαρμογής της Σύμβασης ως προς την προστασία των μοναδικής τεχνοτροπίας αρχιτεκτονημάτων του αρχαιολογικού χώρου Angkor, που χρονολογούνται από το 12 μ. Χ. αιώνα.~~

Στον πόλεμο της πρώην Γιουγκοσλαβίας οι εμπόλεμες πλευρές επιδίωξαν να κερδίσουν το ψυχολογικό πλεονέκτημα, επιτιθέμενες στην πολιτιστική κληρονομιά του εχθρού, χωρίς καν το πρόσχημα της στρατιωτικής ανάγκης. Η λεηλασία του πολιτιστικού πλούτου της μιας πλευράς απ' την άλλη χρησιμοποιήθηκε ως τακτική εθνικιστικής επιβολής και πολιτιστικής γενοκτονίας. Η καταστροφή αναντικατάστατων πολιτιστικών θησαυρών του αντιπάλου λειτούργησε ως εργαλείο απάλειψης της ταυτότητάς του, επιβεβαιώνοντας το χαρακτηρισμό «εθνοτική ή/και πολιτιστική εκκαθάριση» (“ethnic/ cultural cleansing”).

Η πολιτιστική κληρονομιά του Ιράκ έχει τα τελευταία χρόνια περιέλθει σε εξαιρετικά δεινή θέση. Ο πόλεμος Ιράν- Ιράκ (1980-1988), ο πρώτος πόλεμος του Κόλπου, η αμερικανική εισβολή του 2003, οι βομβαρδισμοί, οι οικονομικές κυρώσεις, η περιβαλλοντική επιβάρυνση της περιοχής, η αποτυχία λήψης των αναγκαίων μέτρων και η συνολικότερη αδιαφορία εκ μέρους της διεθνούς κοινότητας επέφεραν βαρύτατα πλήγματα σ' ένα πολιτισμό ιστορίας 10.000 ετών.

Τέλος, ο Λίβανος, που έχει κατά καιρούς εμπλακεί σε ένοπλες συρράξεις με το Ισραήλ κι έχει υποφέρει από δεκαπενταετή εμφύλιο πόλεμο, μετρά επίσης σημαντικές απώλειες αναφορικά με τα μνημεία του. Σήμερα πλέον, η Τύρος και η Βύβλος, δύο από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους του Λιβάνου, χρειάζονται επείγοντως, σύμφωνα με τα πορίσματα της UNESCO, επεμβάσεις συντήρησης λόγω των καταστροφών που υπέστησαν από τις ισραηλινές επιθέσεις του περυσινού καλοκαιριού.

i. Καμπότζη

Στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Ασίας όπου σήμερα βρίσκεται η Καμπότζη, ήκμασε μεταξύ 9 και 15 μ.Χ. αιώνα, η περίφημη αυτοκρατορία των Khmer, η οποία για μακρό διάστημα δημιούργησε ένα από τα ισχυρότερα και πλουσιότερα, από κοινού με το κινεζικό, κράτη της περιοχής. Ο πλούτος και η ισχύς της ηγεμονίας των Χμερ εκφράστηκε με την κατασκευή μεγάλων πόλεων και εκτεταμένων λατρευτικών εγκαταστάσεων (τεμένη)²¹¹, με αποκορύφωμα την οικοδόμηση του τεμένους Angkor

²¹¹ Οι ηγεμόνες των Χμερ θεωρούσαν ότι βασιλεύουν με θεϊκή εντολή και οικοδομούσαν καθέννας ένα προσωπικό τέμενος που ήταν αφιερωμένο σε μια θεότητα. Ο βασιλιάς επιβαλλόταν ως επίγεια απεικόνιση του ουράνιου θεού, με τον οποίο και θα ενωνόταν μετά θάνατον.

Wat (τέμενος της πόλης), στο οποίο και θα ολοκληρωνόταν μετά θάνατον, κατά την πίστη των Χμερ, η συνένωση του βασιλιά Surjawarman Β' με τη θεότητα Βισνού²¹².

Τα περίφημα τεμένη των Χμερ υπέστησαν με την πάροδο των αιώνων σημαντικές φθορές. Κατά το 15^ο αιώνα έγιναν σιόχος Σιαμέζων επιδρομών και τον ίδιο αιώνα το κράτος των Χμερ υπέκυψε στο ανερχόμενο βασίλειο Ayutthaya των μεταγενέστερων Ταϊλανδών. Μεγαλύτερες ήταν όμως οι καταστροφές το 19^ο αιώνα, οπότε και τα τεμένη ανακαλύφθηκαν από τους Ευρωπαίους αποικιοκράτες, όπως επίσης και κατά τον 20^ο αιώνα, λόγω των αλληπάλληλων πολέμων ανεξαρτησίας των λαών της περιοχής (Λάος, Καμπότζη, Βιετνάμ), αρχικά με τους Γάλλους και στη συνέχεια με τους Αμερικανούς επιδρομείς. Στην προστασία των μνημείων του Angkor σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε, ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η Γαλλική Σχολή της Άπω Ανατολής, η οποία δημιουργήθηκε το 1899. Με δική της πρωτοβουλία συστήθηκε το 1908 ίδρυμα για τη συντήρηση του αρχαιολογικού πάρκου του Angkor ("Conservation d' Angkor"), το οποίο, έως τις αρχές τις δεκαετίας του '70, μεριμνούσε για τη αρχαιολογική έρευνα, συντήρηση και αποκατάσταση των μνημείων του.

Το αρχαιολογικό πάρκο του Angkor, της πρωτεύουσας του παλαιού βασιλείου των Χμερ, αποτελεί έως σήμερα ένα από τα σπουδαιότερα αρχιτεκτονικά σύνολα σε παγκόσμια κλίμακα. Μεγάλο κίνδυνο διέτρεξε η ανεκτίμητη αυτή πολιτιστική κληρονομιά της ανθρωπότητας ιδίως κατά τη διάρκεια τριών δεκαετιών συγκρούσεων και βίαιων αναταραχών (1970-2000), που έπληξαν την Καμπότζη και την έφεραν πολλές φορές στο διεθνές προσκήνιο.

Πρώην γαλλικό προτεκτοράτο, η Καμπότζη είχε κερδίσει την ανεξαρτησία της το 1953 ως συνταγματική μοναρχία με βασιλιά τον Νοροντόμ Σιχανούκ, ο οποίος το 1955 παραιτήθηκε από το θρόνο του για να εισέλθει στην πολιτική. Το 1970, δεξιό πραξικόπημα υπό τον πρωθυπουργό Λον Νολ ανέτρεψε τον Σιχανούκ και ανακήρυξε την Καμπότζη σε «Δημοκρατία των Χμερ». Εξόριστος, ο Σιχανούκ σχημάτισε τη Βασιλική Κυβέρνηση της Εθνικής Ένωσης της Καμπότζης ("GRUNC") με την υποστήριξη των πρώην εχθρών του, Ερυθρών Χμερ, μαοϊκού αντάρτικου κινήματος οργανωμένου από την Κίνα στο έδαφος της Καμπότζης. Στη χώρα εισήλθαν εξάλλου και αμερικανικά καθώς και νοτιο-βιετναμεζικά στρατεύματα με σκοπό να στηρίξουν το δεξιό πραξικόπημα εις βάρος των κομμουνιστών.

Υπό το τεταμένο κλίμα των εμφύλιων διενέξεων εκείνης της περιόδου, η κυβέρνηση της Καμπότζης, στις 11.6.1970, απηύθυνε έκκληση προς όλα τα συμβαλλόμενα στη Σύμβαση της Χάγης του 1954 κράτη, ζητώντας τους να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα για την προστασία της πολιτιστικής και καλλιτεχνικής κληρονομιάς της, ενώ, στη βάση της Απόφασης II της Διακυβερνητικής Διάσκεψης για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης,

²¹² Η δημιουργία του συγκεκριμένου τεμένους μεθοδεύτηκε με πρωτοποριακές για την εποχή τεχνικές. Η λείανση των ογκόλιθων και η συναρμολόγησή τους έγινε κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μην διακρίνονται αρμοί και να δημιουργείται η εντύπωση ότι όλο το τέμενος αποτελείται από ένα μεγάλο λίθο.

συγκρότηση, στις 24.6.1970, αρμόδια εθνική επιτροπή γι' αυτό το σκοπό. Δεδομένου ότι ένοπλες συγκρούσεις λάμβαναν χώρα σε κοντινή απόσταση από τους αρχαιολογικούς χώρους, η κυβέρνηση, εν συνεχεία, επικαλέστηκε το άρθρο 23 της Σύμβασης ζητώντας την τεχνική συνδρομή της UNESCO. Η τελευταία πράγματι ανταποκρίθηκε εξουσιοδοτώντας εμπειρογνώμονες της να μεταβούν στην Καμπότζη και να επιληφθούν εργασιών διαφύλαξης των μνημείων²¹³.

Στις 31.3.1972, οι αρχές της Καμπότζης, δηλαδή η «Δημοκρατία των Χμερ» υπό τον Λον Νολ, που είχε ανατρέψει τον βασιλιά Σιχανούκ, ζήτησαν από τον Οργανισμό την εγγραφή των μνημείων στο «Διεθνή Κατάλογο πολιτιστικών αγαθών υπό ειδική προστασία» (άρθρο 8 της Σύμβασης). Ο Γενικός Διευθυντής της UNESCO κοινοποίησε το αίτημα στα υπόλοιπα συμβαλλόμενα κράτη. Εξ αυτών, η Κούβα, η Αίγυπτος, η Ρουμανία και η Γιουγκοσλαβία, σύμφωνα με το άρθρο 14 του εκτελεστικού Κανονισμού της Σύμβασης, υπέβαλαν ένσταση κατά της εγγραφής των μνημείων του Angkor, υποστηρίζοντας ότι το αίτημα δεν είχε υποβληθεί από τη νόμιμη κυβέρνηση της Καμπότζης. Ενώπιον της αδυναμίας της διεθνούς κοινότητας, εν μέσω ψυχρού πολέμου, να εξεύρει κοινά αποδεκτή λύση για το θέμα, το έργο της λήψης προληπτικών μέτρων για την αποτροπή καταστροφής των μνημείων ανέλαβε εντέλει για μικρό χρονικό διάστημα και πάλι η Γαλλική Σχολή της Άπω Ανατολής και ο Οργανισμός για τη Συντήρηση του Angkor.

Το 1975 οι Ερυθροί Χμερ ανέτρεψαν με τη σειρά τους το καθεστώς του Λον Νολ κι επανέφεραν τον Σιχανούκ ως αρχηγό του κράτους, ενώ οι ίδιοι ανέλαβαν την εξουσία. Η χώρα μετονομάστηκε σε «Δημοκρατική Καμπότζη», στην πορεία ο Σιχανούκ υποχρεώθηκε σε παραίτηση, αρχηγός του κράτους ανέλαβε ο Χιέου Σαμφάν και πρωθυπουργός ο Πολ Ποτ. Ως γνωστόν, αμέσως μετά την επικράτησή τους, οι Ερυθροί Χμερ υπό τον ηγέτη τους Πολ Ποτ επέβαλαν καθεστώς τρόμου κι επί τρία έτη επιδόθηκαν σε απίστευτες αγριότητες, διαπράττοντας γενοκτονία κατά ομάδων άμαχου πληθυσμού της Καμπότζης²¹⁴. Το καθεστώς του Πολ Ποτ της περιόδου 1975-78 υπήρξε ένα από τα πιο φριχτά προγράμματα κοινωνικού μετασχηματισμού του 20^{ου} αιώνα που, στο όνομα της επανάστασης, νομιμοποίησε τη βία σε όλα τα επίπεδα. Κατά την περίοδο επικράτησης των Ερυθρών Χμερ, η βουδιστική θρησκεία απαγορεύτηκε και μεγάλος αριθμός αντικειμένων λατρείας, αγαλμάτων και μοναστηριών καταστράφηκαν. Παραδόξως, το αρχαιολογικό πάρκο του Angkor δεν επλήγη από τη μανία των Ερ. Χμερ, καθώς τα μνημεία του θεωρήθηκαν ήσσονος θρησκευτικής αξίας²¹⁵.

²¹³ Clément, Et. et Quinio, F., "La protection des biens culturels au Cambodge pendant la période des conflits armées, a travers l'application de la Convention de la Haye de 1954", στο: *International Review of the Red Cross*, June, Vol. 86, N° 854, pp.389-400

²¹⁴ Περισσότερα από δύο εκατομμύρια του πληθυσμού της Καμπότζης πέθαναν κατά την περίοδο αυτή, από πείνα, εξαντλητική εργασία και εκτελέσεις.

²¹⁵ Καταστροφές βεβαίως σημειώθηκαν, καθώς αγάλματα του Βούδα, μεταγενέστερα της δυναστείας των Χμερ, ισοπεδώθηκαν, ενώ άλλα, κατασκευασμένα από ξύλο, χρησιμοποιήθηκαν ως εύφλεκτη ύλη.

Η εισβολή του Βιετνάμ στην Καμπότζη το 1978 σήμανε το τέλος του καθεστώτος των Ερυθρών Χμερ του Πολ Ποτ²¹⁶. Τα βιετναμέζικα στρατεύματα παρέμειναν στο έδαφος της Καμπότζης για μια περίπου δεκαετία²¹⁷. Τα αρχαιολογικά μνημεία του

~~Angkor καταλήφθηκαν από το στρατό κατοχής και σταδιακά λεηλατήθηκαν, οι δε~~
~~κινητοί θησαυροί του έγιναν αντικείμενο παράνομου εμπορίου σε μεγάλη κλίμακα.~~
Έναρξη ουσιαστικών διαπραγματεύσεων μεταξύ των αντιμαχομένων πλευρών της Καμπότζης κατέστη δυνατή μόνο προς το τέλος της δεκαετίας '80, με την κατάρρευση του κομμουνισμού και τη σταδιακή αποχώρηση των στρατευμάτων του Βιετνάμ από την Καμπότζη. Εντός του 1990 συμφωνήθηκε η δημιουργία Ανώτατου Συμβουλίου Ασφαλείας της Καμπότζης, ως νομίμου νομοθετικού οργάνου κατά τη μεταβατική περίοδο, το οποίο θα επιφορτιζόταν με την αποστολή της διαχείρισης της μετάβασης της χώρας προς την ομαλότητα, ενώ στο Παρίσι υπεγράφη, τον Οκτώβριο '91, η τελική Συμφωνία για την πολιτική διευθέτηση του προβλήματος της Καμπότζης²¹⁸. Ο Νοροντόμ Σιχανούκ, που επανήλθε στην εξουσία, υπέγραψε ένα μήνα αργότερα τη Σύμβαση του 1972 για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, τα μνημεία του Angkor εγγράφηκαν αυτομάτως στους Καταλόγους Πολιτιστικής Κληρονομιάς και Πολιτιστικής Κληρονομιάς σε κίνδυνο και συστάθηκαν επιτροπές για την αποκατάσταση και τη συντήρησή τους²¹⁹.

Και στην περίπτωση της Καμπότζης γίνεται εμφανής η αδυναμία της διεθνούς κοινότητας να ασκήσει ουσιαστικές παρεμβάσεις στο ζήτημα της προστασίας της

²¹⁶ Περί τα τέλη Δεκεμβρίου του 1978 το Βιετνάμ, με την κάλυψη της ΕΣΣΔ, επικαλούμενο αφ' ενός μεν τη σωτηρία του λαού της Καμπότζης, τον οποίο οι Ερ. Χμερ συνέχιζαν να κατασφάζουν μαζικά, αφ' ετέρου δε την απειλή για την ασφάλεια στην περιοχή που συνιστούσε το καθεστώς τους (των Ερ. Χμερ), εισέβαλε στην Καμπότζη. Αρχές Ιανουαρίου 1979 τα βιετναμέζικα στρατεύματα κατέλαβαν την πρωτεύουσα Πνομ Πεν και με τη βοήθεια των ανταρτών του Ενιαίου Μετώπου Εθνικής Σωτηρίας της Καμπότζης, σε διάστημα ενός μηνός, ανέτρεψαν το καθεστώς των Ερ. Χμερ, εγκατέστησαν επαναστατική κυβέρνηση ("People's Revolutionary Council") υπό τον Χενγκ Σαμρίν, η χώρα μετονομάστηκε σε «Λαϊκή Δημοκρατία της Καμπότζης», τα δε στρατεύματα του Βιετνάμ παρέμειναν στο έδαφος της Καμπότζης για να προστατεύσουν το νέο καθεστώς.

²¹⁷ Όλο αυτό το διάστημα υπήρξε περίοδος έντονων αντιπαραθέσεων και συγκρούσεων μεταξύ α) της κυβέρνησης της Πνομ Πεν (στηριζόμενης από τα βιετναμέζικα στρατεύματα) και της εξόριστης κυβέρνησης Συνασπισμού, β) των ίδιων των αντίρτικων ομάδων στο εσωτερικό της χώρας, που διαλύθηκε και επανασυνγκροτήθηκε κατ' επανάληψη. Η κυβέρνηση της Πνομ Πεν υπέστη στη διεθνή κοινότητα την ίδια απομόνωση που υπέστη και το Βιετνάμ και αναγνωρίστηκε από ελάχιστες χώρες πλην του σοβιετικού συνασπισμού. Αντιθέτως, το επαναστατικό κίνημα της αντίστασης, που περιελάμβανε και τους Ερ. Χμερ απέσπασε την έδρα της Καμπότζης στον ΟΗΕ και την υποστήριξη μιας αντισοβιετικής, αντιβιετναμικής συμμαχίας, που περιελάμβανε τις ΗΠΑ και την Κίνα.

²¹⁸ Η πολιτική κατάσταση εξακολούθησε παρά ταύτα να είναι έκρυθμη. Μετά τις εκλογές του 1993, ο βασιλιάς Σιχανούκ πρότεινε κυβέρνηση εθνικής συμφιλίωσης. Αντίθετα με την Κίνα, που υποστήριζε την έκκληση του Σιχανούκ προς τους Ερ. Χμερ για συμμετοχή στον κυβερνητικό συνασπισμό, οι ΗΠΑ απείλησαν ότι, σε περίπτωση συμμετοχής τους, θα απέσυραν τη βοήθεια προς την κυβέρνηση. Εντέλει, οι Ερ. Χμερ απέρριψαν την πρόταση, ξαναρχίζοντας το 1994 τον ένοπλο αγώνα, υποχωρώντας όμως τελικά τον Ιούνιο του 1998, εξασθενημένοι, λόγω μαζικής αποστασίας και κυρίως λόγω του θανάτου του Πολ Ποτ (15 Απριλίου 1998).

²¹⁹ Clément, Et. et Quinio, F., ό.π., pp. 389-400.

πολιτιστικής κληρονομιάς. Από το 1975 έως το 1989 η UNESCO δεν είχε τη δυνατότητα να αναμνηστεί, αφ' ενός μεν, κατά την πρώτη περίοδο, λόγω της πολιτικής απομονωτισμού του καθεστώτος των Ερ. Χμερ, αφ' ετέρου δε, στη συνέχεια, γιατί κατά την βιετναμεζική κατοχή τα Ηνωμένα Έθνη είχαν επιλέξει να παρέχουν διεθνή βοήθεια αποκλειστικά ανθρωπιστικού χαρακτήρα. Η Σύμβαση της Χάγης λειτούργησε περισσότερο ως νομιμοποιητική βάση για τις ενέργειες των αρχών της χώρας και λιγότερο ως ουσιαστική ασπίδα προστασίας των απειλούμενων μνημείων.

ii. Γιουγκοσλαβία

Οι καταστροφές πολιτιστικών μνημείων που σημειώθηκαν στη διάρκεια του πολέμου στην πρώην Γιουγκοσλαβία είναι ευρέως γνωστές, καθώς σ' αυτές επικεντρώθηκε σε μεγάλο βαθμό η προσοχή των διεθνών μέσων επικοινωνίας στις αρχές της δεκαετίας του '90. Οι βομβαρδισμοί των ετών 1991 και 1992 εναντίον του Dubrovnik της Κροατίας είχαν ως στόχο τα μνημεία της μεσαιωνικής πόλης και ήταν ίσως το πρώτο από τα «πολιτιστικά εγκλήματα» του γιουγκοσλαβικού πολέμου, ενώ ακολούθησαν πλείστα ακόμη περιστατικά εσκεμμένης καταστροφής μνημείων και λεηλασίας βιβλιοθηκών και μουσείων από τις στρατιωτικές δυνάμεις των τριών εμπόλεμων Σέρβων, Κροατών και Μουσουλμάνων στο Vukovar, στο Mostar, στο Σαράγεβο και αλλού: ο βομβαρδισμός της γέφυρας του Mostar στις 9.11.1993 από τον κροατικό στρατό, που είχε κατασκευαστεί το 16^ο αιώνα και που έκανε την κροατική με τη μουσουλμανική πλευρά, αποτέλεσε πλήγμα στον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα της πόλης και στη συνύπαρξη διαφορετικών κοινοτήτων. Στο Σαράγεβο οι Σέρβοι κατέστρεψαν το τζαμί Μπεγκόβα, ένα από τα σημαντικότερα μνημεία των Βαλκανίων, ενώ κατά τον εμπρησμό της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Βοσνίας χάθηκαν περισσότερα από 2 εκατομμύρια βιβλία, έγγραφα και αρχεία. Πάνω από 1.300 ιστορικά κτήρια καταστράφηκαν στο Σαράγεβο, ενώ η κροατική πόλη Vukovar, που ξαναχτίστηκε το 1692 μετά την καταστροφή της από τους Τούρκους, παραδόθηκε στους Σέρβους αφού προηγουμένως είχε χτυπηθεί από 500 ρουκέτες.

Στον πόλεμο της πρώην Γιουγκοσλαβίας οι διαμάχες είχαν χαρακτήρα εθνοτικό και θρησκευτικό, εξ' ου και οι περισσότερες επιθέσεις συνδέθηκαν με στόχους αφιερωμένους στη θρησκεία ή στην εκπαίδευση. Επιπλέον, όταν ξεκίνησαν, οι εχθροπραξίες θεωρήθηκαν εσωτερικές αναταραχές και διεθνοποιήθηκαν μόνο μετά τη διεθνή αναγνώριση της Κροατίας, στις 26.6.1991 (έπειτα από δημοψήφισμα του Μαΐου 1991) και ακολούθως της Βοσνίας. Για το λόγο αυτό και στην περίπτωση της πρώην Γιουγκοσλαβίας δεν ορίστηκαν από την UNESCO προστατίδες δυνάμεις.

Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η πρώην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας ήταν από τις πρώτες χώρες που είχαν επικυρώσει τη Σύμβαση της Χάγης του 1954. Είχε εξάλλου υπάρξει και μία από τις λίγες χώρες που είχε αναλάβει να διαδώσει τη Σύμβαση, συμπεριλαμβάνοντας τη μελέτη της στα προγράμματα στρατιωτικής εκπαίδευσης του γιουγκοσλαβικού στρατού, και που απηθύνε περιοδικές εκθέσεις προς το Γενικό Διευθυντή της UNESCO για όσα μέτρα

εφαρμογής της ελάμβανε σε καιρό ειρήνης. Με την έναρξη, ωστόσο του πολέμου, το 1991, καμία από τις δημοκρατίες της δε σεβάστηκε τις διατάξεις της Σύμβασης, η εκτεταμένη καταστροφή των μνημείων της και η λεηλασία των κινητών πολιτιστικών αγαθών της δεν αποφεύχθηκε, ο δε ρόλος της UNESCO περιορίστηκε σε εκκλήσεις και επιστολές του Γενικού Διευθυντή χωρίς αποτέλεσμα.

Το παράδειγμα του Dubrovnik αντανακλά, περισσότερο ίσως από κάθε άλλο, το μέγεθος της καταστροφής. Η παλιά πόλη του Dubrovnik είχε εγγραφεί από το 1979 στον Κατάλογο Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO. Περικυκλώθηκε και πολιορκήθηκε, το φθινόπωρο του 1991, από το Γιουγκοσλαβικό Εθνικό Στρατό, ενώ στη συνέχεια η πόλη αποκλείστηκε από ξηράς και θαλάσσης. Οι ανελέητες επιθέσεις στο Dubrovnik άρχισαν από σερβικές παραστρατιωτικές δυνάμεις, με την υποστήριξη του γιουγκοσλαβικού τακτικού στρατού το καλοκαίρι του 1992. Την 1^η Οκτωβρίου ο γιουγκοσλαβικός στρατός κατέλαβε την πόλη και ξεκίνησε βομβαρδισμούς, οι οποίοι συνεχίστηκαν με μεγάλη ένταση έως το τέλος του έτους, με αποκορύφωμα την 6^η Δεκεμβρίου 1992. Η πόλη ενεγράφη αργότερα στον Κατάλογο των πολιτιστικών αγαθών σε κίνδυνο και η UNESCO παρείχε τεχνική και οικονομική συνδρομή προς την κυβέρνηση της Κροατίας για την αναστήλωση των κατεστραμμένων κτηρίων και για την αποκατάσταση των προσώπων τους.

Τόσο στην περίπτωση του Dubrovnik, όσο και στο Vukovar ή στη γέφυρα του Mostar, δεν υφίστατο στρατιωτική αναγκαιότητα που να δικαιολογούσε τους βομβαρδισμούς, οι δε πληγείσες περιοχές δεν χρησιμοποιούνταν για στρατιωτικούς σκοπούς ούτε ελάμβαναν σ' αυτές δραστηριότητες που είχαν άμεση σχέση με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις²²⁰. Επίσης, πολλά από τα μνημεία της χώρας, στα οποία είχε τοποθετηθεί το γνωστό διακριτικό έμβλημα της Σύμβασης, αποτέλεσαν ευκολότερα αναγνωρίσιμο στόχο από τις εχθρικές δυνάμεις, γεγονός που δημιούργησε πολλές αμφιβολίες σχετικά με τη σκοπιμότητα σήμανσης των πολιτιστικών αγαθών, όπως απαιτεί η Σύμβαση της Χάγης.

Με την απόφαση 808 της 22.2.1993 του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών συστάθηκε, όπως ήδη έχει αναφερθεί, το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την Πρώην Γιουγκοσλαβία (ICTY). Στις 22.02.2001 το Δικαστήριο άσκησε ποινικές διώξεις σε πρόσωπα που «μετείχαν στο γιουγκοσλαβικό στρατό ("Yugoslav Peoples' Army") στις επιθέσεις στο Dubrovnik μεταξύ 1^{ης} Οκτωβρίου και 31^{ης} Δεκεμβρίου 1991, με την κατηγορία διάπραξης σοβαρών παραβιάσεων των Συμβάσεων της Γενεύης του 1949 καθώς και παραβιάσεων των κανόνων και εθίμων του δικαίου του πολέμου». Στις κατηγορίες περιλαμβάνονταν «δολοφονία, σκληρή μεταχείριση, επιθέσεις κατά άμαχου πληθυσμού, εξόντωση που δε δικαιολογείτο από στρατιωτική ανάγκη, παράνομες επιθέσεις κατά αστικών στόχων, καταστροφή ιστορικών

²²⁰ Ειδικά μάλιστα κατά τη διάρκεια της πολιορκίας του Vukovar στην Κροατία, οι σερβικές δυνάμεις κατηγορήθηκαν ότι χρησιμοποίησαν προς όφελός τους αναλυτικά στοιχεία που υπήρχαν κατατεθειμένα στα Κεντρικά αρχεία του κράτους στο Βελιγράδι σχετικά με την ύπαρξη καταφυγίων, τη φύλαξη σημαντικών συλλογών, μουσείων, βιβλιοθηκών κ.ά.

μνημείων, εσκεμμένη καταστροφή χωριών και διαρπαγές δημόσιας και ιδιωτικών περιουσιών»²²¹.

Η UNESCO, δια στόματος του Γενικού Διευθυντή της Koitsiro Matsuura, χαίρετισε στις 13.3.2001 την πρώτη άσκηση δίωξης του Δικαστηρίου για ζήτημα που άπτεται

με την προστασία των πολιτιστικών αγαθών με την ακόλουθη δήλωση: «Δημιουργείται ένα ιστορικό προηγούμενο, καθώς για πρώτη φορά μετά τις αποφάσεις της Νυρεμβέργης και του Τόκιο, έγκλημα εις βάρος της πολιτιστικής κληρονομιάς διώκεται από διεθνές δικαστήριο. Καθίσταται έτσι σαφές ότι η διεθνής κοινότητα δεν παρακολουθεί αδρανής τη διάπραξη εγκλημάτων εις βάρος των πολιτιστικών αγαθών».

Από την αρχή της λειτουργίας του ως σήμερα, το Δικαστήριο έχει καταδικάσει ικανό αριθμό προσώπων που ανήκαν στις πολιτικές και στρατιωτικές ηγεσίες των εμπολέμων μερών στην πρώην Γιουγκοσλαβία για εγκλήματα πολέμου, στα οποία συμπεριλαμβάνονταν και οι παραβιάσεις του άρθρου 3 εδ. β-ε του Καταστατικού του σχετικά με την καταστροφή πολιτιστικών αγαθών²²². Στην υπόθεση «Εισαγγελέας vs. Dario Kordic και Mario Cerkez», το Δικαστήριο δέχτηκε ότι στα διάδοχα κράτη της Κροατίας και της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, αφ' ης στιγμής κηρύχθηκαν ανεξάρτητα, μεταβιβάστηκε η υποχρέωση τήρησης της Σύμβασης της Χάγης, την οποία η προκάτοχος πρώην Γιουγκοσλαβία είχε επικυρώσει το 1956. Σε δύο από τις πιο πρόσφατες υποθέσεις του, το Δικαστήριο καταδίκασε τους Miodrag Jokic, διοικητή του έβδομου ναυτικού τμήματος του σερβικού στρατού, και Pavle Strugar, διοικητή της δεύτερης επιχειρησιακής ομάδας του σερβικού στρατού, ως επιχειρησιακά υπευθύνους για τον από θαλάσσης και ξηράς βομβαρδισμό του Dubrovnik στις 6/12/2001.

iii. Ιράκ

Τέσσερα χρόνια μετά την αμερικανική και βρετανική εισβολή στο Ιράκ, το 2003, το μέγεθος της καταστροφής που προκλήθηκε στον πολιτιστικό πλούτο της χώρας δεν είναι ακόμη δυνατόν να υπολογιστεί. Στις 10.4.2003/ σε απ' ευθείας τηλεοπτική σύνδεση, προβλήθηκε σε όλο τον κόσμο η λειλασία του Μουσείου της Βαγδάτης. Οι αμερικανικές δυνάμεις, ανίσχυρες να εγγυηθούν την επιβολή στοιχειώδους τάξης, φάνηκαν αμέτοχες ενώπιον της αναρχίας που επικρατούσε. Οι πρώτες εκτιμήσεις έκαναν λόγο για 170.000 κλεμμένα αντικείμενα²²³. Παρά ταύτα, έως και σήμερα, δεν

²²¹ Ανακοινωθέν Τύπου, ICTY, Γραφείο Εισαγγελέως Carla del Ponte, F.H./P.I.S./569-E (Mar. 1, 2001), στο: <http://www.un.org/icty/pressreal/p569-e.htm> (15.2.2007).

²²² Σχετικά και: Abtahi, H., "The Protection of Cultural Property in Times of Armed Conflict: The Practice of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia", στο: *Harvard Human Rights Journal*, Vol. 14, Spring 2001, pp. 340-356.

²²³ Ειδική επιτροπή, με συμμετοχή των αμερικανικών FBI και CIA, αφίχθη στη Βαγδάτη στις 22.4.2003 με σκοπό να καταγράψει τις ζημιές που προκλήθηκαν. Η Επιτροπή μείωσε τον αριθμό των

υπάρχει η δυνατότητα ασφαλούς εκτίμησης της καταστροφής, καθώς μεγάλος αριθμός αντικειμένων δεν είχε καταλογογραφηθεί.

~~Πέραν των ανυπολόγιστων καταστροφών στα Μουσεία της Βαγδάτης και της Μοσούλης, κάηκε η Εθνική Βιβλιοθήκη και τα αρχεία του ιρακινού κράτους,~~

~~ληλατήθηκε το Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης της Βαγδάτης όπως και άλλες εθνικές συλλογές σύγχρονης ιρακινής και ευρωπαϊκής τέχνης, ενώ πυρπολήθηκαν βιβλιοθήκες και πανεπιστήμια σε ολόκληρη τη χώρα. Αρχαιολογικοί χώροι έγιναν στρατόπεδα από τις προελαύνουσες δυνάμεις της «Συμμαχίας»: στην αρχαία Βαβυλώνα, αμερικανικό τάγμα ισοπέδωσε αρχαιολογικό χώρο έκτασης 300.000 τ.μ., κάλυψε την περιοχή με χαλίκι και κατασκεύασε ελικοδρόμιο. Ανυπολόγιστη ζημιά προκλήθηκε στην Πύλη της Ιστάρ, ένα από τα επτά θαύματα της αρχαιότητας έως τον 6^ο π.Χ. αιώνα. Μπουλντόζες έσκαψαν τάφρους εντός αρχαιολογικών χώρων και χρησιμοποίησαν την άμμο, στην οποία υπήρχαν θραύσματα αρχαίων αγγείων και άλλα ευρήματα, για να γεμίσουν σακιά για οχυρωματικά έργα. Οι δονήσεις από τις καθημερινές πτήσεις ελικοπτέρων συντάραξαν τα θεμέλια μνημείων, τα οποία κατέρρευσαν, τα δε ερείπια των μνημείων όχι απλώς δεν προστατεύτηκαν, αλλά αποτέλεσαν πρώτης τάξεως οχυρωματικές θέσεις²²⁴.~~

Η αμερικανική κυβέρνηση δέχτηκε δριμύεια κριτική γιατί εγκατέλειψε στο έλεός του το Μουσείο της Βαγδάτης. Η αμερικανική πλευρά πρόβαλε την εκδοχή ότι οι δυνάμεις της Συμμαχίας δε μπορούσαν να εισέλθουν στο μουσείο γιατί δέχονταν πυρά από το εσωτερικό του, στα οποία ήταν υποχρεωμένες να μην απαντήσουν²²⁵. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, δεν είναι βέβαιο, εάν, τυχόν κατάληψη του μουσείου από τον αμερικανικό στρατό δε θα συνιστούσε ακόμη μεγαλύτερη παραβίαση των Συμβάσεων της Γενεύης. Εάν δε κανείς δεχτεί ότι οι ιρακινές δυνάμεις όντως χρησιμοποιούσαν το μουσείο για στρατιωτικούς σκοπούς, τότε και οι ίδιες ενήργησαν κατά παράβαση των άρθρων 4 παρ. 1 και 18 παρ. 3 της Σύμβασης της Χάγης του 1954, στην οποία το Ιράκ είναι συμβαλλόμενο μέρος.

Αντιθέτως, τη Σύμβαση της Χάγης δεν έχει επικυρώσει έως σήμερα η αμερικανική κυβέρνηση, αν και οι ΗΠΑ ήταν από τις πρώτες χώρες που την υπέγραψαν. Εφόσον βέβαια ένα κράτος έχει υπογράψει μια διεθνή συνθήκη, ακόμη κι αν δεν την έχει επικυρώσει, είναι υποχρεωμένο να ενεργεί καλόπιστα και να μην προβαίνει σε

κλεμμένων αντικειμένων σε 12.000, εκ των οποίων περίπου 3.000 βρέθηκαν και κατασχέθηκαν σε τελωνεία.

²²⁴ McGuire, G., *Cultural Tragedy in Iraq: A Report on the Looting of Museums, Archives, and Sites*, στο δικτυακό τόπο: <http://www.ifar.org/tragedy.htm>

²²⁵ Οι κριτικές επικεντρώνονται εξάλλου στο γεγονός, ότι οι αμερικανικές δυνάμεις έσπευσαν να προφυλάξουν το Ιρακινό Υπουργείο Πετρελαίου και άλλα καίριας σημασίας κυβερνητικά σημεία, επέδειξαν όμως ελάχιστο ενδιαφέρον για το Μουσείο της Βαγδάτης. Όταν αμερικανός αξιωματούχος είχε ερωτηθεί σχετικά, είχε χαρακτηριστικά απαντήσει: «Αν θυμάστε, την ώρα της λεηλασίας του μουσείου, άλλοι άνθρωποι σκοτώνονταν και τραυματίζονταν. Επρόκειτο για ζήτημα προτεραιοτήτων».

ενέργειες που είναι σε θέση να βλάψουν τις γενικές αρχές και τους σκοπούς της²²⁶. Εάν επομένως οι ΗΠΑ πράγματι επέδειξαν ανεύθυνη συμπεριφορά, αποτυγχάνοντας να λάβουν τα αναγκαία μέτρα για την προφύλαξη των πολιτιστικών αγαθών του Ιράκ, αυτό σημαίνει ότι παραβίασαν την ουσιαστικότερη υποχρέωση που απορρέει από τη Σύμβαση, αυτήν του σεβασμού των αγαθών του άρθρου 4²²⁷.

Οι ΗΠΑ υποστηρίζουν ότι πράγματι έχουν συμπεριλάβει στα στρατιωτικά τους εγχειρίδια βασικά στοιχεία της Σύμβασης της Χάγης κι ότι ακολούθησαν τις διατάξεις της στο πρώτο πόλεμο του Κόλπου, δώδεκα χρόνια νωρίτερα, οπότε και διεξήγαγαν την επιχείρηση «Καταιγίδα της Ερήμου» μετά την εισβολή του Ιράκ στο Κουβέιτ. Συγκεκριμένα, η αμερικανική πλευρά κάνει λόγο για «κατάλογο τοποθεσιών», που είχε συνταχθεί από το στρατιωτικό της επιτελείο (“no-fire target list”), στις οποίες ήταν γνωστό ότι υπήρχαν πολιτιστικά αγαθά και όπου τα αμερικανικά αεροσκάφη απέφυγαν να βομβαρδίσουν²²⁸. Στον ίδιο πόλεμο οι ιρακινές αρχές υπό τις εντολές του Saddam Hussein είχαν αφαιρέσει από το Εθνικό Μουσείο του Κουβέιτ κι από παλάτια της χώρας περί τα 17.000 έργα τέχνης, επικαλούμενες το άρθρο 4 της Σύμβασης της Χάγης, για τη δήθεν μεταφορά τους σε ασφαλές μέρος²²⁹. Υπό την πίεση της διεθνούς κοινής γνώμης, τα έργα επιστράφηκαν στο Κουβέιτ το φθινόπωρο του 1991. Ωστόσο, κι από μουσεία 9 ιρακινών πόλεων εκλάπησαν, στο χάος που ακολούθησε τον πόλεμο, περίπου 4.000 αντικείμενα, τα οποία έκαναν λίγα χρόνια αργότερα την εμφάνισή τους στις αγορές τέχνης του Λονδίνου και της Ν. Υόρκης²³⁰.

Ακόμη νωρίτερα, στη διάρκεια του πολέμου Ιράν- Ιράκ (1980-1988), το Ιράκ είχε αρνηθεί να εγκαταστήσει στα μνημεία του την ειδική σήμανση που προβλέπεται από τη Σύμβαση με το επιχείρημα ότι θα γίνονταν ευκολότερος στόχος για τα ιρανικά αεροπλάνα. Απ’ την πλευρά του το Ιράν είχε κατηγορήσει το Ιράκ για το βομβαρδισμό των ιστορικών μνημείων στο Abadan και στο Shush, ενώ από ιρακινούς πυραύλους Scud είχε καταστραφεί και το Qamī Jomeh στην ιρανική πόλη Isfahan.

²²⁶ Ο κανόνας αυτός του διεθνούς δικαίου απορρέει από το άρθρο 18 της Σύμβασης της Βιέννης για το δίκαιο των Συνθηκών της 23.5.1969. Αν και οι ΗΠΑ δεν είναι μέρος ούτε καν σ’ αυτή τη Συνθήκη, εντούτοις δεσμεύονται νομικά και έχουν αποδεχτεί την παραπάνω αρχή ως διεθνές έθιμο.

²²⁷ Ας σημειωθεί παρά ταύτα ότι οι ΗΠΑ είναι συμβαλλόμενο μέρος στη Σύμβαση της UNESCO του 1970 «για τα ληπτέα μέτρα για την απαγόρευση και παρεμπόδιση της παράνομης εξαγωγής, εισαγωγής και μεταβίβασης της κυριότητας των πολιτιστικών αγαθών».

²²⁸ Παραδείγματος χάριν, ο αμερικανικός στρατός είχε τότε επιλέξει να μη βομβαρδίσει το φημισμένο μνημείο του Ζιγκουράτ της ιρακινής πόλης Ουρ, παρά το γεγονός ότι το Ιράκ είχε σταθμεύσει πλησίον του μνημείου καταδιωκτικά αεροσκάφη ή το οχύρωμα Ninevah παρότι κι εκεί αναγνωρίστηκαν αντιπυραυλικά συστήματα.

²²⁹ Τόσο το Ιράκ όσο και το Κουβέιτ είναι συμβαλλόμενα κράτη στη Σύμβαση της Χάγης.

²³⁰ Nafziger, J.A.R., *Art loss in Iraq: Protection of Cultural Heritage in Time of War and its Aftermath*, στο δικτυακό τόπο: <http://www.ifar.org/heritage.htm>

Κανένα από τα δύο κράτη δεν είχε τότε δεχτεί την αποστολή Γενικών Επιτρόπων της UNESCO²³¹.

Μετά την αμερικανική εισβολή του Μαρτίου 2003, η UNESCO συγκάλεσε επείγουσα συνεδρίαση στο Παρίσι (17.4.2003) για να εξετάσει το μέλλον των

κλεμμένων πολιτιστικών αγαθών και τις επιδράσεις στις παγκόσμιες αγορές τέχνης.

Αγαθά που θεωρείται ότι προέρχονταν από το Ιράκ εμφανίστηκαν τους στην Ιορδανία, τις ΗΠΑ, την Ελβετία, την Ιαπωνία και στο δικτυακό e-Bay. Επιπλέον, με την απόφαση 1483 της 23.5.2003 (παράγραφος 7), το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ υποχρεώνει τα κράτη μέλη του Οργανισμού να λάβουν όλα τα αναγκαία μέτρα για να διευκολύνουν την ασφαλή επιστροφή στο Ιράκ των κλεμμένων πολιτιστικών αγαθών του και να απαγορεύσουν την παράνομη διακίνησή τους²³².

Τέλος, ας σημειωθεί ότι στο Καταστατικό του Ιρακινού Ειδικού Δικαστηρίου ("Iraqi Special Tribunal"/ IST), το οποίο δίκασε το S. Hussein, η «εκτεταμένη καταστροφή και ιδιοποίηση περιουσιών, που δε δικαιολογείται από στρατιωτική ανάγκη και διενεργείται παράνομα και εσκεμμένα» όπως και η «εκ προθέσεως επίθεση εις βάρος κτηρίων που είναι αφιερωμένα στη θρησκεία, την εκπαίδευση, την τέχνη, την επιστήμη ή σε φιλανθρωπικούς σκοπούς, καθώς επίσης ιστορικά μνημεία, νοσοκομεία και χώροι περισυλλογής τραυματιών, υπό τον όρο ότι δεν είναι στρατιωτικοί στόχοι» θεωρούνται σοβαρές παραβιάσεις των κανόνων και εθίμων που εφαρμόζονται σε διεθνείς ή μη ένοπλες συρράξεις και τιμωρούνται ως εγκλήματα πολέμου²³³.

iv. Λίβανος

Ο Λίβανος έχει εγγράψει πέντε θέσεις στον Κατάλογο της UNESCO, ως τοποθεσίες της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς. Οι θέσεις αυτές είναι η Ανjar (1984), το Μπααλμék (1984), η Βίβλος (1984), η Τύρος (1984) και η Κοιλάδα της Καντίσα με το Δάσος των Κέδρων του Θεού (1998)²³⁴.

Οι αρχαιότητες της πλούσιας σε πολιτιστική κληρονομιά χώρας έχουν, εξαιτίας του μακροχρόνιου εμφυλίου πολέμου και των συρράξεων με το γειτονικό Ισραήλ, δοκιμαστεί κατά το παρελθόν πολλές φορές. Οι σημαντικότερες όμως παραβιάσεις της Σύμβασης της Χάγης είχαν σημειωθεί, εντός και γύρω από το χώρο της Τύρου,

²³¹ Phuong, C., "The Protection of Iraqi Cultural Property", στο: *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 53, Oct. 2004, pp. 985-998

²³² Βλέπε Παράρτημα υπ. αριθ. 18.

²³³ Μέρος Πρώτο, Τμήμα 4, άρθρο 13 εδ. α' σημείο 4, εδ. β' σημείο 10 και εδ. δ' σημείο 4 (για τις μη διεθνούς χαρακτήρα ένοπλες συρράξεις). Το Ιρακινό Ειδικό Δικαστήριο συστάθηκε από τη Συμμαχική Προσωρινή Αρχή ("Coalition Provisional Authority") για να δικάσει εγκλήματα γενοκτονίας, κατά της ανθρωπότητας και εγκλήματα πολέμου που διαπράχθηκαν μεταξύ των ετών 1968 και 2003.

²³⁴ Σχετικά και: Seeden, H., *Lebanon's Archeological Heritage*, στο δικτυακό τόπο: <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br5/seedenbr5.html>.

αρχαιολογικού χώρου στον οποίο βρίσκονται μερικά από τα καλύτερα δείγματα αρχιτεκτονικής της ρωμαϊκής περιόδου, στη διάρκεια των συγκρούσεων του (1982-1983) μεταξύ Ισραήλ και PLO, ο αρχαιολογικός χώρος της περιοχής τελούσε ήδη υπό ~~κατάληψη από παλαιστινιακές ομάδες και άλλες καλά οργανωμένες και οπλισμένες~~ παραστρατιωτικές δυνάμεις του Νοτίου Λιβάνου, συνεπώς, ~~επί τέσσερα χρόνια πριν~~ την ισραηλινή εισβολή, η κυβέρνηση και ο στρατός του Λιβάνου δεν είχαν το αποτελεσματικό έλεγχο της περιοχής. Μετά την εισβολή του Ισραήλ και ενώπιον του κινδύνου ολοκληρωτικής καταστροφής του αρχαιολογικού χώρου, η UNESCO, σε εφαρμογή των σχετικών διατάξεων της Σύμβασης της Χάγης και κατόπιν δραματικών εκκλήσεων του Γενικού Διευθυντή της, ~~παρενέβη~~ και πέτυχε να εξασφαλίσει σε ικανό βαθμό, τουλάχιστον εκείνη την περίοδο, το σεβασμό των εμπολέμων προς το χώρο.

Η πρόσφατη ένοπλη σύρραξη μεταξύ ~~Χεζμπολάχ και Ισραήλ~~, επί ένα μήνα, το καλοκαίρι του 2006, προκάλεσε μεγάλες καταστροφές στην πόλη της ~~Βηρυτού~~ καθώς και σε πολλά από τα μνημεία του Λιβάνου. Το μεγαλύτερο πρόβλημα προέκυψε από το πλήγμα σε παράκτιο εργοστάσιο παραγωγής ενέργειας, το οποίο βομβαρδίστηκε στις 13 και 15.7. 2006, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ~~μεγάλη πετρελαιοκηλίδα~~ που απείλησε μεγάλα τμήματα ακτών της ανατολικής Μεσογείου, μεταξύ δε αυτών και το ~~αρχαίο λιμάνι της Βίβλου~~. Οι αρχές του Λιβάνου ζήτησαν επείγοντως τη συνδρομή της UNESCO προκειμένου να καθαριστεί η πετρελαιοκηλίδα γύρω από τις εγκαταστάσεις του αρχαίου λιμανιού κατά μήκος της ακτογραμμής της Βίβλου. Επιτροπή εμπειρογνομόνων της UNESCO με επικεφαλής το Γενικό Γραμματέα του ICCROM Mounir Bouchenaki, που μετέβη στην περιοχή το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους (10-15.9) κατέγραψε τις ζημιές κι αποφάσισε την άμεση απορρύπανση των βάσεων δύο μεσαιωνικών πύργων στη Βίβλο και άλλων παράκτιων αρχαιολογικών χώρων με μηχανικές μεθόδους²³⁵. Επίσης, από ~~ρωμαϊκό τάφο~~ στην ~~Τύρο~~ αποκολλήθηκαν τοιχογραφίες λόγω των δονήσεων από τους βομβαρδισμούς, ενώ σοβαρά προβλήματα από τις ισραηλινές επιθέσεις αντιμετωπίζει και η νεκρόπολη, η οποία ήρθε στο φως δύο μόλις εβδομάδες πριν την έναρξη των συγκρούσεων και στην οποία αποκαλύφθηκαν ~~(38 τάφοι)~~ που πλέον χρήζουν ειδική προστασίας. Τέλος, σύμφωνα πάντοτε με την αναφορά της επιτροπής της UNESCO, στους ναούς του ~~Δία και του Βάκχου~~/στο Μπααλμπέκ/διευρύνθηκαν οι ήδη υπάρχουσες ρωγμές στα υπέρθυρά τους.

Συνολικά, τα μέτρα προστασίας που προτάθηκαν αφορούσαν στην παρακολούθηση της κατάστασης των μνημείων, στην κατάρτιση ειδικού προσωπικού, στη δημιουργία χάρτη των πολιτιστικών περιοχών και στην ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης προς την κατεύθυνση του σεβασμού των αγαθών που προστατεύονται από τη

²³⁵ Για την επιχείρηση καθαρισμού χρειάστηκε συνεργείο 25 ατόμων που εργάστηκαν για δέκα εβδομάδες, έχοντας δεχτεί αναγκαία εκπαίδευση διάρκειας μιας εβδομάδας. Το κόστος της επιχείρησης ανήλθε στα \$100.000.

Σύμβαση της Χάγης, την οποία έχουν επικυρώσει τόσο το Ισραήλ (το 1957) όσο και ο Λίβανος (το 1960)²³⁶.

~~Τα παραπάνω παραδείγματα καταδεικνύουν κατά τρόπο σαφή πόσο εύαλота~~
εξακολουθούν να είναι στο σύγχρονο κόσμο τα πολιτιστικά αγαθά και πόσο
επιτακτική η ανάγκη αποτελεσματικής προστασίας τους. Παρά ταύτα, το μέλλον τους
δεν προοιωνίζεται καλύτερο. Εάν παραδείγματος χάριν οι ΗΠΑ αναλάβουν
στρατιωτική δράση εις βάρος του Ιράν, όπως έχουν κατά το πρόσφατο παρελθόν
απειλήσει, θα διατρέξουν μεγάλο κίνδυνο τα αρχαιολογικά μνημεία της χώρας που
γειτνιάζουν με πυρηνικούς σταθμούς. Τόσο το παλάτι του Δαρείου στην Περσέπολη
όσο και η φημισμένη πόλη-μνημείο του Ισπαχάν απέχουν λίγα μόλις χιλιόμετρα από
σταθμούς επεξεργασίας ουρανίου στις πόλεις Αρντακάν και Φάσα. Και μπορεί
πράγματι η σύγχρονη στρατιωτική τεχνική να δίνει στους εμπολέμους τη δυνατότητα
να ελαχιστοποιήσουν τις παράπλευρες ζημιές χωρίς να θίξουν πολιτιστικά αγαθά,
εντούτοις η παρακολούθηση των πολεμικών πρακτικών που έχουν ακολουθηθεί έως
σήμερα δεν επιτρέπει μεγάλα περιθώρια αισιοδοξίας.

²³⁶ Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων χορηγήθηκε από την UNESCO στο Λίβανο και οικονομική βοήθεια, η οποία ανέρχεται, σε πρώτη φάση, στο ποσό των \$70.000.

Συμπεράσματα

Σήμερα, στις αρχές της νέας χιλιετίας, κοινό τόπο αποτελεί η αντίληψη ότι η ~~διεθνής κοινή γνώμη δεν εμποδίζεται την αποτελεσματικότητά ούτε του *jus ad bellum*~~, του δικαίου που ρυθμίζει τα ζητήματα ανάγκης άσκησης και προσφυγής στη βία, ούτε του *jus in bello*, δηλαδή του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, που ενεργοποιεί το ρυθμιστικό του περιεχόμενο στη διάρκεια της άσκησης ένοπλης βίας. Πέρα όμως από την όποια κριτική στάση υιοθετεί κανείς απέναντι στην αποτελεσματικότητα του δικαίου του πολέμου, ωστόσο δε μπορεί να παραβλέψει το γεγονός ότι, κυρίως μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, στο πεδίο αυτό σημειώθηκε ραγδαία και σημαντική νομοπαραγωγή.

Όπως είδαμε στο Μέρος Β' της εργασίας, το πλαίσιο διεθνούς νομικής προστασίας των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης διαρθρώνεται στη βάση τριών «σειρών» συνθηκών:

- α) των Συνθηκών της Χάγης του 1899 και 1907,
- β) της τέταρτης Σύμβασης της Γενεύης του 1949 και των δύο Πρωτοκόλλων της (1977) και
- γ) της Σύμβασης της Χάγης του 1954 και των δύο Πρωτοκόλλων της (1954 και 1999).

Συνολικά, το νομικό αυτό πλέγμα στοχεύει στην εξάλειψη τεσσάρων «κατηγοριών» απειλής για τα πολιτιστικά αγαθά:

- i. της εσκεμμένης επίθεσης εις βάρος τους (“deliberate attack”),
- ii. της τυχαίας ζημίας τους (“incidental damage”),
- iii. της λεηλασίας (“pillage”) και
- iv. της διαρπαγής τους (“outright theft”).

Οι κύριοι άξονες της προστασίας, όπως αυτοί προκύπτουν συνδυαστικά προκύπτουν από την εξέταση των προαναφερθέντων κειμένων, θα μπορούσαν να συνοψιστούν στις εξής κατηγορίες:

- A) απαγόρευση της καταστροφής των πολιτιστικών αγαθών,
- B) υποχρέωση διατήρησης και σεβασμού τους,
- Γ) «ειδική» ή «ενισχυμένη» προστασία τους,

Δ) μεταφορά τους (αφ' ενός μεν υποχρέωση απομάκρυνσής τους από χώρους που γειτνιάζουν με στρατιωτικούς στόχους, αφ' ετέρου δε απαγόρευση της παράνομης εξαγωγής, αφαίρεσης ή μεταβίβασης της κυριότητάς τους) και

Ε) ανάπτυξη, σε καιρό ειρήνης, πολιτικών διάδοσης των όρων προστασίας τους και ενθάρρυνσης της εκτίμησης και του σεβασμού τους από το συνολικό πληθυσμό των κρατών-μερών.

Η συντελεσθείσα πρόοδος στο οπλοστάσιο του διεθνούς δικαίου σαφώς και αποτελεί ένα θετικό βήμα, εντούτοις η πραγματικότητα καθημερινά διαψεύδει τις όποιες προσδοκίες. Η προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περιόδους ένοπλης σύρραξης αποδεικνύεται ακόμη και σήμερα ελλιπής. Αυτό δεν οφείλεται τόσο σε ανεπάρκειες του δικαίου του πολέμου αυτού καθ' εαυτό, όσο σ' ένα έλλειμμα

ευθύνης από την πλευρά των κρατών. Πολλά κράτη αρνούνται να συμμετέχουν στα σχετικά συμβατικά κείμενα επικαλούμενα διαφορετικούς λόγους: κάποια δεν θεωρούν την επικύρωσή τους ως προτεραιότητα, καθώς εκτιμούν ως απίθανη την

~~εμπλοκή τους σε ενόπλη σύρραξη, κάποια ανησυχούν μήπως τυχόν επικύρωση της~~
στη Σύμβαση της Χάγης και στα Πρωτόκολλα της ή προσχωρήσει τους σ' αυτά εκληφθεί από άλλα κράτη ως προετοιμασία για πολεμική επιχείρηση, ενώ, τέλος, άλλα ενδεχομένως χρειάζεται να προβούν σε αναθεωρήσεις των Συνταγμάτων τους, προκειμένου η εθνική τους νομοθεσία να συνταχθεί με τους όρους των διεθνών κειμένων.

Την ίδια στιγμή, κράτη που έχουν επικυρώσει τα προαναφερθέντα κείμενα, επιδεικνύουν απροθυμία να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις που απορρέουν απ' αυτά, ενώ πολλές φορές ελλείπουν οι μηχανισμοί συμμόρφωσης και επιβολής κυρώσεων από τη διεθνή κοινότητα, ή αυτοί κρίνονται από αναποτελεσματικοί έως απολύτως ανεπαρκείς. Η διεθνής κοινότητα μπορεί συχνά να προβαίνει σε διακηρύξεις αρχών, καθώς και να θέτει κανόνες που θεσπίζουν διεθνείς υποχρεώσεις, πολύ συχνά όμως δε διαθέτει μηχανισμούς εφαρμογής τους ή αδυνατεί να ενεργοποιήσει όσους προβλέπονται από το διεθνές δίκαιο.

Συνεπώς, η ουσία του προβλήματος δεν εντοπίζεται στο γεγονός ότι το υπάρχον νομικό πλαίσιο στο πεδίο προστασίας πολιτιστικών αγαθών σε καιρό πολέμου χρήζει αλλαγών ή αναθεώρησης. Σε γενικές γραμμές, μπορεί κανείς να ισχυριστεί, αυτό είναι ορθά δομημένο και σύμφωνο με βασικές αξίες του ανθρωπισμού και της πολυπολιτισμικότητας. Χρειάζεται όμως να εφαρμοστεί. Η επιφύλαξη της «στρατιωτικής ανάγκης» αποτελεί ίσως το μόνο μελανό σημείο των κειμένων. Αν και η πρόταση για απάλειψη της εν λόγω διάταξης δεν εισακούστηκε ούτε κατά τις διαπραγματεύσεις για το Β' Πρωτόκολλο του 1999, θεωρείται επιβεβλημένη μια μελλοντική επανεξέταση της υπό το πρίσμα της ανάγκης σεβασμού των πολιτιστικών αγαθών.

Όσον αφορά στη διστακτικότητα ή ακόμη και την άρνηση κυρίαρχων κρατών του διεθνούς συστήματος, και ιδίως των ΗΠΑ, του Ηνωμένου Βασιλείου ή της Ιαπωνίας, να επικυρώσουν τη Σύμβαση και τα Πρωτόκολλα ή να προσχωρήσουν σ' αυτά, αυτή κατ' αρχάς υπονομεύει τον οικουμενικό χαρακτήρα των κειμένων. Επιπρόσθετα όμως, καταδεικνύει το γεγονός ότι δεν έχει σε καμία περίπτωση εμπεδωθεί ακόμη από τα κράτη η πεποίθηση, όπως αυτή διατυπώνεται στο προοίμιο της Σύμβασης του 1954, ότι οι βλάβες σε πολιτιστικά αγαθά κάθε λαού στον οποίο ανήκουν, αποτελούν βλάβες της πολιτιστικής κληρονομιάς ολόκληρης της ανθρωπότητας, δεδομένου ότι κάθε λαός συνεισφέρει σε ένα κοινό πολιτισμό.

Σε διεθνές επίπεδο, η άρση των επιφυλάξεων των κρατών μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω της ενθάρρυνσης της εκτίμησης στα πολιτιστικά αγαθά, τόσο από τους πληθυσμούς των κρατών όσο και από τη διεθνή κοινότητα στο σύνολό της. Η διάδοση της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της, μέσω των εκστρατειών ενημέρωσης και των πληροφοριακών προγραμμάτων της UNESCO και άλλων διακυβερνητικών ή μη κυβερνητικών διεθνών και περιφερειακών οργανισμών, πρέπει

να στοχεύει στην εμπέδωση της ανάγκης διαφύλαξης και *in situ* διατήρησης της πολιτιστικής κληρονομιάς κάθε κράτους.

Σε εθνικό επίπεδο, τα αναγκαία βήματα που πρέπει να γίνουν αφορούν κατ' αρχάς στην υιοθέτηση των κατάλληλων πολιτικών προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, με πρώτο μέλημα των κρατών μερών στη Σύμβαση, την εκπαίδευση και κατάρτιση

του στρατιωτικού τους προσωπικού και την ενσωμάτωση σχετικών κατευθυντήριων γραμμών και οδηγιών στους στρατιωτικούς κώδικες και κανονισμούς τους. Παράλληλα, θα πρέπει να υιοθετηθεί από τις εθνικές νομοθεσίες κάθε προσήκον μέτρο διοικητικού χαρακτήρα προς την κατεύθυνση της διασφάλισης της εφαρμογής των διεθνών κανόνων. Τέλος, τα κράτη οφείλουν να παράσχουν στα πολιτιστικά τους αγαθά το αυξημένο καθεστώς προστασίας των «Διεθνών Καταλόγων» ειδικής και ενισχυμένης προστασίας, όπως ακριβώς συμβαίνει με τον Κατάλογο Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Σύμβασης του 1972, υπερνικώντας την καχυποψία ότι έτσι ίσως τα καταστήσουν αναγνωρίσιμο στόχο στα μάτια του εχθρού.

Η ανέκαθεν ανθρωποκεντρική προσέγγιση του δικαίου θέλει το δράστη ενός εγκλήματος κατά πολιτιστικών αγαθών να αποβλέπει στην πραγματικότητα στη βλάβη των προσώπων που συνδέονται μ' αυτά τα αγαθά. Κατά συνέπεια, στα διεθνή εγκλήματα υπάρχει συχνά η τάση να ιεραρχούνται τα εγκλήματα κατά της πολιτιστικής κληρονομιάς ως ήσσονος σημασίας σε σχέση με εκείνα κατά προσώπων. Ειδικά στη διάρκεια ενόπλων συρράξεων, η προστασία των πολιτιστικών αγαθών έπεται της προστασίας της ανθρώπινης ζωής, που ακόμη κι αυτή, όπως αποδεικνύεται καθημερινά, δεν προστατεύεται επαρκώς. Παρότι κανείς βεβαίως δε μπορεί να αρνηθεί τη διαφορά μεταξύ του βασανισμού ή της δολοφονίας ενός ανθρώπου και της καταστροφής πολιτιστικής κληρονομιάς, εντούτοις είναι σημαντικό να καταδικάζεται με τον πλέον κατηγορηματικό τρόπο και η τελευταία, ειδικά αν αναλογιστεί κανείς τις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις της.

Κάθε απώλεια της πολιτιστικής μας κληρονομιάς συνεπάγεται και απώλεια της ικανότητάς μας να ορίζουμε την ταυτότητά μας. Αντιθέτως, η προστασία του πολιτισμού διασφαλίζει την αυτονομία του ατόμου και τη διαφορετικότητα του ανθρωπίνου είδους.

Ως πλέον ταιριαστός επίλογος για την παρούσα εργασία επιλέγεται ένα μικρό απόσπασμα από τα λόγια του καθηγητή Stanislaw E. Nahlic, σε διάλεξή του στην Ακαδημία Διεθνούς Δικαίου της Χάγης το 1967:

«Ο άνθρωπος είναι θνητός και οι γενιές των ανθρώπων διαδέχονται η μία την άλλη. Όμως είναι θεμιτό για τον καθένα μας, όσο περαστική κι αν είναι η ύπαρξή του, ν' αφήσει εδώ κάτω ένα αθάνατο ίχνος του πνεύματός του, ενσαρκωμένο σε κάποιο έργο τέχνης, σε κάποιο ιστορικό μνημείο, σε κάποιο πολιτιστικό αγαθό. Ας μην ξεχνάμε ποτέ τη σχέση ανάμεσα στο περαστικό και σ' αυτό που, μόνο του, μπορεί να

εξασφαλίσει στον άνθρωπο και στο έργο του την αιωνιότητα. *Vita brevis- ars longa...*»²³⁷.

²³⁷ Nahlic, S. E., 'La protection des biens culturels en cas de conflit armé', *Recueil des Cours de l'Académie de droit international*, 1967, Vol. I, Tome 120, p. 159.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αναγνωστοπούλου Μ., «Η λεηλασία της Κύπρου», στο: Επιτροπή για την Προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Κύπρου, *Κύπρος- Η λεηλασία ενός πολιτισμού*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα, 2000
- Βουδούρη, Δ. και Στρατή, Αν. (επιμ.), *Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο. Κείμενα*, Ινστιτούτο Συνταγματικών Ερευνών- Κείμενα Δημοσίου Δικαίου, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 1999
- Γιαρένης, Ε., Περιβάλλον και Πόλεμος: η διεθνής προστασία του περιβάλλοντος κατά τη διάρκεια ενόπλων συγκρούσεων, στο: *Περιβάλλον και Δίκαιο*, 4/2003, σελ. 730-753
- Γραμματικάκη-Αλεξίου, Α., *Διεθνής διακίνηση πολιτιστικών αγαθών και ιδιωτικό διεθνές δίκαιο*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2002
- Επιτροπή για την Προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Κύπρου, *Κύπρος- Η λεηλασία ενός πολιτισμού*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα, 2000
- Κόνσολα, Ντ., *Η διεθνής προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995
- Κουλουμπής, Θ., *Διεθνείς Σχέσεις- Εξουσία και Δικαιοσύνη*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1995
- Λεβέντης Κ., «Η καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς», στο Επιτροπή για την Προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Κύπρου, *Κύπρος- Η λεηλασία ενός πολιτισμού*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα, 2000
- Μαρούδα, Μ.-Ντ., *Το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την πρώην Γιουγκοσλαβία και η εξέλιξη του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου ιδίως όσον αφορά τα εγκλήματα πολέμου και τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας- Ζητήματα εφαρμογής τους σε συρράξεις μη διεθνούς χαρακτήρα*, Μελετήματα Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 2001
- Μέσκελ, Λ., (επιμ.), *Η αρχαιολογία στο στόχαστρο*, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2006
- Μπρωντέλ, Φ., *Γραμματική των Πολιτισμών*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 2003
- Μυλωνόπουλος, Δ., «Η διεθνής Προστασία της Παγκόσμιας Φυσικής Κληρονομιάς σε περίοδο εχθροπραξιών», στο: *Νόμος και Φύση*, Φεβρουάριος 2007, στο δικτυακό τόπο: [http:// www. nomosphysis. org.gr/articles_ index .php ?lang=1&catid=76](http://www.nomosphysis.org.gr/articles_index.php?lang=1&catid=76)

- Οικονομίδης, Κ., *Εισαγωγή στο Διπλωματικό και Προξενικό Δίκαιο- Τα όργανα του κράτους στις διεθνείς σχέσεις* (πανεπιστημιακές σημειώσεις), εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 1991
- Οικονομίδης, Κ., «Το Διεθνές Δίκαιο και η Προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς της Κύπρου», στο: *Επιτροπή για την Προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Κύπρου, Κύπρος- Η λεηλασία ενός πολιτισμού*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα, 2000
- Περράκης, Στ., (επιμ.), *Το νέο διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο των ενόπλων συρράξεων, Τα πρωτόκολλα της Γενεύης του 1977*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή, 1989
- Περράκης, Στ. και Μαρούδα, Μ.- Ντ., *Ένοπλες Συρράξεις και Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο, Κείμενα Διεθνούς Πρακτικής*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2001
- Ροζάκης, Χρ., *Έγκλημα και Τιμωρία- Το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο στη Νέα Παγκόσμια Τάξη*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2004
- Ρούκουνας, Εμ., *Διεθνές Δίκαιο Ι και ΙΙΙ*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 1982

Ξενόγλωσση

- Abtahi, H., "The Protection of Cultural Property in Times of Armed Conflict: The Practice of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia", στο: *Harvard Human Rights Journal*, Vol. 14, Spring 2001
- Bachman, C.V., *An Introduction to the Issue of Preserving Cultural Heritage*, στο δικτυακό τόπο: <http://www.brown.edu/Departments/Classics/bcj/15-07.html>
- Bhat, I. P., "Protection of Cultural Property under International Humanitarian Law: Some emerging Trends", στο: *ISIL Year Book of International Humanitarian and Refugee Law*, στο δικτυακό τόπο: <http://www.worldlii.org/int/journals/ISILYBIHRL/2001/4.html>
- Bos, A., "L'importance des Conférences de la Haye de 1899, 1907 et 1999 pour la protection juridique des biens culturels en cas de conflit armé, στο: *Museum International No 228- Protection et Restitution*, UNESCO, Décembre 2005
- Boylan, P.J., *Review of the Convention for the protection of cultural property in the event of armed conflict*, UNESCO, CLT-93/WS 12, 1993
- Boylan, P.J., "The concept of cultural protection in times of armed conflict: from the crusades to the new millennium", στο: Brodie, Neil and Walker Tubb, Kathryn (ed.), *Illicit Antiquities: the theft of culture and the extinction of archaeology*, Routledge, London and New York, 2003, σελ. 43-108

- Boylan, P.J., "The Significance of the 1954 Hague Convention and its Second Protocol in relation to the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict", *Ceremony in the Royal Castle in Warsaw on the 50th Anniversary of the Convention of 14th May 1954 on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, City University, London, 2004
- Bugnion, Fr., *The origins and development of the legal protection of cultural property in the event of armed conflict*, στο δικτυακό τόπο: <http://www.icrc.org/Web/Eng/siteeng0.nsf/html/65S11111>
- Büchel, R., "Mesures préventives prises en Suisse dans le cadre de la protection des biens culturels", στο: *International Review of the Red Cross*, Vol 86, No 854, June 2004
- Chadha, N., "Protection of Cultural Property during Armed Conflict: Recent Developments", στο: *ISIL Year Book of International Humanitarian and Refugee Law*, στο δικτυακό τόπο: <http://worldlii.org/int/journals/ISILYBIIIRL/2001/12.html>
- Clément, Et., "Some Recent Practical Experience in the Implementation of the 1954 Hague Convention", στο: *International Journal of Cultural Property*, Vol. 3, No 1, 1994, pp.11-25
- Clément, Et. et Quinio, F., "La protection des biens culturels au Cambodge pendant la période des conflits armés, a travers l'application de la Convention de la Haye de 1954", στο: *International Review of the Red Cross*, June, Vol. 86, NO 854, pp.389-400
- Colwell-Chanthaphonh, Ch. and Piper, J., "War and Cultural Property: The 1954 Hague Convention and the Status of U.S. Ratification", στο: *International Journal of Cultural Property*, Vol. 10, No 2, 2001, pp. 217-245
- Dutli, M. T., *Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, Report on the Meeting of Experts (Geneva, 5-6 October 2000), International Committee of the Red Cross, February 2002
- Eustathiades, C., "La réserve de nécessités militaires et la Convention de la Haye pour la Protection des Biens Culturels en cas de Conflit Armé", στο: *Hommage d' une génération de juristes au Président Basdevant*, Pedone, Paris, 1960
- Fiedler, W., "Safeguarding of Cultural Property during Occupation-Modifications of the Hague Convention of 1907 by World War II?", στο: Briat, M. and Freeberg, J. A. (eds.), *Legal Aspects of International Trade in Art, International Sales of Works of Art*, Vol. V, Kluwer Law International, The Hague, 1996, pp. 175-183, στο δικτυακό τόπο: <http://www.jura.uni-sb.de/FB/LS/Fiedler/Aufsactze/safegu.html>
- Frigo, M., "Cultural property v. cultural heritage: A "battle of concepts" in international law?", στο: *International Review of the Red Cross*, June 2004, Vol. 86, No. 854, pp. 367-378

- Henckaerts, J.-M., "New rules for the protection of cultural property in armed conflict", στο: *International Review of the Red Cross* No. 835, Vol. 81, 30/09/1999, σελ. 593-620 και στο δικτυακό τόπο: ICRC website: <http://www.icrc.org/Web/Eng/siteeng0.nsf/html/57JQ37>
- Hitchcock, A., "Through the Fog of War in Iraq: Lessons Learned in Heritage Preservation", στο: *The George Wright FORUM*, 2003, Vol. 20, No. 4, στο δικτυακό τόπο: <http://www.georgewright.org/204hitchcock.pdf>
- Hladik, J., "Marking of cultural property with the distinctive emblem of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict", στο: *International Review of the Red Cross*, June 2004, Vol. 86, No. 854, pp. 379-387
- Hladik, J., "Reporting system under the 1954 Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict", στο: *International Review of the Red Cross*, Vol. 82, No 840, 2000, pp. 1001-1016
- Hladik, J., *Risk Preparedness Under the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and its Second Protocol*, στο δικτυακό τόπο: http://icom.museum/disaster_preparedness_book/international/hladik.pdf
- Hladik, J., "The 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and the notion of military necessity", στο: *International Review of the Red Cross* No. 835, Vol. 81, 30/09/1999, σελ. 621-635 και στο δικτυακό τόπο: ICRC website: <http://www.icrc.org/Web/Eng/siteeng0.nsf/html/57JQ39>
- Hladik, J., "The 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict: Some observations on the implementation at the national level", στο: *Museum International No 228- Protection et Restitution*, UNESCO, Décembre 2005
- Hladik, J., "The 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and its 1999 Second Protocol- Comparison between Provisions Related to Safeguarding of and Respect for Cultural Property under General Protection", Presentation at Conference: *Protecting Cultural Heritage: International Law after the War in Iraq* (Chicago, USA, 3 February, 2006), στο δικτυακό τόπο: <http://culturalpolicy.Uchicago.edu/protectingculturalheritage/papers.shtml>
- Karlshoven, F., "La protection des biens culturels en cas de conflit arme en droit international humanitaire", στο: *Muséum International No 228- Protection et Restitution*, UNESCO, Décembre 2005
- Khan, A., "The Obligation of the Coalition Provisional Authority to Protect Iraq's Cultural Heritage", *ASIL Insights*, July 2003, στο δικτυακό τόπο: <http://www.asil.org/insights/insigh113.htm>

- Levin, J., *Cultural Heritage Under Fire*, στο δικτυακό τόπο: http://www.getty.edu/conservation/publications/newsletters/7_1/cultural.html
- Mainetti, Vittorio, *Des crimes contre le patrimoine culturel? Réflexions a propos de la criminalisation internationale des atteintes aux biens culturels*, στο δικτυακό τόπο: <http://www.esil-sedi.eu/francais/papers.html>
- Mainetti, V., "De nouvelles perspectives pour la protection des biens culturels en cas de conflit arme: l' entrée en vigueur du Deuxième Protocole relatif a la Convention de la Haye de 1954", στο: *International Review of the Red Cross*, June 2004, Vol. 86, No. 854, pp. 337-366
- Manhart, C., "UNESCO's mandate and recent activities for the rehabilitation of Afghanistan's cultural heritage", στο: *International Review of the Red Cross*, June 2004, Vol. 86, No. 854, pp. 401-414
- McGuire, G., *Cultural Tragedy in Iraq: A Report on the Looting of Museums, Archives, and Sites*, στο δικτυακό τόπο: <http://www.ifar.org/tragedy.htm>
- Micewski, Ed. R. and Sladek, Ger. (ed.), *Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict- A Challenge in Peace Support Operations*, Series of the Austrian Society for the Protection of Cultural Property, Vienna 2002
- Nahlik, S.E., "Protection internationale des biens culturels en cas de conflit armée", στο: *Recueil des Cours de l' Académie de Droit International de la Haye* 120, pp. 61-163.
- Nafziger, J.A.R., *Art loss in Iraq: Protection of Cultural Heritage in Time of War and its Aftermath*, στο δικτυακό τόπο: <http://www.ifar.org/heritage.htm>
- Palmer, N., *Museums and the Holocaust*, Institute of Art and Law, Biddles Ltd, Great Britain, 2000
- Phuong, C., "The Protection of Iraqi Cultural Property", στο: *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 53, Oct. 2004, pp. 985-998
- Proceedings of the Open Session co-organized by PAC Core Activity and the Section on National Libraries, *A Blue Shield for the Protection of our Endangered Cultural Heritage*, International Preservation Issues, No 4, στο δικτυακό τόπο: <http://www.ifla.org/VI/4/news/ipi4-e.pdf>
- Seeden, H., *Lebanon's Archeological Heritage*, στο δικτυακό τόπο: <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br5/seedenbr5.html>
- Services Consultatifs en Droit International Humanitaire, *Conseils pratiques pour la protection de biens culturels en cas de conflit armé*, International Committee of the Red CrossRC, 2000
- Stavradi, Em., *La Convention pour la Protection des Biens Culturels en cas de Conflit Armé- Une Convention du Droit International Humanitaire*, ed. Ant. N. Sakkoulas, Athènes- Komotini, 1996
- Toman, J., "La Convention de la Haye: un pas décisif de la communauté internationale", στο: *Museum International No 228- Protection et Restitution*, UNESCO, Décembre 2005

- Toman, J., “La Protection des biens culturels dans les conflits armés : cadre juridique et institutionnel”, στο: *Etudes et essais sur le droit international humanitaire et les Principes de la Croix Rouge en l' honneur de Jean Pictet*, Geneva, ICRC Publications, 1984, pp. 559-580
- Toman, J., *The Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, Dartmouth, UNESCO, 1996
- UNESCO, *Information on the Implementation of the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, The Hague, 1954. 1995 Reports, UNESCO Doc. Ref. CLT- 95/WS/13, Paris, Dec. 1995
- UNESCO, *Report by the Director- General on the Review of the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*, 145 EX/21, 20/7/1994, στο δικτυακό τόπο: [http:// unesdoc. unesco. org/images / 0009/000988/098870Fo.pdf](http://unesdoc.unesco.org/images/0009/000988/098870Fo.pdf)
- Université Nationale et Capodistrienne d' Athènes, *La protection internationale des biens culturels, Regard dans l' avenir*, Publication de la Fondation Prof. E. Krispis et Dr. A. Samara- Krispi, Colloquium, Athens, 23/11/2001

Δικτυακοί κόμβοι

- www.europanostra.org
- www.icom.org
- www.icomos.org/usicomos
- www.icrc.org
- www.international.icomos.org
- www.ppl.nl
- www.un.org
- www.unesco.org/culture

Παραρτήματα

1. Κώδικας Lieber 1863 (Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field/Lieber Code 1863), άρθρα 34, 35, 36, 44
2. Διακήρυξη Βρυξελλών 1874 (Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War, Brussels 1874), άρθρα 8, 17
3. IV Σύμβαση Χάγης 1907 (Laws and Customs of War on Land/ Hague IV 1907), άρθρα 27, 56
4. Σύμφωνο Roerich 1935 (Treaty on the Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments/ Roerich Pact 1935), άρθρα 1,2,3
5. Σύμβαση της Χάγης του 1954 για την προστασία των πολιτιστικών αγαθών σε περίπτωση ένοπλης σύρραξης και Εκτελεστικός Κανονισμός (Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention 1954)
6. Α' Πρωτόκολλο στη Σύμβαση της Χάγης του 1954 (Protocol to the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed conflict 1954)
7. Β' Πρωτόκολλο του 1999 στη Σύμβαση της Χάγης του 1954 (Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict 1999)
8. Σύμβαση της UNESCO του 1970 για την απαγόρευση της παράνομης εισαγωγής, εξαγωγής και διακίνησης πολιτιστικών αγαθών (Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property 1970), άρθρα 1, 11
9. Σύμβαση της UNESCO του 1972 για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς (Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage 1972), άρθρα 1,2,11
10. Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο του 1977 στις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949 (Protocol Additional to the Geneva Conventions of 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts/ Protocol I 1977), άρθρα 1, 52, 53, 85
11. Δεύτερο Πρόσθετο Πρωτόκολλο του 1977 στις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949 Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts/ Protocol II 1977), άρθρο 16
12. Δεύτερο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για τις απαγορεύσεις ή περιορισμούς στη χρήση ορισμένων συμβατικών όπλων όπως τροποποιήθηκε στις 03/05/1996 (Protocol on Prohibitions or Restrictions on the Use of Mines, Booby-Traps and Other Devices as amended on 3 May 1996/ Protocol II to the 1980 Convention as amended on 3 May 1996), άρθρα 3, 7
13. Καταστατικό Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (Rome Statute of the International Criminal Court, 17/07/1998), άρθρο 8
14. Καταστατικό του ad hoc Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για την πρώην Γιουγκοσλαβία (Statute of the Tribunal of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia/ICTY), άρθρο 3
15. Διακήρυξη της UNESCO για την Εσκεμμένη Καταστροφή Πολιτιστικών Αγαθών 2003 (UNESCO Declaration concerning the Intentional Destruction of Cultural Heritage 2003)
16. Δελτίο Γενικού Γραμματέα Η.Ε., 6/08/1999 (United Nations, Secretary-General's Bulletin, ST/SGB/1999/13, 6 August 1999)

2. Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War. Brussels, 27 August 1874

.....
~~Art. 8. The property of municipalities, that of institutions dedicated to religion, charity and education, the arts and sciences even when State property, shall be treated as private property.~~
All seizure or destruction of, or wilful damage to, institutions of this character, historic monuments, works of art and science should be made the subject of legal proceedings by the competent authorities.

.....
Art. 17. In such cases all necessary steps must be taken to spare, as far as possible, buildings dedicated to art, science, or charitable purposes, hospitals, and places where the sick and wounded are collected provided they are not being used at the time for military purposes. It is the duty of the besieged to indicate the presence of such buildings by distinctive and visible signs to be communicated to the enemy beforehand.

3. Laws and Customs of War on Land (Hague IV); October 18, 1907

.....

Art. 27.

~~In sieges and bombardments all necessary steps must be taken to spare, as far as possible, buildings~~
~~dedicated to religion, art, science, or charitable purposes, historic monuments, hospitals, and places~~
where the sick and wounded are collected, provided they are not being used at the time for military
purposes.

It is the duty of the besieged to indicate the presence of such buildings or places by distinctive and
visible signs, which shall be notified to the enemy beforehand.

.....

Art. 56.

The property of municipalities, that of institutions dedicated to religion, charity and education, the arts
and sciences, even when State property, shall be treated as private property.

All seizure of, destruction or wilful damage done to institutions of this character, historic monuments,
works of art and science, is forbidden, and should be made the subject of legal proceedings.

4. Treaty on the Protection of Artistic and Scientific Institutions and Historic Monuments (Roerich Pact). Washington, 15 april 1935

.....

~~Article 1: The historic monuments, museums, scientific, artistic, educational and cultural institutions shall be considered as neutral and as such respected and protected by belligerents.~~
The same respect and protection shall be due to the personnel of the institutions mentioned above. The same respect and protection shall be accorded to the historic monuments, museums, scientific, artistic, educational and cultural institutions in time of peace as well as in war.

Art. 2. The neutrality of, and protection and respect due to, the monuments and institutions mentioned in the preceding Article, shall be recognized in the entire expanse of territories subject to the sovereignty of each of the Signatory and Acceding States, without any discrimination as to the State allegiance of said monuments and institutions. The respective Governments agree to adopt the measures of internal legislation necessary to insure said protection and respect.

Art. 3. In order to identify the monuments and institutions mentioned in Article I, use may be made of a distinctive flag (red circle with a triple red sphere in the circle on a white background) in accordance with the model attached to this Treaty.

5. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention 1954

The Hague, 14 May 1954

The High Contracting Parties,

~~Recognizing that cultural property has suffered grave damage during recent armed conflicts and that, by reason of the developments in the technique of warfare, it is in increasing danger of destruction;~~

Being convinced that damage to cultural property belonging to any people whatsoever means damage to the cultural heritage of all mankind, since each people makes its contribution to the culture of the world;

Considering that the preservation of the cultural heritage is of great importance for all peoples of the world and that it is important that this heritage should receive international protection;

Guided by the principles concerning the protection of cultural property during armed conflict, as established in the Conventions of The Hague of 1899 and of 1907 and in the Washington Pact of 15 April, 1935;

Being of the opinion that such protection cannot be effective unless both national and international measures have been taken to organize it in time of peace;

Being determined to take all possible steps to protect cultural property;

Have agreed upon the following provisions:

Chapter I. General provisions regarding protection

Article 1. Definition of cultural property

For the purposes of the present Convention, the term 'cultural property' shall cover, irrespective of origin or ownership:

(a) movable or immovable property of great importance to the cultural heritage of every people, such as monuments of architecture, art or history, whether religious or secular; archaeological sites; groups of buildings which, as a whole, are of historical or artistic interest; works of art; manuscripts, books and other objects of artistic, historical or archaeological interest; as well as scientific collections and important collections of books or archives or of reproductions of the property defined above;

(b) buildings whose main and effective purpose is to preserve or exhibit the movable cultural property defined in sub-paragraph (a) such as museums, large libraries and depositories of archives, and refuges intended to shelter, in the event of armed conflict, the movable cultural property defined in sub-paragraph (a);

(c) centers containing a large amount of cultural property as defined in sub-paragraphs (a) and (b), to be known as 'centers containing monuments'.

Article 2. Protection of cultural property

For the purposes of the present Convention, the protection of cultural property shall comprise the safeguarding of and respect for such property.

Article 3. Safeguarding of cultural property

The High Contracting Parties undertake to prepare in time of peace for the safeguarding of cultural property situated within their own territory against the foreseeable effects of an armed conflict, by taking such measures as they consider appropriate.

Article 4. Respect for cultural property

1. The High Contracting Parties undertake to respect cultural property situated within their own territory as well as within the territory of other High Contracting Parties by refraining from any use of the property and its immediate surroundings or of the appliances in use for its protection for purposes which are likely to expose it to destruction or damage in the event of armed conflict; and by refraining from any act of hostility, directed against such property.

2. The obligations mentioned in paragraph 1 of the present Article may be waived only in cases where military necessity imperatively requires such a waiver.

3. The High Contracting Parties further undertake to prohibit, prevent and, if necessary, put a stop to any form of theft, pillage or misappropriation of, and any acts of vandalism directed against, cultural property. They shall refrain from requisitioning movable cultural property situated in the territory of another High Contracting Party.

4. They shall refrain from any act directed by way of reprisals against cultural property.

5. No High Contracting Party may evade the obligations incumbent upon it under the present Article, in respect of another High Contracting Party, by reason of the fact that the latter has not applied the measures of safeguard referred to in Article 3.

Article 5. Occupation

1. Any High Contracting Party in occupation of the whole or part of the territory of another High Contracting Party shall as far as possible support the competent national authorities of the occupied country in safeguarding and preserving its cultural property.

2. Should it prove necessary to take measures to preserve cultural property situated in occupied territory and damaged by military operations, and should the competent national authorities be unable to take such measures, the Occupying Power shall, as far as possible, and in close co-operation with such authorities, take the most necessary measures of preservation.

3. Any High Contracting Party whose government is considered their legitimate government by members of a resistance movement, shall, if possible, draw their attention to the obligation to comply with those provisions of the Convention dealing with respect for cultural property.

Article 6. Distinctive marking of cultural property

In accordance with the provisions of Article 16, cultural property may bear a distinctive emblem so as to facilitate its recognition.

Article 7. Military measures

1. The High Contracting Parties undertake to introduce in time of peace into their military regulations or instructions such provisions as may ensure observance of the present Convention, and to foster in the members of their armed forces a spirit of respect for the culture and cultural property of all peoples.

2. The High Contracting Parties undertake to plan or establish in peace-time, within their armed forces, services or specialist personnel whose purpose will be to secure respect for cultural property and to co-operate with the civilian authorities responsible for safeguarding it.

Chapter II. Special protection

Article 8. Granting of special protection

1. There may be placed under special protection a limited number of refuges intended to shelter movable cultural property in the event of armed conflict, of centers containing monuments and other immovable cultural property of very great importance, provided that they:

(a) are situated at an adequate distance from any large industrial center or from any important military objective constituting a vulnerable point, such as, for example, an aerodrome, broadcasting station, establishment engaged upon work of national defense, a port or railway station of relative importance or a main line of communication;

(b) are not used for military purposes.

2. A refuge for movable cultural property may also be placed under special protection, whatever its location, if it is so constructed that, in all probability, it will not be damaged by bombs.

3. A center containing monuments shall be deemed to be used for military purposes whenever it is used for the movement of military personnel or material, even in transit. The same shall apply whenever activities directly connected with military operations, the stationing of military personnel, or the production of war material are carried on within the center.

4. The guarding of cultural property mentioned in paragraph 1 above by armed custodians specially empowered to do so, or the presence, in the vicinity of such cultural property, of police forces normally responsible for the maintenance of public order shall not be deemed to be used for military purposes.

5. If any cultural property mentioned in paragraph 1 of the present Article is situated near an important military objective as defined in the said paragraph, it may nevertheless be placed under special protection if the High Contracting Party asking for that protection undertakes, in the event of armed conflict, to make no use of the objective and particularly, in the case of a port, railway station or aerodrome, to divert all traffic there from. In that event, such diversion shall be prepared in time of peace.

6. Special protection is granted to cultural property by its entry in the 'International Register of Cultural Property under Special Protection'. This entry shall only be made, in accordance with the provisions of the present Convention and under the conditions provided for in the Regulations for the execution of the Convention.

Article 9. Immunity of cultural property under special protection

The High Contracting Parties undertake to ensure the immunity of cultural property under special protection by refraining, from the time of entry in the International Register, from any act of hostility directed against such property and, except for the cases provided for in paragraph 5 of Article 8, from any use of such property or its surroundings for military purposes.

Article 10. Identification and control

During an armed conflict, cultural property under special protection shall be marked with the distinctive emblem described in Article 16, and shall be open to international control as provided for in the Regulations for the execution of the Convention.

Article 11. Withdrawal of immunity

1. If one of the High Contracting Parties commits, in respect of any item of cultural property under special protection, a violation of the obligations under Article 9, the opposing Party shall, so long as this violation persists, be released from the obligation to ensure the immunity of the property concerned. Nevertheless, whenever possible, the latter Party shall first request the cessation of such violation within a reasonable time.

2. Apart from the case provided for in paragraph 1 of the present Article, immunity shall be withdrawn from cultural property under special protection only in exceptional cases of unavoidable military necessity, and only for such time as that necessity continues. Such necessity can be established only by the officer commanding a force the equivalent of a division in size or larger. Whenever circumstances permit, the opposing Party shall be notified, a reasonable time in advance, of the decision to withdraw immunity.

3. The Party withdrawing immunity shall, as soon as possible, so inform the Commissioner-General for cultural property provided for in the Regulations for the execution of the Convention, in writing, stating the reasons.

Chapter III. Transport of cultural property

Article 12. Transport under special protection

1. Transport exclusively engaged in the transfer of cultural property, whether within a territory or to another territory, may, at the request of the High Contracting Party concerned, take place under special protection in accordance with the conditions specified in the Regulations for the execution of the Convention.

2. Transport under special protection shall take place under the international supervision provided for in the aforesaid Regulations and shall display the distinctive emblem described in Article 16.

3. The High Contracting Parties shall refrain from any act of hostility directed against transport under special protection.

Article 13. Transport in urgent cases

1. If a High Contracting Party considers that the safety of certain cultural property requires its transfer and that the matter is of such urgency that the procedure laid down in Article 12 cannot be followed, especially at the beginning of an armed conflict, the transport may display the distinctive emblem described in Article 16, provided that an application for immunity referred to in Article 12 has not already been made and refused. As far as possible, notification of transfer should be made to the opposing Parties. Nevertheless, transport conveying cultural property to the territory of another country may not display the distinctive emblem unless immunity has been expressly granted to it.

2. The High Contracting Parties shall take, so far as possible, the necessary precautions to avoid acts of hostility directed against the transport described in paragraph 1 of the present Article and displaying the distinctive emblem.

Article 14. Immunity from seizure, capture and prize

1. Immunity from seizure, placing in prize, or capture shall be granted to:

- (a) cultural property enjoying the protection provided for in Article 12 or that provided for in Article 13;
- (b) the means of transport exclusively engaged in the transfer of such cultural property.

2. Nothing in the present Article shall limit the right of visit and search.

Chapter IV. Personnel

Article 15. Personnel

As far as is consistent with the interests of security, personnel engaged in the protection of cultural property shall, in the interests of such property, be re-spectcd and, if they fall into the hands of the opposing Party, shall be allowed to continue to carry out their duties whenever the cultural property for which they are responsible has also fallen into the hands of the opposing Party.

Chapter V. The distinctive emblem

Article 16. Emblem of the convention

1. The distinctive emblem of the Convention shall take the form of a shield, pointed below, persaltire blue and white (a shield consisting of a royal-blue square, one of the angles of which forms the point of the shield, and of a royal-blue triangle above the square, the space on either side being taken up by a white triangle).

2. The emblem shall be used alone, or repeated three times in a triangular formation (one shield below), under the conditions provided for in Article 17.

Article 17. Use of the emblem

1. The distinctive emblem repeated three times may be used only as a means of identification of:

- (a) immovable cultural property under special protection;
- (b) the transport of cultural property under the conditions provided for in Articles 12 and 13;

(c) improvised refuges, under the conditions provided for in the Regulations for the execution of the Convention.

2. The distinctive emblem may be used alone only as a means of identification of:

(a) cultural property not under special protection;

~~(b) the persons responsible for the duties of control in accordance with the Regulations for the execution of the Convention;~~

(c) the personnel engaged in the protection of cultural property;

(d) the identity cards mentioned in the Regulations for the execution of the Convention.

3. During an armed conflict, the use of the distinctive emblem in any other cases than those mentioned in the preceding paragraphs of the present Article, and the use for any purpose whatever of a sign resembling the distinctive emblem, shall be forbidden.

4. The distinctive emblem may not be placed on any immovable cultural property unless at the same time there is displayed an authorization duly dated and signed by the competent authority of the High Contracting Party.

Chapter VI. Scope of application of the Convention

Article 18. Application of the Convention

1. Apart from the provisions which shall take effect in time of peace, the present Convention shall apply in the event of declared war or of any other armed conflict which may arise between two or more of the High Contracting Parties, even if the state of war is not recognized by, one or more of them.

2. The Convention shall also apply to all cases of partial or total occupation of the territory of a High Contracting Party, even if the said occupation meets with no armed resistance.

3. If one of the Powers in conflict is not a Party to the present Convention, the Powers which are Parties thereto shall nevertheless remain bound by it in their mutual relations. They shall furthermore be bound by the Convention, in relation to the said Power, if the latter has declared, that it accepts the provisions thereof and so long as it applies them.

Article 19. Conflicts not of an international character

1. In the event of an armed conflict not of an international character occurring within the territory of one of the High Contracting Parties, each party to the conflict shall be bound to apply, as, a minimum, the provisions of the present Convention which relate to respect for cultural property.

2. The parties to the conflict shall endeavour to bring into force, by means of special agreements, all or part of the other provisions of the present Convention.

3. The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization may offer its services to the parties to the conflict.

4. The application of the preceding provisions shall not affect the legal status of the parties to the conflict.

Chapter VII. Execution of the Convention

Article 20. Regulations for the execution of the Convention

The procedure by which the present Convention is to be applied is defined in the Regulations for its execution, which constitute an integral part thereof.

Article 21. Protecting powers

The present Convention and the Regulations for its execution shall be applied with the co-operation of the Protecting Powers responsible for safeguarding the interests of the Parties to the conflict.

Article 22. Conciliation procedure

1. The Protecting Powers shall lend their good offices in all cases where they may deem it useful in the interests of cultural property, particularly if there is disagreement between the Parties to the conflict as to the application or interpretation of the provisions of the present Convention or the Regulations for its execution.

2. For this purpose, each of the Protecting Powers may, either at the invitation of one Party, of the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, or on its own initiative, propose to the Parties to the conflict a meeting of their representatives, and in particular of the authorities responsible for the protection of cultural property, if considered appropriate on suitably chosen neutral territory. The Parties to the conflict shall be bound to give effect to the proposals for meeting made to them.

The Protecting Powers shall propose for approval by the Parties to the conflict a person belonging to a neutral Power or a person presented by the Director General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, which person shall be

invited to take part in such a meeting in the capacity of Chairman.

Article 23. Assistance of UNESCO

1. The High Contracting Parties may call upon the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization for technical assistance in organizing the protection of their cultural property, or in connexion with any other problem arising out of the application of the present Convention or the Regulations for its execution. The Organization shall accord such assistance within the limits fixed by its programme and by its resources.

~~2. The Organization is authorized to make, on its own initiative, proposals on this matter to the High Contracting Parties.~~

Article 24. Special agreements

1. The High Contracting Parties may conclude special agreements for all matters concerning which they deem it suitable to make separate provision.

2. No special agreement may be concluded which would diminish the protection afforded by the present Convention to cultural property and to the personnel engaged in its protection.

Article 25. Dissemination of the Convention

The High Contracting Parties undertake, in time of peace as in time of armed conflict, to disseminate the text of the present Convention and the Regulations for its execution as widely as possible in their respective countries. They undertake, in particular, to include the study thereof in their programmes of military and, if possible, civilian training, so that its principles are made known to the whole population, especially the armed forces and personnel engaged in the protection of cultural property.

Article 26. Translations reports

1. The High Contracting Parties shall communicate to one another, through the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, the official translations of the present Convention and of the Regulations for its execution.

2. Furthermore, at least once every four years, they shall forward to the Director-General a report giving whatever information they think suitable concerning any measures being taken, prepared or contemplated by their respective administrations in fulfillment of the present Convention and of the Regulations for its execution.

Article 27. Meetings

1. The Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization may, with the approval of the Executive Board, convene meetings of representatives of the High Contracting Parties. He must convene such a meeting if at least one-fifth of the High Contracting Parties so request.

2. Without prejudice to any other functions which have been conferred on it by the present Convention or the Regulations for its execution, the purpose of the meeting will be to study problems concerning the application of the Convention and of the Regulations for its execution, and to formulate recommendations in respect thereof.

3. The meeting may further undertake a revision of the Convention or the Regulations for its execution if the majority of the High Contracting Parties are represented, and in accordance with the provisions of Article 39.

Article 28. Sanctions

The High Contracting Parties undertake to take, within the framework of their ordinary criminal jurisdiction, all necessary steps to prosecute and impose penal or disciplinary sanctions upon those persons, of whatever nationality, who commit or order to be committed a breach of the present Convention.

Final provisions

Article 29. Languages

1. The present Convention is drawn up in English, French, Russian and Spanish, the four texts being equally authoritative.

2. The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization shall arrange for translations of the Convention into the other official languages of its General Conference.

Article 30. Signature

The present Convention shall bear the date of 14 May, 1954 and, until the date of 31 December, 1954, shall remain open for signature by all States invited to the Conference which met at The Hague from 21 April, 1954 to 14 May, 1954.

Article 31. Ratification

1. The present Convention shall be subject to ratification by signatory States in accordance with their respective constitutional procedures.

2. The instruments of ratification shall be deposited with the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and

Cultural Organization.

Article 32. Accession

From the date of its entry into force, the present Convention shall be open for accession by all States mentioned in Article 30 which have not signed it, as well as any other State invited to accede by the Executive Board of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Accession shall be effected by the deposit of an instrument of accession with the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

Article 33. Entry into force

1. The present Convention shall enter into force three months after five instruments of ratification have been deposited.
2. Thereafter, it shall enter into force, for each High Contracting Party, three months after the deposit of its instrument of ratification or accession.
3. The situations referred to in Articles 18 and 19 shall give immediate effect to ratifications or accessions deposited by the Parties to the conflict either before or after the beginning of hostilities or occupation. In such cases the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization shall transmit the communications referred to in Article 38 by the speediest method.

Article 34. Effective application

1. Each State Party to the Convention on the date of its entry into force shall take all necessary measures to ensure its effective application within a period of six months after such entry into force.
2. This period shall be six months from the date of deposit of the instruments of ratification or accession for any State which deposits its instrument of ratification or accession after the date of the entry into force of the Convention.

Article 35. Territorial extension of the Convention

Any High Contracting Party may, at the time of ratification or accession, or at any time thereafter, declare by notification addressed to the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, that the present Convention shall extend to all or any of the territories for whose international relations it is responsible. The said notification shall take effect three months after the date of its receipt.

Article 36. Relation to previous conventions

1. In the relations between Powers which are bound by the Conventions of The Hague concerning the Laws and Customs of War on Land (IV) and concerning Naval Bombardment in Time of War (IX), whether those of 29 July, 1899 or those of 18 October, 1907, and which are Parties to the present Convention, this last Convention shall be supplementary to the aforementioned Convention (IX) and to the Regulations annexed to the aforementioned Convention (IV) and shall substitute for the emblem described in Article 5 of the aforementioned Convention (IX) the emblem described in Article 16 of the present Convention, in cases in which the present Convention and the Regulations for its execution provide for the use of this distinctive emblem.
2. In the relations between Powers which are bound by the Washington Pact of 15 April, 1935 for the Protection of Artistic and Scientific Institutions and of Historic Monuments (Roerich Pact) and which are Parties to the present Convention, the latter Convention shall be supplementary to the Roerich Pact and shall substitute for the distinguishing flag described in Article III of the Pact the emblem defined in Article 16 of the present Convention, in cases in which the present Convention and the Regulations for its execution provide for the use of this distinctive emblem.

Article 37. Denunciation

1. Each High Contracting Party may denounce the present Convention, on its own behalf, or on behalf of any territory for whose international relations it is responsible.
2. The denunciation shall be notified by an instrument in writing, deposited with the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
3. The denunciation shall take effect one year after the receipt of the instrument of denunciation. However, if, on the expiry of this period, the denouncing Party is involved in an armed conflict, the denunciation shall not take effect until the end of hostilities, or until the operations of repatriating cultural property are completed, whichever is the later.

Article 38. Notifications

The Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization shall inform the States referred to in Articles 30 and 32, as well as the United Nations, of the deposit of all the instruments of ratification, accession or acceptance provided for in Articles 31, 32 and 39 and of the notifications and denunciations provided for respectively in Articles 35, 37 and 39.

Article 39. Revision of the Convention and of the Regulations for its execution

1. Any High Contracting Party may propose amendments to the present Convention or the Regulations for its execution. The text of any proposed amendment shall be communicated to the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization who shall transmit it to each High Contracting Party with the request that such Party reply within four

months stating whether it:

- (a) desires that a Conference be convened to consider the proposed amendment;
- (b) favours the acceptance of the proposed amendment without a Conference; or
- (c) favours the rejection of the proposed amendment without a Conference.

~~2. The Director-General shall transmit the replies, received under paragraph 1 of the present Article, to all High Contracting Parties.~~

3. If all the High Contracting Parties which have, within the prescribed time-limit, stated their views to the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, pursuant to paragraph 1(b) of this Article, inform him that they favour acceptance of the amendment without a Conference, notification of their decision shall be made by the Director-General in accordance with Article 38. The amendment shall become effective for all the High Contracting Parties on the expiry of ninety days from the date of such notification.

4. The Director-General shall convene a Conference of the High Contracting Parties to consider the proposed amendment if requested to do so by more than one-third of the High Contracting Parties.

5. Amendments to the Convention or to the Regulations for its execution, dealt with under the provisions of the preceding paragraph, shall enter into force only after they have been unanimously adopted by the High Contracting Parties represented at the Conference and accepted by each of the High Contracting Parties.

6. Acceptance by the High Contracting Parties of amendments to, the Convention or to the Regulations for its execution, which have been adopted by the Conference mentioned in paragraphs 4 and 5, shall be effected by the deposit of a formal instrument with the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

7. After the entry into force of amendments to the present Convention or to the Regulations for its execution, only the text of the Convention or of the Regulations for its execution thus amended shall remain open for ratification or accession.

Article 40. Registration

In accordance with Article 102 of the Charter of the United Nations, the present Convention shall be registered with the Secretariat of the United Nations at the request of the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

IN FAITH WHEREOF the undersigned, duly authorized, have signed the present Convention.

Done at The Hague, this fourteenth day of May, 1954, in a single copy which shall be deposited in the archives of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, and certified true copies of which shall be delivered to all the States referred to in Articles 30 and 32 as well as to the United Nations.

Regulations for the Execution of the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

Chapter I. Control

Article 1. International list of persons

On the entry into force of the Convention, the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization shall compile an international list consisting of all persons nominated by the High Contracting Parties as qualified to carry out the functions of Commissioner-General for Cultural Property. On the initiative of the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, this list shall be periodically revised on the basis of requests formulated by the High Contracting Parties.

Article 2. Organization of control

As soon as any High Contracting Party is engaged in an armed conflict to which Article 18 of the Convention applies:

- (a) It shall appoint a representative for cultural property situated in its territory; if it is in occupation of another territory, it shall appoint a special representative for cultural property situated in that territory;
- (b) The Protecting Power acting for each of the Parties in conflict with such High Contracting Party shall appoint delegates accredited to the latter in conformity with Article 3 below;
- (c) A Commissioner-General for Cultural Property shall be appointed to such High Contracting Party in accordance with Article 4.

Article 3. Appointment of delegates of Protecting Powers

The Protecting Power shall appoint its delegates from among the members of its diplomatic or consular staff or, with the

approval of the Party to which they will be accredited, from among other persons.

Article 4. Appointment of Commissioner-General

1. The Commissioner-General for Cultural Property shall be chosen from the international list of persons by joint agreement between the Party to which he will be accredited and the Protecting Powers acting on behalf of the opposing Parties.

~~2. Should the Parties fail to reach agreement within three weeks from the beginning of their discussions on this point, they shall request the President of the International Court of Justice to appoint the Commissioner-General, who shall not take up his duties until the Party to which he is accredited has approved his appointment.~~

Article 5. Functions of delegates

The delegates of the Protecting Powers shall take note of violations of the Convention, investigate, with the approval of the Party to which they are accredited, the circumstances in which they have occurred, make representations locally to secure their cessation and, if necessary, notify the Commissioner-General of such violations. They shall keep him informed of their activities.

Article 6. Functions of the Commissioner-General

1. The Commissioner-General for Cultural Property shall deal with all matters referred to him in connexion with the application of the Convention, in conjunction with the representative of the Party to which he is accredited and with the delegates concerned.

2. He shall have powers of decision and appointment in the cases specified in the present Regulations.

3. With the agreement of the Party to which he is accredited, he shall have the right to order an investigation or to, conduct it himself.

4. He shall make any representations to the Parties to the conflict or to their Protecting Powers which he deems useful for the application of the Convention.

5. He shall draw up such reports as may be necessary on the application of the Convention and communicate them to the Parties concerned and to their Protecting Powers. He shall send copies to the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, who may make use only of their technical contents.

6. If there is no Protecting Power, the Commissioner-General shall exercise the functions of the Protecting Power as laid down in Articles 21 and 22 of the Convention.

Article 7. Inspectors and experts

1. Whenever the Commissioner-General for Cultural Property considers it necessary, either at the request of the delegates concerned or after consultation with them, he shall propose, for the approval of the Party to which he is accredited, an inspector of cultural property to be charged with a specific mission. An inspector shall be responsible only to the Commissioner-General.

2. The Commissioner-General, delegates and inspectors may have recourse to the services of experts, who will also be proposed for the approval of the Party mentioned in the preceding paragraph.

Article 8. Discharge of the mission of control

The Commissioners-General for Cultural Property, delegates of the Protecting Powers, inspectors and experts shall in no case exceed their mandates. In particular, they shall take account of the security needs of the High Contracting Party to which they are accredited and shall in all circumstances act in accordance with the requirements of the military situation as communicated to them by that High Contracting Party.

Article 9. Substitutes for Protecting Powers

If a Party to the conflict does not benefit or ceases to benefit from the activities of a Protecting Power, a neutral State may be asked to undertake those functions of a Protecting Power which concern the appointment of a Commissioner-General for Cultural Property in accordance with the procedure laid down in Article 4 above. The Commissioner-General thus appointed shall, if need be, entrust to inspectors the functions of delegates of Protecting Powers as specified in the present Regulations.

Article 10. Expenses

The remuneration and expenses of the Commissioner-General for Cultural Property, inspectors and experts shall be met by the Party to which they are accredited. Remuneration and expenses of delegates of the Protecting Powers shall be subject to agreement between those Powers and the States whose interests they are safeguarding.

Chapter II. Special protection

Article 11. Improvised refuges

1. If, during an armed conflict, any High Contracting Party is induced by unforeseen circumstances to set up an improvised refuge and desires that it should be placed under special protection, it shall communicate this fact forthwith to the Commissioner-General accredited to that Party.

2. If the Commissioner-General considers that such a measure is justified by the circumstances and by the importance of the

cultural property sheltered in this improvised refuge, he may authorize the High Contracting Party to display on such refuge the distinctive emblem defined in Article 16 of the Convention. He shall communicate his decision without delay to the delegates of the Protecting Powers who are concerned, each of whom may, within a time limit of 30 days, order the immediate withdrawal of the emblem.

3. As soon as such delegates have signified their agreement or if the time limit of 30 days has passed without any of the delegates concerned having made an objection, and if, in the view of the Commissioner-General, the refuge fulfils the conditions laid down in Article 8 of the Convention, the Commissioner-General shall request the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization to enter the refuge in the Register of Cultural Property under Special Protection.

Article 12. International Register of Cultural Property under Special Protection

1. An 'International Register of Cultural Property under Special Protection' shall be prepared.
2. The Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization shall maintain this Register. He shall furnish copies to the Secretary-General of the United Nations and to the High Contracting Parties.
3. The Register shall be divided into sections, each in the name of a High Contracting Party. Each section shall be subdivided into three paragraphs, headed: Refuges, Centers containing Monuments, Other Immovable Cultural Property. The Director-General shall determine what details each section shall contain.

Article 13. Requests for registration

1. Any High Contracting Party may submit to the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization an application for the entry in the Register of certain refuges, centers containing monuments or other immovable cultural property situated within its territory. Such application shall contain a description of the location of such property and shall certify that the property complies with the provisions of Article 8 of the Convention.
2. In the event of occupation, the Occupying Power shall be competent to make such application.
3. The Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization shall, without delay, send copies of applications for registration to each of the High Contracting Parties.

Article 14. Objections

1. Any High Contracting Party may, by letter addressed to the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, lodge an objection to the registration of cultural property. This letter must be received by him within four months of the day on which he sent a copy of the application for registration.
2. Such objection shall state the reasons giving rise to it, the only, valid grounds being that:
 - (a) the property is not cultural property;
 - (b) the property does not comply with the conditions mentioned in Article 8 of the Convention.
3. The Director-General shall send a copy of the letter of objection to the High Contracting Parties without delay. He shall, if necessary, seek the advice of the International Committee on Monuments, Artistic and Historical Sites and Archaeological Excavations and also, if he thinks fit, of any other competent organization or person.
4. The Director-General, or the High Contracting Party requesting registration, may make whatever representations they deem necessary to the High Contracting Parties which lodged the objection, with a view to causing the objection to be withdrawn.
5. If a High Contracting Party which has made an application for registration in time of peace becomes involved in an armed conflict before the entry has been made, the cultural property concerned shall at once be provisionally entered in the Register, by the Director-General, pending the confirmation, withdrawal or cancellation of any objection that may be, or may have been, made.
6. If, within a period of six months from the date of receipt of the letter of objection, the Director-General has not received from the High Contracting Party lodging the objection a communication stating that it has been withdrawn, the High Contracting Party applying for registration may request arbitration in accordance with the procedure in the following paragraph.
7. The request for arbitration shall not be made more than one year after the date of receipt by the Director-General of the letter of objection. Each of the two Parties to the dispute shall appoint an arbitrator. When more than one objection has been lodged against an application for registration, the High Contracting Parties which have lodged the objections shall, by common consent, appoint a single arbitrator. These two arbitrators shall select a chief arbitrator from the international list mentioned in Article 1 of the present Regulations. If such arbitrators cannot agree upon their choice, they shall ask the President of the International Court of Justice to appoint a chief arbitrator who need not necessarily be chosen from the international list. The arbitral tribunal thus constituted shall fix its own procedure. There shall be no appeal from its decisions.
8. Each of the High Contracting Parties may declare, whenever a dispute to which it is a Party arises, that it does not wish to apply the arbitration procedure provided for in the preceding paragraph. In such cases, the objection to an application for registration shall be submitted by the Director-General to the High Contracting Parties. The objection will be confirmed only if the High Contracting Parties so decide by a two-third majority of the High Contracting Parties voting. The vote shall be taken by correspondence, unless the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization deems it essential to convene a meeting under the powers conferred upon him by Article 27 of the Convention. If the Director-General

decides to proceed with the vote by correspondence, he shall invite the High Contracting Parties to transmit their votes by sealed letter within six months from the day on which they were invited to do so.

Article 15. Registration

1. The Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization shall cause to be entered in the Register, under a serial number, each item of property for which application for registration is made, provided that he has not received an objection within the time-limit prescribed in paragraph 1 of Article 14.

2. If an objection has been lodged, and without prejudice to the provision of paragraph 5 of Article 14, the Director-General shall enter property in the Register only if the objection has been withdrawn or has failed to be confirmed following the procedures laid down in either paragraph 7 or paragraph 8 of Article 14.

3. Whenever paragraph 3 of Article 11 applies, the Director-General shall enter property in the Register if so requested by the Commissioner-General for Cultural Property.

4. The Director-General shall send without delay to the Secretary-General of the United Nations, to the High Contracting Parties, and, at the request of the Party applying for registration, to all other States referred to in Articles 30 and 32 of the Convention, a certified copy of each entry in the Register. Entries shall become effective thirty days after despatch of such copies.

Article 16. Cancellation

1. The Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization shall cause the registration of any property to be cancelled:

(a) at the request of the High Contracting Party within whose territory the cultural property is situated;

(b) if the High Contracting Party which requested registration has denounced the Convention, and when that denunciation has taken effect;

(c) in the special case provided for in Article 14, paragraph 5, when an objection has been confirmed following the procedures mentioned either in paragraph 7 or in paragraph 8 or Article 14.

2. The Director-General shall send without delay, to the Secretary-General of the United Nations and to all States which received a copy of the entry in the Register, a certified copy of its cancellation. Cancellation shall take effect thirty days after the despatch of such copies.

Chapter III. Transport of cultural property

Article 17. Procedure to obtain immunity

1. The request mentioned in paragraph 1 of Article 12 of the Convention shall be addressed to the Commissioner-General for Cultural Property. It shall mention the reasons on which it is based and specify the approximate number and the importance of the objects to be transferred, their present location, the location now envisaged, the means of transport to be used, the route to be followed, the date proposed for the transfer, and any other relevant information.

2. If the Commissioner-General, after taking such opinions as he deems fit, considers that such transfer is justified, he shall consult those delegates of the Protecting Powers who are concerned, on the measures proposed for carrying it out. Following such consultation, he shall notify the Parties to the conflict concerned of the transfer, including in such notification all useful information.

3. The Commissioner-General shall appoint one or more inspectors, who shall satisfy themselves that only the property stated in the request is to be transferred and that the transport is to be by the approved methods and bears the distinctive emblem. The inspector or inspectors shall accompany the property to its destination.

Article 18. Transport abroad

Where the transfer under special protection is to the territory of another country, it shall be governed not only by Article 12 of the Convention and by Article 17 of the present Regulations, but by the following further provisions:

(a) while the cultural property remains on the territory of another State, that State shall be its depositary and shall extend to it as great a measure of care as that which it bestows upon its own cultural property of comparable importance;

(b) the depositary State shall return the property only on the cessation of the conflict; such return shall be effected within six months from the date on which it was requested;

(c) during the various transfer operations, and while it remains on the territory of another State, the cultural property shall be exempt from confiscation and may not be disposed of either by the depositor or by the depositary. Nevertheless, when the safety of the property requires it, the depositary may, with the assent of the depositor, have the property transported to the territory of a third country, under the conditions laid down in the present article;

(d) the request for special protection shall indicate that the State to whose territory the property is to be transferred accepts the provisions of the present Article.

Article 19. Occupied territory

Whenever a High Contracting Party occupying territory of another High Contracting Party transfers cultural property to a refuge situated elsewhere in that territory, without being able to follow the procedure provided for in Article 17 of the Regulations, the transfer in question shall not be regarded as misappropriation within the meaning of Article 4 of the Convention, provided that the Commissioner-General for Cultural Property certifies in writing, after having consulted the usual custodians, that such transfer was rendered necessary by circumstances.

Chapter IV. The distinctive emblem

Article 20. Affixing of the emblem

1. The placing of the distinctive emblem and its degree of visibility shall be left to the discretion of the competent authorities of each High Contracting Party. It may be displayed on flags or armlets; it may be painted on an object or represented in any other appropriate form.

2. However, without prejudice to any possible fuller markings, the emblem shall, in the event of armed conflict and in the cases mentioned in Articles 12 and 13 of the Convention, be placed on the vehicles of transport so as to be clearly visible in daylight from the air as well as from the ground. The emblem shall be visible from the ground:

(a) at regular intervals sufficient to indicate clearly the perimeter of a centre containing monuments under special protection;

(b) at the entrance to other immovable cultural property under special protection.

Article 21. Identification of persons

1. The persons mentioned in Article 17, paragraph 2(b) and (c) of the Convention may wear an armlet bearing the distinctive emblem, issued and stamped by the competent authorities.

2. Such persons shall carry a special identity card bearing the distinctive emblem. This card shall mention at least the surname and first names, the date of birth, the title or rank, and the function of the holder. The card shall bear the photograph of the holder as well as his signature or his fingerprints, or both. It shall bear the embossed stamp of the competent authorities.

3. Each High Contracting Party shall make out its own type of identity card,, guided by the model annexed, by way of example, to the present Regulations. The High Contracting Parties shall transmit to each other a specimen of the model they are using. Identity cards shall be made out, if possible, at least in duplicate, one copy being kept by the issuing Power.

4. The said persons may not, without legitimate reason, be deprived of their identity card or of the right to wear the armlet.

6. Protocol to the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed conflict 1954

The Hague 14 May 1954

The High Contracting Parties are agreed as follows :

I.

1. Each High Contracting Party undertakes to prevent the exportation, from a territory occupied by it during an armed conflict, of cultural property as defined in Article 1 of the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, signed at The Hague on 14 May, 1954.
2. Each High Contracting Party undertakes to take into its custody cultural property imported into its territory either directly or indirectly from any occupied territory. This shall either be effected automatically upon the importation of the property or, failing this, at the request of the authorities of that territory.
3. Each High Contracting Party undertakes to return, at the close of hostilities, to the competent authorities of the territory previously occupied, cultural property which is in its territory, if such property has been exported in contravention of the principle laid down in the first paragraph. Such property shall never be retained as war reparations.
4. The High Contracting Party whose obligation it was to prevent the exportation of cultural property from the territory occupied by it, shall pay an indemnity to the holders in good faith of any cultural property which has to be returned in accordance with the preceding paragraph.

II

5. Cultural property coming from the territory of a High Contracting Party and deposited by it in the territory of another High Contracting Party for the purpose of protecting such property against the dangers of an armed conflict, shall be returned by the latter, at the end of hostilities, to the competent authorities of the territory from which it came.

III

6. The present Protocol shall bear the date of 14 May, 1954 and, until the date of 31 December, 1954, shall remain open for signature by all States invited to the Conference which met at The Hague from 21 April, 1954 to 14 May, 1954.
7. (a) The present Protocol shall be subject to ratification by signatory States in accordance with their respective constitutional procedures.
(b) The instruments of ratification shall be deposited with the Director General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
8. From the date of its entry into force, the present Protocol shall be open for accession by all States mentioned in paragraph 6 which have not signed it as well as any other State invited to accede by the Executive Board of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Accession shall be effected by the deposit of an instrument of accession with the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
9. The States referred to in paragraphs 6 and 8 may declare, at the time of signature, ratification or accession, that they will not be bound by the provisions of Section I or by those of Section II of the present Protocol.
10. (a) The present Protocol shall enter into force three months after five instruments of ratification have been deposited.
(b) Thereafter, it shall enter into force, for each High Contracting Party, three months after the deposit of its instrument of ratification or accession.
(c) The situations referred to in Articles 18 and 19 of the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, signed at The Hague on 14 May, 1954, shall give immediate effect to ratifications and accessions deposited by the Parties to the conflict either before or after the beginning of hostilities or occupation. In such cases, the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization shall transmit the communications referred to in paragraph 14 by the speediest method.
11. (a) Each State Party to the Protocol on the date of its entry into force shall take all necessary measures to ensure its effective application within a period of six months after such entry into force.
(b) This period shall be six months from the date of deposit of the instruments of ratification or accession for any State which deposits its instrument of ratification or accession after the date of the entry into force of the Protocol.
12. Any High Contracting Party may, at the time of ratification or accession, or at any time thereafter, declare by notification addressed to the Director General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, that the present Protocol shall extend to all or any of the territories for whose international relations it is responsible. The said notification shall take effect three months after the date of its receipt.

13. (a) Each High Contracting Party may denounce the present Protocol, on its own behalf, or on behalf of any territory for whose international relations it is responsible.

(b) The denunciation shall be notified by an instrument in writing, deposited with the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

~~(c) The denunciation shall take effect one year after receipt of the instrument of denunciation. However, if, on the expiry of this period, the denouncing Party is involved in an armed conflict, the denunciation shall not take effect until the end of hostilities, or until the operations of repatriating cultural property are completed, whichever is the later.~~

14. The Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization shall inform the States referred to in paragraphs 6 and 8, as well as the United Nations, of the deposit of all the instruments of ratification, accession or acceptance provided for in paragraphs 7, 8 and 15 and the notifications and denunciations provided for respectively in paragraphs 12 and 13.

15. (a) The present Protocol may be revised if revision is requested by more than one-third of the High Contracting Parties.

(b) The Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization shall convene a Conference for this purpose.

(c) Amendments to the present Protocol shall enter into force only after they have been unanimously adopted by the High Contracting Parties represented at the Conference and accepted by each of the High Contracting Parties.

(d) Acceptance by the High Contracting Parties of amendments to the present Protocol, which have been adopted by the Conference mentioned in sub-paragraphs (b) and (c), shall be effected by the deposit of a formal instrument with the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

(e) After the entry into force of amendments to the present Protocol, only the text of the said Protocol thus amended shall remain open for ratification or accession.

In accordance with Article 102 of the Charter of the United Nations, the present Protocol shall be registered with the Secretariat of the United Nations at the request of the Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

IN FAITH WHEREOF the undersigned, duly authorized, have signed the present Protocol.

Done at The Hague, this fourteenth day of May, 1954, in English, French, Russian and Spanish, the four texts being equally authoritative, in a single copy which shall be deposited in the archives of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, and certified true copies of which shall be delivered to all the States referred to in paragraphs 6 and 8 as well as to the United Nations.

7. Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict 1999

The Hague, 26 march 1999

The Parties,

Conscious of the need to improve the protection of cultural property in the event of armed conflict and to establish an enhanced system of protection for specifically designated cultural property;

Reaffirming the importance of the provisions of the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, done at the Hague on 14 May 1954, and emphasizing the necessity to supplement these provisions through measures to reinforce their implementation;

Desiring to provide the High Contracting Parties to the Convention with a means of being more closely involved in the protection of cultural property in the event of armed conflict by establishing appropriate procedures therefor;

Considering that the rules governing the protection of cultural property in the event of armed conflict should reflect developments in international law;

Affirming that the rules of customary international law will continue to govern questions not regulated by the provisions of this Protocol;

Have agreed as follows:

Chapter 1 Introduction

Article 1 Definitions

For the purposes of this Protocol:

- a. "Party" means a State Party to this Protocol;
- b. "cultural property" means cultural property as defined in Article 1 of the Convention;
- c. "Convention" means the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, done at The Hague on 14 May 1954;
- d. "High Contracting Party" means a State Party to the Convention;
- e. "enhanced protection" means the system of enhanced protection established by Articles 10 and 11;
- f. "military objective" means an object which by its nature, location, purpose, or use makes an effective contribution to military action and whose total or partial destruction, capture or neutralisation, in the circumstances ruling at the time, offers a definite military advantage;
- g. "illicit" means under compulsion or otherwise in violation of the applicable rules of the domestic law of the occupied territory or of international law.
- h. "List" means the International List of Cultural Property under Enhanced Protection established in accordance with Article 27, sub-paragraph 1(b);
- i. "Director-General" means the Director-General of UNESCO;
- j. "UNESCO" means the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization;
- k. "First Protocol" means the Protocol for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict done at The Hague on 14 May 1954;

Article 2 Relation to the Convention

This Protocol supplements the Convention in relations between the Parties.

Article 3 Scope of application

1. In addition to the provisions which shall apply in time of peace, this Protocol shall apply in situations referred to in Article 18 paragraphs 1 and 2 of the Convention and in Article 22 paragraph 1.
2. When one of the parties to an armed conflict is not bound by this Protocol, the Parties to this Protocol shall remain bound by it in their mutual relations. They shall furthermore be bound by this Protocol in relation to a State party to the conflict which is not bound by it, if the latter accepts the provisions of this Protocol and so long as it applies them.

Article 4 Relationship between Chapter 3 and other provisions of the Convention and this Protocol

The application of the provisions of Chapter 3 of this Protocol is without prejudice to:

- a. the application of the provisions of Chapter 1 of the Convention and of Chapter 2 of this Protocol;
- b. the application of the provisions of Chapter II of the Convention save that, as between Parties to this Protocol or as between a Party and a State which accepts and applies this Protocol in accordance with Article 3 paragraph 2, where cultural property has been granted both special protection and enhanced protection, only the provisions of enhanced protection shall apply.

Chapter 2 General provisions regarding protection

Article 5 Safeguarding of cultural property

Preparatory measures taken in time of peace for the safeguarding of cultural property against the foreseeable effects of an armed conflict pursuant to Article 3 of the Convention shall include, as appropriate, the preparation of inventories, the planning of emergency measures for protection against fire or structural collapse, the preparation for the removal of movable cultural property or the provision for adequate in situ protection of such property, and the designation of competent authorities responsible for the safeguarding of cultural property.

Article 6 Respect for cultural property

With the goal of ensuring respect for cultural property in accordance with Article 4 of the Convention:

- a. a waiver on the basis of imperative military necessity pursuant to Article 4 paragraph 2 of the Convention may only be invoked to direct an act of hostility against cultural property when and for as long as:
 - i. that cultural property has, by its function, been made into a military objective; and
 - ii. there is no feasible alternative available to obtain a similar military advantage to that offered by directing an act of hostility against that objective;
- b. a waiver on the basis of imperative military necessity pursuant to Article 4 paragraph 2 of the Convention may only be invoked to use cultural property for purposes which are likely to expose it to destruction or damage when and for as long as no choice is possible between such use of the cultural property and another feasible method for obtaining a similar military advantage;
- c. the decision to invoke imperative military necessity shall only be taken by an officer commanding a force the equivalent of a battalion in size or larger, or a force smaller in size where circumstances do not permit otherwise;
- d. in case of an attack based on a decision taken in accordance with sub-paragraph (a), an effective advance warning shall be given whenever circumstances permit.

Article 7 Precautions in attack

Without prejudice to other precautions required by international humanitarian law in the conduct of military operations, each Party to the conflict shall:

- a. do everything feasible to verify that the objectives to be attacked are not cultural property protected under Article 4 of the Convention;
- b. take all feasible precautions in the choice of means and methods of attack with a view to avoiding, and in any event to minimizing, incidental damage to cultural property protected under Article 4 of the Convention;
- c. refrain from deciding to launch any attack which may be expected to cause incidental damage to cultural property protected under Article 4 of the Convention which would be excessive in relation to the concrete and direct military advantage anticipated; and
- d. cancel or suspend an attack if it becomes apparent:
 - i. that the objective is cultural property protected under Article 4 of the Convention;
 - ii. that the attack may be expected to cause incidental damage to cultural property protected under Article 4 of the Convention which would be excessive in relation to the concrete and direct military advantage anticipated.

Article 8 Precautions against the effects of hostilities

The Parties to the conflict shall, to the maximum extent feasible:

- a. remove movable cultural property from the vicinity of military objectives or provide for adequate in situ protection;
- b. avoid locating military objectives near cultural property.

Article 9 Protection of cultural property in occupied territory

1. Without prejudice to the provisions of Articles 4 and 5 of the Convention, a Party in occupation of the whole or part of the

territory of another Party shall prohibit and prevent in relation to the occupied territory:

- a. any illicit export, other removal or transfer of ownership of cultural property;
- b. any archaeological excavation, save where this is strictly required to safeguard, record or preserve cultural property;
- c. any alteration to, or change of use of, cultural property which is intended to conceal or destroy cultural, historical or scientific evidence.

~~2. Any archaeological excavation of, alteration to, or change of use of, cultural property in occupied territory shall, unless circumstances do not permit, be carried out in close co-operation with the competent national authorities of the occupied territory.~~

Back to top

Chapter 3 Enhanced Protection

Article 10 Enhanced protection

Cultural property may be placed under enhanced protection provided that it meets the following three conditions:

- a. it is cultural heritage of the greatest importance for humanity;
- b. it is protected by adequate domestic legal and administrative measures recognising its exceptional cultural and historic value and ensuring the highest level of protection;
- c. it is not used for military purposes or to shield military sites and a declaration has been made by the Party which has control over the cultural property, confirming that it will not be so used.

Article 11 The granting of enhanced protection

1. Each Party should submit to the Committee a list of cultural property for which it intends to request the granting of enhanced protection.
2. The Party which has jurisdiction or control over the cultural property may request that it be included in the List to be established in accordance with Article 27 sub-paragraph 1(b). This request shall include all necessary information related to the criteria mentioned in Article 10. The Committee may invite a Party to request that cultural property be included in the List.
3. Other Parties, the International Committee of the Blue Shield and other non-governmental organisations with relevant expertise may recommend specific cultural property to the Committee. In such cases, the Committee may decide to invite a Party to request inclusion of that cultural property in the List.
4. Neither the request for inclusion of cultural property situated in a territory, sovereignty or jurisdiction over which is claimed by more than one State, nor its inclusion, shall in any way prejudice the rights of the parties to the dispute.
5. Upon receipt of a request for inclusion in the List, the Committee shall inform all Parties of the request. Parties may submit representations regarding such a request to the Committee within sixty days. These representations shall be made only on the basis of the criteria mentioned in Article 10. They shall be specific and related to facts. The Committee shall consider the representations, providing the Party requesting inclusion with a reasonable opportunity to respond before taking the decision. When such representations are before the Committee, decisions for inclusion in the List shall be taken, notwithstanding Article 26, by a majority of four-fifths of its members present and voting.
6. In deciding upon a request, the Committee should ask the advice of governmental and non-governmental organisations, as well as of individual experts.
7. A decision to grant or deny enhanced protection may only be made on the basis of the criteria mentioned in Article 10.
8. In exceptional cases, when the Committee has concluded that the Party requesting inclusion of cultural property in the List cannot fulfil the criteria of Article 10 sub-paragraph (b), the Committee may decide to grant enhanced protection, provided that the requesting Party submits a request for international assistance under Article 32.
9. Upon the outbreak of hostilities, a Party to the conflict may request, on an emergency basis, enhanced protection of cultural property under its jurisdiction or control by communicating this request to the Committee. The Committee shall transmit this request immediately to all Parties to the conflict. In such cases the Committee will consider representations from the Parties concerned on an expedited basis. The decision to grant provisional enhanced protection shall be taken as soon as possible and, notwithstanding Article 26, by a majority of four-fifths of its members present and voting. Provisional enhanced protection may be granted by the Committee pending the outcome of the regular procedure for the granting of enhanced protection, provided that the provisions of Article 10 sub-paragraphs (a) and (c) are met.
10. Enhanced protection shall be granted to cultural property by the Committee from the moment of its entry in the List.
11. The Director-General shall, without delay, send to the Secretary-General of the United Nations and to all Parties notification of any decision of the Committee to include cultural property on the List.

Article 12 Immunity of cultural property under enhanced protection

The Parties to a conflict shall ensure the immunity of cultural property under enhanced protection by refraining from making such property the object of attack or from any use of the property or its immediate surroundings in support of military action.

Article 13 Loss of enhanced protection

1. Cultural property under enhanced protection shall only lose such protection:

- a. if such protection is suspended or cancelled in accordance with Article 14; or
- b. if, and for as long as, the property has, by its use, become a military objective.

2. In the circumstances of sub-paragraph 1(b), such property may only be the object of attack if:

- a. the attack is the only feasible means of terminating the use of the property referred to in sub-paragraph 1(b);
- b. all feasible precautions are taken in the choice of means and methods of attack, with a view to terminating such use and avoiding, or in any event minimising, damage to the cultural property;
- c. unless circumstances do not permit, due to requirements of immediate self-defence:
 - i. the attack is ordered at the highest operational level of command;
 - ii. effective advance warning is issued to the opposing forces requiring the termination of the use referred to in sub-paragraph 1(b); and
- iii. Reasonable time is given to the opposing forces to redress the situation.

Article 14 Suspension and cancellation of enhanced protection

1. Where cultural property no longer meets any one of the criteria in Article 10 of this Protocol, the Committee may suspend its enhanced protection status or cancel that status by removing that cultural property from the List.

2. In the case of a serious violation of Article 12 in relation to cultural property under enhanced protection arising from its use in support of military action, the Committee may suspend its enhanced protection status. Where such violations are continuous, the Committee may exceptionally cancel the enhanced protection status by removing the cultural property from the List.

3. The Director-General shall, without delay, send to the Secretary-General of the United Nations and to all Parties to this Protocol notification of any decision of the Committee to suspend or cancel the enhanced protection of cultural property.

4. Before taking such a decision, the Committee shall afford an opportunity to the Parties to make their views known.

Chapter 4 Criminal responsibility and jurisdiction

Article 15 Serious violations of this Protocol

1. Any person commits an offence within the meaning of this Protocol if that person intentionally and in violation of the Convention or this Protocol commits any of the following acts:

- a. making cultural property under enhanced protection the object of attack;
- b. using cultural property under enhanced protection or its immediate surroundings in support of military action;
- c. extensive destruction or appropriation of cultural property protected under the Convention and this Protocol;
- d. making cultural property protected under the Convention and this Protocol the object of attack;
- e. theft, pillage or misappropriation of, or acts of vandalism directed against cultural property protected under the Convention.

2. Each Party shall adopt such measures as may be necessary to establish as criminal offences under its domestic law the offences set forth in this Article and to make such offences punishable by appropriate penalties. When doing so, Parties shall comply with general principles of law and international law, including the rules extending individual criminal responsibility to persons other than those who directly commit the act.

Article 16 Jurisdiction

1. Without prejudice to paragraph 2, each Party shall take the necessary legislative measures to establish its jurisdiction over offences set forth in Article 15 in the following cases:

- a. when such an offence is committed in the territory of that State;
- b. when the alleged offender is a national of that State;
- c. in the case of offences set forth in Article 15 sub-paragraphs (a) to (c), when the alleged offender is present in its territory.

2. With respect to the exercise of jurisdiction and without prejudice to Article 28 of the Convention:

a. this Protocol does not preclude the incurring of individual criminal responsibility or the exercise of jurisdiction under national and international law that may be applicable, or affect the exercise of jurisdiction under customary international law;

b. except in so far as a State which is not Party to this Protocol may accept and apply its provisions in accordance with Article 3 paragraph 2, members of the armed forces and nationals of a State which is not Party to this Protocol, except for those nationals serving in the armed forces of a State which is a Party to this Protocol, do not incur individual criminal responsibility by virtue of this Protocol, nor does this Protocol impose an obligation to establish jurisdiction over such persons or to extradite them.

Article 17 Prosecution

1. The Party in whose territory the alleged offender of an offence set forth in Article 15 sub-paragraphs 1 (a) to (c) is found to be present shall, if it does not extradite that person, submit, without exception whatsoever and without undue delay, the case to its competent authorities, for the purpose of prosecution, through proceedings in accordance with its domestic law or with, if applicable, the relevant rules of international law.

2. Without prejudice to, if applicable, the relevant rules of international law, any person regarding whom proceedings are being carried out in connection with the Convention or this Protocol shall be guaranteed fair treatment and a fair trial in accordance with domestic law and international law at all stages of the proceedings, and in no cases shall be provided guarantees less favorable to such person than those provided by international law.

Article 18 Extradition

1. The offences set forth in Article 15 sub-paragraphs 1 (a) to (c) shall be deemed to be included as extraditable offences in any extradition treaty existing between any of the Parties before the entry into force of this Protocol. Parties undertake to include such offences in every extradition treaty to be subsequently concluded between them.

2. When a Party which makes extradition conditional on the existence of a treaty receives a request for extradition from another Party with which it has no extradition treaty, the requested Party may, at its option, consider the present Protocol as the legal basis for extradition in respect of offences as set forth in Article 15 sub-paragraphs 1 (a) to (c).

3. Parties which do not make extradition conditional on the existence of a treaty shall recognise the offences set forth in Article 15 sub-paragraphs 1 (a) to (c) as extraditable offences between them, subject to the conditions provided by the law of the requested Party.

4. If necessary, offences set forth in Article 15 sub-paragraphs 1 (a) to (c) shall be treated, for the purposes of extradition between Parties, as if they had been committed not only in the place in which they occurred but also in the territory of the Parties that have established jurisdiction in accordance with Article 16 paragraph 1.

Article 19 Mutual legal assistance

1. Parties shall afford one another the greatest measure of assistance in connection with investigations or criminal or extradition proceedings brought in respect of the offences set forth in Article 15, including assistance in obtaining evidence at their disposal necessary for the proceedings.

2. Parties shall carry out their obligations under paragraph 1 in conformity with any treaties or other arrangements on mutual legal assistance that may exist between them. In the absence of such treaties or arrangements, Parties shall afford one another assistance in accordance with their domestic law.

Article 20 Grounds for refusal

1. For the purpose of extradition, offences set forth in Article 15 sub-paragraphs 1 (a) to (c), and for the purpose of mutual legal assistance, offences set forth in Article 15 shall not be regarded as political offences nor as offences connected with political offences nor as offences inspired by political motives. Accordingly, a request for extradition or for mutual legal assistance based on such offences may not be refused on the sole ground that it concerns a political offence or an offence connected with a political offence or an offence inspired by political motives.

2. Nothing in this Protocol shall be interpreted as imposing an obligation to extradite or to afford mutual legal assistance if the requested Party has substantial grounds for believing that the request for extradition for offences set forth in Article 15 sub-paragraphs 1 (a) to (c) or for mutual legal assistance with respect to offences set forth in Article 15 has been made for the purpose of prosecuting or punishing a person on account of that person's race, religion, nationality, ethnic origin or political opinion or that compliance with the request would cause prejudice to that person's position for any of these reasons.

Article 21 Measures regarding other violations

Without prejudice to Article 28 of the Convention, each Party shall adopt such legislative, administrative or disciplinary measures as may be necessary to suppress the following acts when committed intentionally:

a. any use of cultural property in violation of the Convention or this Protocol;

b. any illicit export, other removal or transfer of ownership of cultural property from occupied territory in violation of the Convention or this Protocol.

Chapter 5 The protection of cultural property in armed conflicts not of an international character

Article 22 Armed conflicts not of an international character

1. This Protocol shall apply in the event of an armed conflict not of an international character, occurring within the territory of one of the Parties.
2. This Protocol shall not apply to situations of internal disturbances and tensions, such as riots, isolated and sporadic acts of violence and other acts of a similar nature.
- ~~3. Nothing in this Protocol shall be invoked for the purpose of affecting the sovereignty of a State or the responsibility of the government, by all legitimate means, to maintain or re-establish law and order in the State or to defend the national unity and territorial integrity of the State.~~
4. Nothing in this Protocol shall prejudice the primary jurisdiction of a Party in whose territory an armed conflict not of an international character occurs over the violations set forth in Article 15.
5. Nothing in this Protocol shall be invoked as a justification for intervening, directly or indirectly, for any reason whatever, in the armed conflict or in the internal or external affairs of the Party in the territory of which that conflict occurs.
6. The application of this Protocol to the situation referred to in paragraph 1 shall not affect the legal status of the parties to the conflict.
7. UNESCO may offer its services to the parties to the conflict.

Chapter 6 Institutional Issues

Article 23 Meeting of the Parties

1. The Meeting of the Parties shall be convened at the same time as the General Conference of UNESCO, and in co-ordination with the Meeting of the High Contracting Parties, if such a meeting has been called by the Director-General.
2. The Meeting of the Parties shall adopt its Rules of Procedure.
3. The Meeting of the Parties shall have the following functions:
 - (a) to elect the Members of the Committee, in accordance with Article 24 paragraph 1;
 - (b) to endorse the Guidelines developed by the Committee in accordance with Article 27 sub-paragraph 1(a);
 - (c) to provide guidelines for, and to supervise the use of the Fund by the Committee;
 - (d) to consider the report submitted by the Committee in accordance with Article 27 sub-paragraph 1(d);
 - (e) to discuss any problem related to the application of this Protocol, and to make recommendations, as appropriate.
4. At the request of at least one-fifth of the Parties, the Director-General shall convene an Extraordinary Meeting of the Parties.

Article 24 Committee for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

1. The Committee for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict is hereby established. It shall be composed of twelve Parties which shall be elected by the Meeting of the Parties.
2. The Committee shall meet once a year in ordinary session and in extra-ordinary sessions whenever it deems necessary.
3. In determining membership of the Committee, Parties shall seek to ensure an equitable representation of the different regions and cultures of the world.
4. Parties members of the Committee shall choose as their representatives persons qualified in the fields of cultural heritage, defence or international law, and they shall endeavour, in consultation with one another, to ensure that the Committee as a whole contains adequate expertise in all these fields.

Article 25 Term of office

1. A Party shall be elected to the Committee for four years and shall be eligible for immediate re-election only once.
2. Notwithstanding the provisions of paragraph 1, the term of office of half of the members chosen at the time of the first election shall cease at the end of the first ordinary session of the Meeting of the Parties following that at which they were elected. These members shall be chosen by lot by the President of this Meeting after the first election.

Article 26 Rules of procedure

1. The Committee shall adopt its Rules of Procedure.
2. A majority of the members shall constitute a quorum. Decisions of the Committee shall be taken by a majority of two-thirds of its members voting.

3. Members shall not participate in the voting on any decisions relating to cultural property affected by an armed conflict to which they are parties.

Article 27 Functions

1. The Committee shall have the following functions:

- ~~a. to develop Guidelines for the implementation of this Protocol;~~
- ~~b. to grant, suspend or cancel enhanced protection for cultural property and to establish, maintain and promote the List of Cultural Property under Enhanced Protection;~~
- c. to monitor and supervise the implementation of this Protocol and promote the identification of cultural property under enhanced protection;
- d. to consider and comment on reports of the Parties, to seek clarifications as required, and prepare its own report on the implementation of this Protocol for the Meeting of the Parties;
- e. to receive and consider requests for international assistance under Article 32;
- f. to determine the use of the Fund;
- g. to perform any other function which may be assigned to it by the Meeting of the Parties.

2. The functions of the Committee shall be performed in co-operation with the Director-General.

3. The Committee shall co-operate with international and national governmental and non-governmental organizations having objectives similar to those of the Convention, its First Protocol and this Protocol. To assist in the implementation of its functions, the Committee may invite to its meetings, in an advisory capacity, eminent professional organizations such as those which have formal relations with UNESCO, including the International Committee of the Blue Shield (ICBS) and its constituent bodies. Representatives of the International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property (Rome Centre) (ICCROM) and of the International Committee of the Red Cross (ICRC) may also be invited to attend in an advisory capacity.

Article 28 Secretariat

The Committee shall be assisted by the Secretariat of UNESCO which shall prepare the Committee's documentation and the agenda for its meetings and shall have the responsibility for the implementation of its decisions.

Article 29 The Fund for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict

1. A Fund is hereby established for the following purposes:

- a. to provide financial or other assistance in support of preparatory or other measures to be taken in peacetime in accordance with, inter alia, Article 5, Article 10 sub-paragraph (b) and Article 30; and
- b. to provide financial or other assistance in relation to emergency, provisional or other measures to be taken in order to protect cultural property during periods of armed conflict or of immediate recovery after the end of hostilities in accordance with, inter alia, Article 8 sub-paragraph (a).

2. The Fund shall constitute a trust fund, in conformity with the provisions of the financial regulations of UNESCO.

3. Disbursements from the Fund shall be used only for such purposes as the Committee shall decide in accordance with the guidelines as defined in Article 23 sub-paragraph 3(c). The Committee may accept contributions to be used only for a certain programme or project, provided that the Committee shall have decided on the implementation of such programme or project.

4. The resources of the Fund shall consist of:

- (a) voluntary contributions made by the Parties;
- (b) contributions, gifts or bequests made by:
 - (i) other States;
 - (ii) UNESCO or other organizations of the United Nations system;
 - (iii) other intergovernmental or non-governmental organizations; and
 - (iv) public or private bodies or individuals;
- (c) any interest accruing on the Fund;
- (d) funds raised by collections and receipts from events organized for the benefit of the Fund; and
- (e) all other resources authorized by the guidelines applicable to the Fund.

Chapter 7 Dissemination of Information and International Assistance

Article 30 Dissemination

1. The Parties shall endeavour by appropriate means, and in particular by educational and information programmes, to strengthen appreciation and respect for cultural property by their entire population.

~~2. The Parties shall disseminate this Protocol as widely as possible, both in time of peace and in time of armed conflict.~~

~~3. Any military or civilian authorities who, in time of armed conflict, assume responsibilities with respect to the application of this Protocol, shall be fully acquainted with the text thereof. To this end the Parties shall, as appropriate:~~

- ~~(a) incorporate guidelines and instructions on the protection of cultural property in their military regulations;~~
- ~~(b) develop and implement, in cooperation with UNESCO and relevant governmental and non-governmental organizations, peacetime training and educational programmes;~~
- ~~(c) communicate to one another, through the Director-General, information on the laws, administrative provisions and measures taken under sub-paragraphs (a) and (b);~~
- ~~(d) communicate to one another, as soon as possible, through the Director-General, the laws and administrative provisions which they may adopt to ensure the application of this Protocol.~~

Article 31 International cooperation

In situations of serious violations of this Protocol, the Parties undertake to act, jointly through the Committee, or individually, in cooperation with UNESCO and the United Nations and in conformity with the Charter of the United Nations.

Article 32 International assistance

1. A Party may request from the Committee international assistance for cultural property under enhanced protection as well as assistance with respect to the preparation, development or implementation of the laws, administrative provisions and measures referred to in Article 10.
2. A party to the conflict, which is not a Party to this Protocol but which accepts and applies provisions in accordance with Article 3, paragraph 2, may request appropriate international assistance from the Committee.
3. The Committee shall adopt rules for the submission of requests for international assistance and shall define the forms the international assistance may take.
4. Parties are encouraged to give technical assistance of all kinds, through the Committee, to those Parties or parties to the conflict who request it.

Article 33 Assistance of UNESCO

1. A Party may call upon UNESCO for technical assistance in organizing the protection of its cultural property, such as preparatory action to safeguard cultural property, preventive and organizational measures for emergency situations and compilation of national inventories of cultural property, or in connection with any other problem arising out of the application of this Protocol. UNESCO shall accord such assistance within the limits fixed by its programme and by its resources.
2. Parties are encouraged to provide technical assistance at bilateral or multilateral level.
3. UNESCO is authorized to make, on its own initiative, proposals on these matters to the Parties.

Chapter 8 Execution of this Protocol

Article 34 Protecting Powers

This Protocol shall be applied with the co-operation of the Protecting Powers responsible for safeguarding the interests of the Parties to the conflict.

Article 35 Conciliation procedure

1. The Protecting Powers shall lend their good offices in all cases where they may deem it useful in the interests of cultural property, particularly if there is disagreement between the Parties to the conflict as to the application or interpretation of the provisions of this Protocol.
2. For this purpose, each of the Protecting Powers may, either at the invitation of one Party, of the Director-General, or on its own initiative, propose to the Parties to the conflict a meeting of their representatives, and in particular of the authorities responsible for the protection of cultural property, if considered appropriate, on the territory of a State not party to the conflict. The Parties to the conflict shall be bound to give effect to the proposals for meeting made to them. The Protecting Powers shall propose for approval by the Parties to the conflict a person belonging to a State not party to the conflict or a person presented by the Director-General, which person shall be invited to take part in such a meeting in the capacity of Chairman.

Article 36 Conciliation in absence of Protecting Powers

1. In a conflict where no Protecting Powers are appointed the Director-General may lend good offices or act by any other form of conciliation or mediation, with a view to settling the disagreement.

2. At the invitation of one Party or of the Director-General, the Chairman of the Committee may propose to the Parties to the conflict a meeting of their representatives, and in particular of the authorities responsible for the protection of cultural property, if considered appropriate, on the territory of a State not party to the conflict.

Article 37 Translations and reports

1. The Parties shall translate this Protocol into their official languages and shall communicate these official translations to the Director-General.

2. The Parties shall submit to the Committee, every four years, a report on the implementation of this Protocol.

Article 38 State responsibility

No provision in this Protocol relating to individual criminal responsibility shall affect the responsibility of States under international law, including the duty to provide reparation.

Chapter 9 Final Clauses

Article 39 Languages

This Protocol is drawn up in Arabic, Chinese, English, French, Russian and Spanish, the six texts being equally authentic.

Article 40 Signature

This Protocol shall bear the date of 26 March 1999. It shall be opened for signature by all High Contracting Parties at The Hague from 17 May 1999 until 31 December 1999.

Article 41 Ratification, acceptance or approval

1. This Protocol shall be subject to ratification, acceptance or approval by High Contracting Parties which have signed this Protocol, in accordance with their respective constitutional procedures.

2. The instruments of ratification, acceptance or approval shall be deposited with the Director-General.

Article 42 Accession

1. This Protocol shall be open for accession by other High Contracting Parties from 1 January 2000.

2. Accession shall be effected by the deposit of an instrument of accession with the Director-General.

Article 43 Entry into force

1. This Protocol shall enter into force three months after twenty instruments of ratification, acceptance, approval or accession have been deposited.

2. Thereafter, it shall enter into force, for each Party, three months after the deposit of its instrument of ratification, acceptance, approval or accession.

Article 44 Entry into force in situations of armed conflict

The situations referred to in Articles 18 and 19 of the Convention shall give immediate effect to ratifications, acceptances or approvals or accessions to this Protocol deposited by the parties to the conflict either before or after the beginning of hostilities or occupation. In such cases the Director-General shall transmit the communications referred to in Article 46 by the speediest method.

Article 45 Denunciation

1. Each Party may denounce this Protocol.

2. The denunciation shall be notified by an instrument in writing, deposited with the Director-General.

3. The denunciation shall take effect one year after the receipt of the instrument of denunciation. However, if, on the expiry of this period, the denouncing Party is involved in an armed conflict, the denunciation shall not take effect until the end of hostilities, or until the operations of repatriating cultural property are completed, whichever is the later.

Article 46 Notifications

The Director-General shall inform all High Contracting Parties as well as the United Nations, of the deposit of all the instruments of ratification, acceptance, approval or accession provided for in Articles 41 and 42 and of denunciations provided for Article 45.

Article 47 Registration with the United Nations

In conformity with Article 102 of the Charter of the United Nations, this Protocol shall be registered with the Secretariat of the United Nations at the request of the Director-General.

IN FAITH WHEREOF the undersigned, duly authorized, have signed the present Protocol.

DONE at The Hague, this twenty-sixth day of March 1999, in a single copy which shall be deposited in the archives of the UNESCO, and certified true copies of which shall be delivered to all the High Contracting Parties.

8. Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, 14 November 1970

Article 1

~~For the purposes of this Convention, the term "cultural property" means property which, on religious or secular grounds, is specifically designated by each State as being of importance for archaeology, prehistory, history, literature, art or science and which belongs to the following categories:~~

- a. Rare collections and specimens of fauna, flora, minerals and anatomy, and objects of palaeontological interest;
- b. property relating to history, including the history of science and technology and military and social history, to the life of national leaders, thinkers, scientists and artists and to events of national importance;
- c. products of archaeological excavations (including regular and clandestine) or of archaeological discoveries;
- d. elements of artistic or historical monuments or archaeological sites which have been dismembered;
- e. antiquities more than one hundred years old, such as inscriptions, coins and engraved seals;
- f. objects of ethnological interest;
- g. property of artistic interest, such as:
 - i. pictures, paintings and drawings produced entirely by hand on any support and in any material (excluding industrial designs and manufactured articles decorated by hand);
 - ii. original works of statuary art and sculpture in any material;
 - iii. original engravings, prints and lithographs;
 - iv. original artistic assemblages and montages in any material;
- h. rare manuscripts and incunabula, old books, documents and publications of special interest (historical, artistic, scientific, literary, etc.) singly or in collections
- i. postage, revenue and similar stamps, singly or in collections;
- j. archives, including sound, photographic and cinematographic archives;
- k. articles of furniture more than one hundred years old and old musical instruments.

.....

Article 11

The export and transfer of ownership of cultural property under compulsion arising directly or indirectly from the occupation of a country by a foreign power shall be regarded as illicit

.....

9. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, 1972

DEFINITION OF THE CULTURAL AND NATURAL HERITAGE

Article 1

For the purposes of this Convention, the following shall be considered as "cultural heritage":

monuments: architectural works, works of monumental sculpture and painting, elements or structures of an archaeological nature, inscriptions, cave dwellings and combinations of features, which are of outstanding universal value from the point of view of history, art or science;

groups of buildings: groups of separate or connected buildings which, because of their architecture, their homogeneity or their place in the landscape, are of outstanding universal value from the point of view of history, art or science;

sites: works of man or the combined works of nature and man, and areas including archaeological sites which are of outstanding universal value from the historical, aesthetic, ethnological or anthropological point of view.

Article 2

For the purposes of this Convention, the following shall be considered as "natural heritage":

natural features consisting of physical and biological formations or groups of such formations, which are of outstanding universal value from the aesthetic or scientific point of view;

geological and physiographical formations and precisely delineated areas which constitute the habitat of threatened species of animals and plants of outstanding universal value from the point of view of science or conservation;

natural sites or precisely delineated natural areas of outstanding universal value from the point of view of science, conservation or natural beauty.

.....

Article 11

1. Every State Party to this Convention shall, in so far as possible, submit to the World Heritage Committee an inventory of property forming part of the cultural and natural heritage, situated in its territory and suitable for inclusion in the list provided for in paragraph 2 of this Article. This inventory, which shall not be considered exhaustive, shall include documentation about the location of the property in question and its significance.
2. On the basis of the inventories submitted by States in accordance with paragraph 1, the Committee shall establish, keep up to date and publish, under the title of "World Heritage List," a list of properties forming part of the cultural heritage and natural heritage, as defined in Articles 1 and 2 of this Convention, which it considers as having outstanding universal value in terms of such criteria as it shall have established. An updated list shall be distributed at least every two years.
3. The inclusion of a property in the World Heritage List requires the consent of the State concerned. The inclusion of a property situated in a territory, sovereignty or jurisdiction over which is claimed by more than one State shall in no way prejudice the rights of the parties to the dispute.
4. The Committee shall establish, keep up to date and publish, whenever circumstances shall so require, under the title of "List of World Heritage in Danger", a list of the property appearing in the World Heritage List for the conservation of which major operations are necessary and for which assistance has been requested under this Convention. This list shall contain an estimate of the cost of such operations. The list may include only such property forming part of the cultural and natural heritage as is threatened by serious and specific dangers, such as the threat of disappearance caused by accelerated deterioration, large-scale public or private projects or rapid

urban or tourist development projects; destruction caused by changes in the use or ownership of the land; major alterations due to unknown causes; abandonment for any reason whatsoever; the outbreak or the threat of an armed conflict; calamities and cataclysms; serious fires, earthquakes, landslides; volcanic eruptions; changes in water level, floods and tidal waves. The Committee may at any time, in case of urgent need, make a new entry in the List of World Heritage in Danger and publicize such entry immediately.

5. ~~The Committee shall define the criteria on the basis of which a property belonging to the cultural or natural heritage may be included in either of the lists mentioned in paragraphs 2 and 4 of this article.~~
6. Before refusing a request for inclusion in one of the two lists mentioned in paragraphs 2 and 4 of this article, the Committee shall consult the State Party in whose territory the cultural or natural property in question is situated.
7. The Committee shall, with the agreement of the States concerned, co-ordinate and encourage the studies and research needed for the drawing up of the lists referred to in paragraphs 2 and 4 of this article.

10. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977.

Part I : General provisions

Article 1 -- General principles and scope of application

1. The High Contracting Parties undertake to respect and to ensure respect for this Protocol in all circumstances.
2. In cases not covered by this Protocol or by other international agreements, civilians and combatants remain under the protection and authority of the principles of international law derived from established custom, from the principles of humanity and from the dictates of public conscience.
3. This Protocol, which supplements the Geneva Conventions of 12 August 1949 for the protection of war victims, shall apply in the situations referred to in Article 2 common to those Conventions.
4. The situations referred to in the preceding paragraph include armed conflicts in which peoples are fighting against colonial domination and alien occupation and against racist régimes in the exercise of their right of self-determination, as enshrined in the Charter of the United Nations and the Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations.

.....

Part IV : Civilian population #Section I -- General protection against effects of hostilities #Chapter III -- Civilian objects

.....

Article 52-- General protection of civilian objects

1. Civilian objects shall not be the object of attack or of reprisals. Civilian objects are all objects which are not military objectives as defined in paragraph 2.
2. Attacks shall be limited strictly to military objectives. In so far as objects are concerned, military objectives are limited to those objects which by their nature, location, purpose or use make an effective contribution to military action and whose total or partial destruction, capture or neutralization, in the circumstances ruling at the time, offers a definite military advantage.
3. In case of doubt whether an object which is normally dedicated to civilian purposes, such as a place of worship, a house or other dwelling or a school, is being used to make an effective contribution to military action, it shall be presumed not to be so used.

Article 53 -- Protection of cultural objects and of places of worship

Without prejudice to the provisions of the Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict of 14 May 1954, and of other relevant international instruments, it is prohibited:

- (a) to commit any acts of hostility directed against the historic monuments, works of art or places of worship which constitute the cultural or spiritual heritage of peoples;
- (b) to use such objects in support of the military effort;
- (c) to make such objects the object of reprisals.

.....

Part V : Execution of the conventions and of this protocol #Section II -- Repression of breaches of the conventions and of this protocol

Article 85-- Repression of breaches of this Protocol

1. The provisions of the Conventions relating to the repression of breaches and grave breaches, supplemented by this Section, shall apply to the repression of breaches and grave breaches of this Protocol.

2. ~~Acts described as grave breaches in the Conventions are grave breaches of this Protocol if committed~~ against persons in the power of an adverse Party protected by Articles 44⁽¹⁾, 45⁽¹⁾ and 73⁽¹⁾ of this Protocol, or against the wounded, sick and shipwrecked of the adverse Party who are protected by this Protocol, or against those medical or religious personnel, medical units or medical transports which are under the control of the adverse Party and are protected by this Protocol.

3. In addition to the grave breaches defined in Article 11⁽¹⁾, the following acts shall be regarded as grave breaches of this Protocol, when committed wilfully, in violation of the relevant provisions of this Protocol, and causing death or serious injury to body or health:

- (a) making the civilian population or individual civilians the object of attack;
- (b) launching an indiscriminate attack affecting the civilian population or civilian objects in the knowledge that such attack will cause excessive loss of life, injury to civilians or damage to civilian objects, as defined in Article 57, paragraph 2 (a) (iii)⁽¹⁾;
- (c) launching an attack against works or installations containing dangerous forces in the knowledge that such attack will cause excessive loss of life, injury to civilians or damage to civilian objects, as defined in Article 57, paragraph 2 (a) (iii)⁽¹⁾;
- (d) making non-defended localities and demilitarized zones the object of attack;
- (e) making a person the object of attack in the knowledge that he is 'hors de combat';
- (f) the perfidious use, in violation of Article 37⁽¹⁾, of the distinctive emblem of the red cross, red crescent or red lion and sun or of other protective signs recognized by the Conventions or this Protocol.

4. In addition to the grave breaches defined in the preceding paragraphs and in the Conventions, the following shall be regarded as grave breaches of this Protocol, when committed wilfully and in violation of the the Conventions or the Protocol:

- (a) the transfer by the Occupying Power of parts of its own civilian population into the territory it occupies, or the deportation or transfer of all or parts of the population of the occupied territory within or outside this territory, in violation of Article 49⁽¹⁾ of the Fourth Convention;
- (b) unjustifiable delay in the repatriation of prisoners of war or civilians;
- (c) practices of 'apartheid' and other inhuman and degrading practices involving outrages upon personal dignity, based on racial discrimination;
- (d) making the clearly-recognized historic monuments, works of art or places of worship which constitute the cultural or spiritual heritage of peoples and to which special protection has been given by special arrangement, for example, within the framework of a competent international organization, the object of attack, causing as a result extensive destruction thereof, where there is no evidence of the violation by the adverse Party of Article 53, sub-paragraph (b)⁽¹⁾, and when such historic monuments, works of art and places of worship are not located in the immediate proximity of military objectives;
- (e) depriving a person protected by the Conventions or referred to in paragraph 2 of this Article of the rights of fair and regular trial.

5. Without prejudice to the application of the Conventions and of this Protocol, grave breaches of these instruments shall be regarded as war crimes.

11. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8 June 1977

Part IV : Civilian population

Article 16-- Protection of cultural objects and of places of worship

Without prejudice to the provisions of the Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict of 14 May 1954, it is prohibited to commit any acts of hostility directed against historic monuments, works of art or places of worship which constitute the cultural or spiritual heritage of peoples, and to use them in support of the military effort.

12. Protocol on Prohibitions or Restrictions on the Use of Mines, Booby-Traps and Other Devices as amended on 3 May 1996 (Protocol II to the 1980 Convention as amended on 3 May 1996)

Article 3 - General restrictions on the use, of mines, booby-traps and other devices

1. This Article applies to:

- (a) mines;
- (b) booby-traps; and
- (c) other devices.

2. Each High Contracting Party or party to a conflict is, in accordance with the provisions of this Protocol, responsible for all mines, booby-traps, and other devices employed by it and undertakes to clear, remove, destroy or maintain them as specified in Article 10 of this Protocol.

3. It is prohibited in all circumstances to use any mine, booby-trap or other device which is designed or of a nature to cause superfluous injury or unnecessary suffering.

4. Weapons to which this Article applies shall strictly comply with the standards and limitations specified in the Technical Annex with respect to each particular category.

5. It is prohibited to use mines, booby-traps or other devices which employ a mechanism or device specifically designed to detonate the munition by the presence of commonly available mine detectors as a result of their magnetic or other non-contact influence during normal use in detection operations.

6. It is prohibited to use a self-deactivating mine equipped with an anti-handling device that is designed in such a manner that the anti-handling device is capable of functioning after the mine has ceased to be capable of functioning.

7. It is prohibited in all circumstances to direct weapons to which this Article applies, either in offence, defence or by way of reprisals, against the civilian population as such or against individual civilians or civilian objects.

8. The indiscriminate use of weapons to which this Article applies is prohibited. Indiscriminate use is any placement of such weapons:

(a) which is not on, or directed against, a military objective. In case of doubt as to whether an object which is normally dedicated to civilian purposes, such as a place of worship, a house or other dwelling or a school, is being used to make an effective contribution to military action, it shall be presumed not to be so used; or

(b) which employs a method or means of delivery which cannot be directed at a specific military objective; or

(c) which may be expected to cause incidental loss of civilian life, injury to civilians, damage to civilian objects, or a combination thereof, which would be excessive in relation to the concrete and direct military advantage anticipated.

9. Several clearly separated and distinct military objectives located in a city, town, village or other area containing a similar concentration of civilians or civilian objects are not to be treated as a single military objective.

10. All feasible precautions shall be taken to protect civilians from the effects of weapons to which this Article applies. Feasible precautions are those precautions which are practicable or practically possible taking into account all circumstances ruling at the time, including humanitarian and military considerations. These circumstances include, but are not limited to:

(a) the short- and long-term effect of mines upon the local civilian population for the duration of the minefield;

(b) possible measures to protect civilians (for example, fencing, signs, warning and monitoring);

(c) the availability and feasibility of using alternatives, and

(d) the short- and long-term military requirements for a minefield.

11. Effective advance warning shall be given of any emplacement of mines, booby-traps and other devices which may affect the civilian population, unless circumstances do not permit.

Article 7 - Prohibitions on the use of booby-traps and other devices

1. Without prejudice to the rules of international law applicable in armed conflict relating to treachery and perfidy, it is prohibited in all circumstances to use booby-traps and other devices which are in any way attached to or associated with:

(a) internationally recognized protective emblems, signs or signals;

(b) sick, wounded or dead persons;

(c) burial or cremation sites or graves;

(d) medical facilities, medical equipment, medical supplies or medical transportation;

(e) children's toys or other portable objects or products specially designed for the feeding, health, hygiene, clothing or education of children;

(f) food or drink;

(g) kitchen utensils or appliances except in military establishments, military locations or military supply depots;

(h) objects clearly of a religious nature;

(i) historic monuments, works of art or places of worship which constitute the cultural or spiritual heritage of peoples; or

(j) animals or their carcasses.

2. It is prohibited to use booby-traps or other devices in the form of apparently harmless portable objects which are specifically designed and constructed to contain explosive material.

3. Without prejudice to the provisions of Article 3, it is prohibited to use weapons to which this Article applies in any city, town, village or other area containing a similar concentration of civilians in which combat between ground forces is not taking place or does not appear to be imminent, unless either:

(a) they are placed on or in the close vicinity of a military objective; or

(b) measures are taken to protect civilians from their effects, for example, the posting of warning sentries, the issuing of warnings or the provision of fences.

13. Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998

Article 8 War crimes

~~1. The Court shall have jurisdiction in respect of war crimes in particular when committed as part of a plan or policy or as part of a large-scale commission of such crimes.~~

2. For the purpose of this Statute, "war crimes" means:

(a) Grave breaches of the Geneva Conventions of 12 August 1949, namely, any of the following acts against persons or property protected under the provisions of the relevant Geneva Convention:

- (i) Wilful killing;
- (ii) Torture or inhuman treatment, including biological experiments;
- (iii) Wilfully causing great suffering, or serious injury to body or health;
- (iv) Extensive destruction and appropriation of property, not justified by military necessity and carried out unlawfully and wantonly;
- (v) Compelling a prisoner of war or other protected person to serve in the forces of a hostile Power;
- (vi) Wilfully depriving a prisoner of war or other protected person of the rights of fair and regular trial;
- (vii) Unlawful deportation or transfer or unlawful confinement;
- (viii) Taking of hostages.

(b) Other serious violations of the laws and customs applicable in international armed conflict, within the established framework of international law, namely, any of the following acts:

- (i) Intentionally directing attacks against the civilian population as such or against individual civilians not taking direct part in hostilities;
- (ii) Intentionally directing attacks against civilian objects, that is, objects which are not military objectives;
- (iii) Intentionally directing attacks against personnel, installations, material, units or vehicles involved in a humanitarian assistance or peacekeeping mission in accordance with the Charter of the United Nations, as long as they are entitled to the protection given to civilians or civilian objects under the international law of armed conflict;
- (iv) Intentionally launching an attack in the knowledge that such attack will cause incidental loss of life or injury to civilians or damage to civilian objects or widespread, long-term and severe damage to the natural environment which would be clearly excessive in relation to the concrete and direct overall military advantage anticipated;
- (v) Attacking or bombarding, by whatever means, towns, villages, dwellings or buildings which are undefended and which are not military objectives;
- (vi) Killing or wounding a combatant who, having laid down his arms or having no longer means of defence, has surrendered at discretion;
- (vii) Making improper use of a flag of truce, of the flag or of the military insignia and uniform of the enemy or of the United Nations, as well as of the distinctive emblems of the Geneva Conventions, resulting in death or serious personal injury;

(viii) The transfer, directly or indirectly, by the Occupying Power of parts of its own civilian population into the territory it occupies, or the deportation or transfer of all or parts of the population of the occupied territory within or outside this territory;

(ix) Intentionally directing attacks against buildings dedicated to religion, education, art, science or charitable purposes, historic monuments, hospitals and places where the sick and wounded are collected, provided they are not military objectives;

(x) Subjecting persons who are in the power of an adverse party to physical mutilation or to medical or scientific experiments of any kind which are neither justified by the medical, dental or hospital treatment of the person concerned nor carried out in his or her interest, and which cause death to or seriously endanger the health of such person or persons;

(xi) Killing or wounding treacherously individuals belonging to the hostile nation or army;

(xii) Declaring that no quarter will be given;

(xiii) Destroying or seizing the enemy's property unless such destruction or seizure be imperatively demanded by the necessities of war;

(xiv) Declaring abolished, suspended or inadmissible in a court of law the rights and actions of the nationals of the hostile party;

(xv) Compelling the nationals of the hostile party to take part in the operations of war directed against their own country, even if they were in the belligerent's service before the commencement of the war;

(xvi) Pillaging a town or place, even when taken by assault;

(xvii) Employing poison or poisoned weapons;

(xviii) Employing asphyxiating, poisonous or other gases, and all analogous liquids, materials or devices;

(xix) Employing bullets which expand or flatten easily in the human body, such as bullets with a hard envelope which does not entirely cover the core or is pierced with incisions;

(xx) Employing weapons, projectiles and material and methods of warfare which are of a nature to cause superfluous injury or unnecessary suffering or which are inherently indiscriminate in violation of the international law of armed conflict, provided that such weapons, projectiles and material and methods of warfare are the subject of a comprehensive prohibition and are included in an annex to this Statute, by an amendment in accordance with the relevant provisions set forth in articles 121 and 123;

(xxi) Committing outrages upon personal dignity, in particular humiliating and degrading treatment;

(xxii) Committing rape, sexual slavery, enforced prostitution, forced pregnancy, as defined in article 7, paragraph 2 (f), enforced sterilization, or any other form of sexual violence also constituting a grave breach of the Geneva Conventions;

(xxiii) Utilizing the presence of a civilian or other protected person to render certain points, areas or military forces immune from military operations;

(xxiv) Intentionally directing attacks against buildings, material, medical units and transport, and personnel using the distinctive emblems of the Geneva Conventions in conformity with international law;

(xxv) Intentionally using starvation of civilians as a method of warfare by depriving them of objects indispensable to their survival, including wilfully impeding relief supplies as provided for under the Geneva Conventions;

(xxvi) Conscripting or enlisting children under the age of fifteen years into the national armed forces or using them to participate actively in hostilities.

(c) In the case of an armed conflict not of an international character, serious violations of article 3 common to the four Geneva Conventions of 12 August 1949, namely, any of the following acts committed against persons taking no active part in the hostilities, including members of armed forces who have laid down their arms and those placed hors de combat by sickness, wounds, detention or any other cause:

- (i) Violence to life and person, in particular murder of all kinds, mutilation, cruel treatment and torture;
- (ii) Committing outrages upon personal dignity, in particular humiliating and degrading treatment;
- (iii) Taking of hostages;
- (iv) The passing of sentences and the carrying out of executions without previous judgement pronounced by a regularly constituted court, affording all judicial guarantees which are generally recognized as indispensable.

(d) Paragraph 2 (c) applies to armed conflicts not of an international character and thus does not apply to situations of internal disturbances and tensions, such as riots, isolated and sporadic acts of violence or other acts of a similar nature.

(e) Other serious violations of the laws and customs applicable in armed conflicts not of an international character, within the established framework of international law, namely, any of the following acts:

- (i) Intentionally directing attacks against the civilian population as such or against individual civilians not taking direct part in hostilities;
- (ii) Intentionally directing attacks against buildings, material, medical units and transport, and personnel using the distinctive emblems of the Geneva Conventions in conformity with international law;
- (iii) Intentionally directing attacks against personnel, installations, material, units or vehicles involved in a humanitarian assistance or peacekeeping mission in accordance with the Charter of the United Nations, as long as they are entitled to the protection given to civilians or civilian objects under the international law of armed conflict;
- (iv) Intentionally directing attacks against buildings dedicated to religion, education, art, science or charitable purposes, historic monuments, hospitals and places where the sick and wounded are collected, provided they are not military objectives;
- (v) Pillaging a town or place, even when taken by assault;
- (vi) Committing rape, sexual slavery, enforced prostitution, forced pregnancy, as defined in article 7, paragraph 2 (f), enforced sterilization, and any other form of sexual violence also constituting a serious violation of article 3 common to the four Geneva Conventions;
- (vii) Conscripting or enlisting children under the age of fifteen years into armed forces or groups or using them to participate actively in hostilities;
- (viii) Ordering the displacement of the civilian population for reasons related to the conflict, unless the security of the civilians involved or imperative military reasons so demand;
- (ix) Killing or wounding treacherously a combatant adversary;

(x) Declaring that no quarter will be given;

(xi) Subjecting persons who are in the power of another party to the conflict to physical mutilation or to medical or scientific experiments of any kind which are neither justified by the medical, dental or hospital treatment of the person concerned nor carried out in his or her interest, and which cause death to or seriously endanger the health of such person or persons;

(xii) ~~Destroying or seizing the property of an adversary unless such destruction or seizure be imperatively demanded by the necessities of the conflict;~~

(f) Paragraph 2 (c) applies to armed conflicts not of an international character and thus does not apply to situations of internal disturbances and tensions, such as riots, isolated and sporadic acts of violence or other acts of a similar nature. It applies to armed conflicts that take place in the territory of a State when there is protracted armed conflict between governmental authorities and organized armed groups or between such groups.

3. Nothing in paragraph 2 (c) and (e) shall affect the responsibility of a Government to maintain or re-establish law and order in the State or to defend the unity and territorial integrity of the State, by all legitimate means.

14. Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY)

Article 3

Violations of the laws or customs of war

The International Tribunal shall have the power to prosecute persons violating the laws or customs of war. Such violations shall include, but not be limited to:

- (a) employment of poisonous weapons or other weapons calculated to cause unnecessary suffering;
- (b) wanton destruction of cities, towns or villages, or devastation not justified by military necessity;
- (c) attack, or bombardment, by whatever means, of undefended towns, villages, dwellings, or buildings;
- (d) seizure of, destruction or wilful damage done to institutions dedicated to religion, charity and education, the arts and sciences, historic monuments and works of art and science;
- (e) plunder of public or private property.

15. UNESCO Declaration concerning the Intentional Destruction of Cultural Heritage, 2003

17 October 2003

~~The General Conference of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization~~
~~meeting in Paris at its thirty-second session in 2003,~~

Recalling the tragic destruction of the Buddhas of Bamiyan that affected the international community as a whole,

Expressing serious concern about the growing number of acts of intentional destruction of cultural heritage,

Referring to Article I(2)(c) of the Constitution of UNESCO that entrusts UNESCO with the task of maintaining, increasing and diffusing knowledge by “assuring the conservation and protection of the world’s inheritance of books, works of art and monuments of history and science, and recommending to the nations concerned the necessary international conventions”,

Recalling the principles of all UNESCO’s conventions, recommendations, declarations and charters for the protection of cultural heritage,

Mindful that cultural heritage is an important component of the cultural identity of communities, groups and individuals, and of social cohesion, so that its intentional destruction may have adverse consequences on human dignity and human rights,

Reiterating one of the fundamental principles of the Preamble of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict providing that “damage to cultural property belonging to any people whatsoever means damage to the cultural heritage of all mankind, since each people makes its contribution to the culture of the world”,

Recalling the principles concerning the protection of cultural heritage in the event of armed conflict established in the 1899 and 1907 Hague Conventions and, in particular, in Articles 27 and 56 of the Regulations of the 1907 Fourth Hague Convention, as well as other subsequent agreements,

Mindful of the development of rules of customary international law as also affirmed by the relevant case-law, related to the protection of cultural heritage in peacetime as well as in the event of armed conflict,

Also recalling Articles 8(2)(b)(ix) and 8(2)(e)(iv) of the Rome Statute of the International Criminal Court, and, as appropriate, Article 3(d) of the Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, related to the intentional destruction of cultural heritage,

Reaffirming that issues not fully covered by the present Declaration and other international instruments concerning cultural heritage will continue to be governed by the principles of international law, the principles of humanity and the dictates of public conscience,

Adopts and solemnly proclaims the present Declaration:

I – Recognition of the importance of cultural heritage

The international community recognizes the importance of the protection of cultural heritage and reaffirms its commitment to fight against its intentional destruction in any form so that such cultural heritage may be transmitted to the succeeding generations.

II – Scope

1. The present Declaration addresses intentional destruction of cultural heritage including cultural heritage linked to a natural site.

2. For the purposes of this Declaration "intentional destruction" means an act intended to destroy in whole or in part cultural heritage, thus compromising its integrity, in a manner which constitutes a violation of international law or an unjustifiable offence to the principles of humanity and dictates of public conscience, in the latter case in so far as such acts are not already governed by fundamental principles of international law.

III – Measures to combat intentional destruction of cultural heritage

1. States should take all appropriate measures to prevent, avoid, stop and suppress acts of intentional destruction of cultural heritage, wherever such heritage is located.
2. States should adopt the appropriate legislative, administrative, educational and technical measures, within the framework of their economic resources, to protect cultural heritage and should revise them periodically with a view to adapting them to the evolution of national and international cultural heritage protection standards.
3. States should endeavour, by all appropriate means, to ensure respect for cultural heritage in society, particularly through educational, awareness-raising and information programmes.
4. States should:
 - (a) become parties to the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and its two 1954 and 1999 Protocols and the Additional Protocols I and II to the four 1949 Geneva Conventions, if they have not yet done so;
 - (b) promote the elaboration and the adoption of legal instruments providing a higher standard of protection of cultural heritage, and
 - (c) promote a coordinated application of existing and future instruments relevant to the protection of cultural heritage.

IV – Protection of cultural heritage when conducting peacetime activities

When conducting peacetime activities, States should take all appropriate measures to conduct them in such a manner as to protect cultural heritage and, in particular, in conformity with the principles and objectives of the 1972 Convention for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, of the 1956 Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations, the 1968 Recommendation concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by Public or Private Works, the 1972 Recommendation concerning the Protection, at National Level, of the Cultural and Natural Heritage and the 1976 Recommendation concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas.

V – Protection of cultural heritage in the event of armed conflict, including the case of occupation

When involved in an armed conflict, be it of an international or non-international character, including the case of occupation, States should take all appropriate measures to conduct their activities in such a manner as to protect cultural heritage, in conformity with customary international law and the principles and objectives of international agreements and UNESCO recommendations concerning the protection of such heritage during hostilities.

VI – State responsibility

A State that intentionally destroys or intentionally fails to take appropriate measures to prohibit, prevent, stop, and punish any intentional destruction of cultural heritage of great importance for humanity, whether or not it is inscribed on a list maintained by UNESCO or another international organization, bears the responsibility for such destruction, to the extent provided for by international law.

VII – Individual criminal responsibility

States should take all appropriate measures, in accordance with international law, to establish jurisdiction over, and provide effective criminal sanctions against, those persons who commit, or order to be committed, acts of intentional destruction of cultural heritage of great importance for humanity, whether or not it is inscribed on a list maintained by UNESCO or another international organization.

VIII – Cooperation for the protection of cultural heritage

1. States should cooperate with each other and with UNESCO to protect cultural heritage from intentional destruction. Such cooperation should entail at least:

- (i) provision and exchange of information regarding circumstances entailing the risk of intentional destruction of cultural heritage;
- (ii) consultation in the event of actual or impending destruction of cultural heritage;
- (iii) consideration of assistance to States, as requested by them, in the promotion of educational programmes, awareness-raising and capacity-building for the prevention and repression of any intentional destruction of cultural heritage;
- (iv) judicial and administrative assistance, as requested by interested States, in the repression of any intentional destruction of cultural heritage.

2. For the purposes of more comprehensive protection, each State is encouraged to take all appropriate measures, in accordance with international law, to cooperate with other States concerned with a view to establishing jurisdiction over, and providing effective criminal sanctions against, those persons who have committed or have ordered to be committed acts referred to above (VII – Individual criminal responsibility) and who are found present on its territory, regardless of their nationality and the place where such act occurred.

IX – Human rights and international humanitarian law

In applying this Declaration, States recognize the need to respect international rules related to the criminalization of gross violations of human rights and international humanitarian law, in particular, when intentional destruction of cultural heritage is linked to those violations.

X – Public awareness

States should take all appropriate measures to ensure the widest possible dissemination of this Declaration to the general public and to target groups, inter alia, by organizing public awareness-raising campaigns.

16. United Nations, Secretary-General's Bulletin, ST/SGB/1999/13, 6 August 1999

Section 6 - Means and methods of combat

6.1 The right of the United Nations force to choose methods and means of combat is not unlimited.

6.2 ~~The United Nations force shall respect the rules prohibiting or restricting the use of certain weapons and methods of combat under the relevant instruments of international humanitarian law. These~~ include, in particular, the prohibition on the use of asphyxiating, poisonous or other gases and biological methods of warfare ; bullets which explode, expand or flatten easily in the human body ; and certain explosive projectiles. The use of certain conventional weapons, such as non-detectable fragments, anti-personnel mines, booby traps and incendiary weapons, is prohibited.

6.3 The United Nations force is prohibited from employing methods of warfare which may cause superfluous injury or unnecessary suffering, or which are intended, or may be expected to cause, widespread, long-term and severe damage to the natural environment.

6.4 The United Nations force is prohibited from using weapons or methods of combat of a nature to cause unnecessary suffering.

6.5 It is forbidden to order that there shall be no survivors.

6.6 The United Nations force is prohibited from attacking monuments of art, architecture or history, archaeological sites, works of art, places of worship and museums and libraries which constitute the cultural or spiritual heritage of peoples. In its area of operation, the United Nations force shall not use such cultural property or their immediate surroundings for purposes which might expose them to destruction or damage. Theft, pillage, misappropriation and any act of vandalism directed against cultural property is strictly prohibited.

6.7 The United Nations force is prohibited from attacking, destroying, removing or rendering useless objects indispensable to the survival of the civilian population, such as foodstuff, crops, livestock and drinking-water installations and supplies.

6.8 The United Nations force shall not make installations containing dangerous forces, namely dams, dikes and nuclear electrical generating stations, the object of military operations if such operations may cause the release of dangerous forces and consequent severe losses among the civilian population.

6.9 The United Nations force shall not engage in reprisals against objects and installations protected under this section.

17. Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Geneva, 12 August 1949.

Convention (II) for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea. Geneva, 12 August 1949.

~~Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12 August 1949.~~

Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Geneva, 12 August 1949.

Part I : General provisions

ARTICLE 3

In the case of armed conflict not of an international character occurring in the territory of one of the High Contracting Parties, each Party to the conflict shall be bound to apply, as a minimum, the following provisions:

(1) Persons taking no active part in the hostilities, including members of armed forces who have laid down their arms and those placed 'hors de combat' by sickness, wounds, detention, or any other cause, shall in all circumstances be treated humanely, without any adverse distinction founded on race, colour, religion or faith, sex, birth or wealth, or any other similar criteria.

To this end, the following acts are and shall remain prohibited at any time and in any place whatsoever with respect to the above-mentioned persons:

(a) violence to life and person, in particular murder of all kinds, mutilation, cruel treatment and torture;

(b) taking of hostages;

(c) outrages upon personal dignity, in particular humiliating and degrading treatment;

(d) the passing of sentences and the carrying out of executions without previous judgment pronounced by a regularly constituted court, affording all the judicial guarantees which are recognized as indispensable by civilized peoples.

(2) The wounded and sick shall be collected and cared for.

An impartial humanitarian body, such as the International Committee of the Red Cross, may offer its services to the Parties to the conflict.

The Parties to the conflict should further endeavour to bring into force, by means of special agreements, all or part of the other provisions of the present Convention.

The application of the preceding provisions shall not affect the legal status of the Parties to the conflict.

18. S/RES/1483(2003)

7. Decides that all Member States shall take appropriate steps to facilitate the safe return to Iraqi institutions, of Iraqi cultural property and other items of archaeological, historical, cultural, rare scientific, and religious importance illegally removed from the Iraq National Museum, the National Library, and other locations in Iraq since the adoption of resolution 661 (1990) of 2 August 1990, including by establishing a prohibition on trade in or transfer of such items and items with respect to which reasonable suspicion exists that they have been illegally removed, and calls upon the United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization, Interpol, and other international organizations, as appropriate, to assist in the implementation of this paragraph;

19. Statement by the International Committee of the Blue Shield on threatened cultural property in the Middle East conflict, 21/07/2006

The International Committee of the Blue Shield (ICBS)

Comité International du Bouclier Bleu (CIBB)

Joan van Albada

President

21/07/2006

The International Committee of the Blue Shield (ICBS) deplores the unacceptable loss of human lives, the considerable suffering, the rapid displacement of entire communities, and the destruction that are currently taking place in areas administered by Israel, the Lebanon and the Palestinian Authority. It is also extremely concerned by the threat that the present conflict could escalate still further.

ICBS, founded in 1996 'to work to protect the world's cultural heritage threatened by wars and natural disasters', now calls on all parties to be respectful of the cultural property in the region. In making this statement, ICBS takes no position on any other issue relating to conflicts in the region.

Cultural property is priceless and irreplaceable, of vital importance not only to each community, but also to humanity. Historical sites and monuments, paintings and museum artefacts, books and libraries, manuscripts and archives all recount the history of the communities affected and of mankind as a whole. They are extremely vulnerable to attack during armed conflicts and, if they are damaged or destroyed, it is always difficult and often impossible to replace them or to restore them to their former condition. If the cultural heritage does not survive intact, then present and future generations in the region will not be able to appreciate their cultural identity in the fullest sense. Media and ICBS network reports indicate that there is a considerable risk that the cultural heritage of the various peoples in the region will suffer permanent losses.

It is universally recognized that this region has an extremely rich cultural heritage, which has had a profound and lasting influence on peoples throughout the world. This is demonstrated by the significant number of sites in both Israel and Lebanon inscribed on the UNESCO World Heritage list. The total or partial loss of cultural properties in the area would seriously impoverish the collective memory of mankind.

It would be a great tragedy if this is allowed to happen. ICBS therefore calls on all parties to take the greatest possible care to protect the rich cultural heritage of the region and to take the necessary preventive measures to ensure that it is not damaged in any way during the present conflict.

While ICBS is keenly aware that there are other compelling concerns at times of armed conflict, not least the loss of human life, it wishes to stress that international law prohibits the use of cultural property for military purposes or to shield military objectives. It urges all parties concerned to respect the provisions of The Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and its two Protocols, as well as the 1972 World Heritage Convention, which calls on countries 'not to take any deliberate measures which might damage directly or indirectly the cultural and natural heritage' in the territory of other countries that are party to this Convention. Israel and Lebanon have ratified both of these Conventions.

ICBS is willing to respond to any requests for technical assistance and co-ordination which may be required, insofar as its resources permit.

Finally, once again ICBS calls upon all governments which have not yet ratified The Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and its two Protocols to do so as quickly as possible.

20. Συμβαλλόμενα κράτη στη Σύμβαση της Χάγης του 1954 και στα Πρωτόκολλά της

Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention. The Hague, 14 May 1954.¹

States	Date of deposit of instrument	Type of instrument
1 Egypt	17/08/1955	Ratification
2 San Marino	09/02/1956	Ratification
3 Myanmar	10/02/1956	Ratification
4 Mexico	07/05/1956	Ratification
5 Hungary	17/05/1956	Ratification
6 Poland	06/08/1956	Ratification
7 Bulgaria	07/08/1956	Accession
8 Ecuador	02/10/1956	Ratification
9 Russian Federation	04/01/1957	Ratification
10 Ukraine	06/02/1957	Ratification
11 Belarus	07/05/1957	Ratification
12 France	07/06/1957	Ratification
13 Jordan	02/10/1957	Ratification
14 Israel	03/10/1957	Ratification
15 Libyan Arab Jamahiriya	19/11/1957	Ratification
16 Cuba	26/11/1957	Ratification
17 Monaco	10/12/1957	Ratification
18 Holy See	24/02/1958	Accession
19 Syrian Arab Republic	06/03/1958	Ratification
20 Romania	21/03/1958	Ratification
21 Thailand	02/05/1958	Accession
22 Italy	09/05/1958	Ratification
23 India	16/06/1958	Ratification
24 Brazil	12/09/1958	Ratification
25 Netherlands	14/10/1958	Ratification
26 Pakistan	27/03/1959	Accession
27 Iran (Islamic Republic of)	22/06/1959	Ratification
28 Nicaragua	25/11/1959	Ratification
29 Dominican Republic	05/01/1960	Accession
30 Liechtenstein	28/04/1960	Accession
31 Lebanon	01/06/1960	Ratification
32 Spain	07/07/1960	Ratification
33 Ghana	25/07/1960	Accession
34 Belgium	16/09/1960	Ratification
35 Guinea	20/09/1960	Accession
36 Malaysia	12/12/1960	Accession
37 Albania	20/12/1960	Accession
38 Democratic Republic of the Congo	18/04/1961	Accession
39 Mali	18/05/1961	Accession
40 Nigeria	05/06/1961	Accession
41 Norway	19/09/1961	Ratification
42 Luxembourg	29/09/1961	Ratification
43 Cameroon	12/10/1961	Accession
44 Madagascar	03/11/1961	Accession
45 Gabon	04/12/1961	Accession
46 Cambodia	04/04/1962	Ratification
47 Switzerland	15/05/1962	Accession
48 Panama	17/07/1962	Accession
49 Austria	25/03/1964	Ratification

50	Cyprus	09/09/1964	Accession
51	Mongolia	04/11/1964	Accession
52	Turkey	15/12/1965	Accession
53	Indonesia	10/01/1967	Ratification
54	Germany	11/08/1967	Ratification
55	Iraq	21/12/1967	Ratification
56	Morocco	30/08/1968	Accession
57	Kuwait	06/06/1969	Accession
58	Burkina Faso	18/12/1969	Accession
59	Yemen	06/02/1970	Accession
60	Sudan	23/07/1970	Accession
61	Saudi Arabia	20/01/1971	Accession
62	United Republic of Tanzania	23/09/1971	Accession
63	Qatar	31/07/1973	Accession
64	Niger	06/12/1976	Accession
65	Oman	26/10/1977	Accession
66	Côte d'Ivoire	24/01/1980	Ratification
67	Tunisia	28/01/1981	Accession
68	Greece	09/02/1981	Ratification
69	Australia	19/09/1984	Ratification
70	Sweden	22/01/1985	Accession
71	Guatemala	02/10/1985	Accession
72	Senegal	17/06/1987	Accession
73	Argentina	22/03/1989	Accession
74	Peru	21/07/1989	Accession
75	Croatia	06/07/1992	Notification of succession
76	Tajikistan	28/08/1992	Notification of succession
77	Georgia	04/11/1992	Notification of succession
78	Slovenia	05/11/1992	Notification of succession
79	Czech Republic	26/03/1993	Notification of succession
80	Slovakia	31/03/1993	Notification of succession
81	Bosnia and Herzegovina	12/07/1993	Notification of succession
82	Armenia	05/09/1993	Notification of succession
83	Azerbaijan	20/09/1993	Accession
84	Finland	16/09/1994	Accession
85	Estonia	04/04/1995	Accession
86	Kyrgyzstan	03/07/1995	Accession
87	Uzbekistan	21/02/1996	Accession
88	Kazakhstan	14/03/1997	Notification of succession
89	The former Yugoslav Republic of Macedonia	30/04/1997	Notification of succession
90	Costa Rica	03/06/1998	Accession
91	Zimbabwe	09/06/1998	Accession
92	Colombia	18/06/1998	Accession
93	Lithuania	27/07/1998	Accession
94	Canada	11/12/1998	Accession
95	Uruguay	24/09/1999	Ratification
96	Republic of Moldova	09/12/1999	Accession
97	China	05/01/2000	Accession
98	Portugal	04/08/2000	Ratification
99	Rwanda	28/12/2000	Accession
100	El Salvador	19/07/2001	Ratification
101	Serbia	11/09/2001	Notification of succession
102	Botswana	03/01/2002	Accession
103	Barbados	09/04/2002	Accession
104	Honduras	25/10/2002	Accession
105	Denmark	26/03/2003	Ratification
106	Seychelles	08/10/2003	Accession

107 Equatorial Guinea	19/11/2003	Accession
108 South Africa	18/12/2003	Accession
109 Latvia	19/12/2003	Accession
110 Sri Lanka	11/05/2004	Accession
111 Eritrea	06/08/2004	Accession
112 Paraguay	09/11/2004	Accession
113 Bolivia	17/11/2004	Accession
114 Venezuela	09/05/2005	Accession
115 Bangladesh	23/06/2006	Accession
116 Mauritius	22/09/2006	Accession
117 Montenegro	26/04/2007	Notification of succession

¹This Convention entered into force on 7 August 1956. It subsequently entered into force for each State three months after the date of deposit of that State's instrument, except in cases of notifications of succession, where the entry into force occurred on the date on which the State assumed responsibility for conducting its international relations.

Protocol to the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. The Hague, 14 May 1954.¹

States	Date of deposit of instrument	Type of instrument
1 Egypt	17/08/1955	Ratification
2 San Marino	09/02/1956	Ratification
3 Myanmar	10/02/1956	Ratification
4 Mexico	07/05/1956	Ratification
5 Poland	06/08/1956	Ratification
6 Hungary	16/08/1956	Accession
7 Russian Federation	04/01/1957	Ratification
8 Ukraine	06/02/1957	Ratification
9 Belarus	07/05/1957	Ratification
10 France	07/06/1957	Ratification
11 Jordan	02/10/1957	Ratification
12 Libyan Arab Jamahiriya	19/11/1957	Ratification
13 Cuba	26/11/1957	Ratification
14 Monaco	10/12/1957	Ratification
15 Holy See	24/02/1958	Accession
16 Syrian Arab Republic	06/03/1958	Ratification
17 Romania	21/03/1958	Ratification
18 Israel	01/04/1958	Accession
19 Thailand	02/05/1958	Accession
20 Italy	09/05/1958	Ratification
21 India	16/06/1958	Ratification
22 Brazil	12/09/1958	Ratification
23 Bulgaria	09/10/1958	Accession
24 Netherlands	14/10/1958	Ratification
25 Pakistan	27/03/1959	Accession
26 Iran (Islamic Republic of)	22/06/1959	Ratification
27 Nicaragua	25/11/1959	Ratification
28 Liechtenstein	28/04/1960	Accession
29 Lebanon	01/06/1960	Ratification
30 Ghana	25/07/1960	Accession
31 Belgium	16/09/1960	Ratification
32 Malaysia	12/12/1960	Accession
33 Albania	20/12/1960	Accession
34 Ecuador	08/02/1961	Ratification
35 Democratic Republic of the Congo	18/04/1961	Accession
36 Mali	18/05/1961	Accession
37 Nigeria	05/06/1961	Accession
38 Norway	19/09/1961	Ratification
39 Luxembourg	29/09/1961	Ratification
40 Cameroon	12/10/1961	Accession
41 Madagascar	03/11/1961	Accession
42 Gabon	04/12/1961	Accession
43 Guinea	11/12/1961	Accession
44 Cambodia	04/04/1962	Accession
45 Switzerland	15/05/1962	Accession
46 Austria	25/03/1964	Ratification
47 Cyprus	09/09/1964	Accession
48 Turkey	15/12/1965	Accession
49 Indonesia	26/07/1967	Ratification
50 Germany	11/08/1967	Ratification
51 Iraq	21/12/1967	Ratification
52 Morocco	30/08/1968	Accession
53 Yemen	06/02/1970	Accession

54 Kuwait	17/02/1970	Accession
55 Niger	06/12/1976	Accession
56 Tunisia	28/01/1981	Accession
57 Greece	09/02/1981	Ratification
58 Sweden	22/01/1985	Accession
59 Burkina Faso	04/02/1987	Accession
60 Senegal	17/06/1987	Accession
61 Peru	21/07/1989	Accession
62 Spain	26/06/1992	Accession
63 Croatia	06/07/1992	Notification of succession
64 Tajikistan	28/08/1992	Notification of succession
65 Georgia	04/11/1992	Notification of succession
66 Slovenia	05/11/1992	Notification of succession
67 Czech Republic	26/03/1993	Notification of succession
68 Slovakia	31/03/1993	Notification of succession
69 Bosnia and Herzegovina	12/07/1993	Notification of succession
70 Armenia	05/09/1993	Notification of succession
71 Azerbaijan	20/09/1993	Accession
72 Guatemala	19/05/1994	Accession
73 Finland	16/09/1994	Accession
74 Kazakhstan	14/03/1997	Notification of succession
75 The former Yugoslav Republic of Macedonia	30/04/1997	Notification of succession
76 Costa Rica	03/06/1998	Accession
77 Colombia	18/06/1998	Accession
78 Lithuania	27/07/1998	Accession
79 Uruguay	24/09/1999	Ratification
80 Republic of Moldova	09/12/1999	Accession
81 China	05/01/2000	Accession
82 Panama	08/03/2001	Accession
83 Serbia	11/09/2001	Notification of succession
84 Dominican Republic	21/03/2002	Accession
85 El Salvador	27/03/2002	Accession
86 Honduras	25/10/2002	Accession
87 Denmark	26/03/2003	Ratification
88 Latvia	19/12/2003	Accession
89 Paraguay	09/11/2004	Accession
90 Estonia	17/01/2005	Accession
91 Portugal	18/02/2005	Accession
92 Canada	29/11/2005	Accession
93 Bangladesh	23/06/2006	Accession
94 Montenegro	26/04/2007	Notification of succession
95 Argentina	10/05/2007	Accession

¹This Protocol entered into force on 7 August 1956. It subsequently entered into force for each State three months after the date of deposit of that State's instrument, except in cases of notifications of succession, where the entry into force occurred on the date on which the State assumed responsibility for conducting its international relations.

Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. The Hague, 26 March 1999.¹

States	Date of deposit of instrument	Type of instrument
1 Bulgaria	14/06/2000	Ratification
2 Qatar	04/09/2000	Ratification
3 Belarus	13/12/2000	Ratification
4 Panama	08/03/2001	Accession
5 Azerbaijan	17/04/2001	Ratification
6 Cyprus	16/05/2001	Ratification
7 Nicaragua	01/06/2001	Accession
8 Spain	06/07/2001	Ratification
9 Libyan Arab Jamahiriya	20/07/2001	Accession
10 Argentina	07/01/2002	Accession
11 Austria	01/03/2002	Ratification
12 Lithuania	13/03/2002	Accession
13 El Salvador	27/03/2002	Accession
14 The former Yugoslav Republic of Macedonia	19/04/2002	Accession
15 Serbia	02/09/2002	Accession
16 Honduras	26/01/2003	Accession
17 Gabon	29/08/2003	Accession
18 Mexico	07/10/2003	Accession
19 Equatorial Guinea	19/11/2003	Accession
20 Costa Rica	09/12/2003	Accession
21 Slovakia	11/02/2004	Ratification
22 Slovenia	13/04/2004	Accession
23 Switzerland	09/07/2004	Ratification
24 Ecuador	02/08/2004	Ratification
25 Finland	27/08/2004	Acceptance
26 Paraguay	09/11/2004	Accession
27 Estonia	17/01/2005	Approval
28 Guatemala	04/02/2005	Accession
29 Greece	20/04/2005	Ratification
30 Iran (Islamic Republic of)	24/05/2005	Accession
31 Peru	24/05/2005	Ratification
32 Luxembourg	30/06/2005	Ratification
33 Egypt	03/08/2005	Ratification
34 Brazil	23/09/2005	Accession
35 Nigeria	21/10/2005	Ratification
36 Hungary	26/10/2005	Ratification
37 Canada	29/11/2005	Accession
38 Croatia	08/02/2006	Ratification
39 Tajikistan	21/02/2006	Accession
40 Armenia	18/05/2006	Ratification
41 Niger	16/06/2006	Accession
42 Romania	07/08/2006	Ratification
43 Uruguay	03/01/2007	Accession
44 Netherlands	30/01/2007	Acceptance
45 Czech Republic	08/06/2007	Accession

¹This Protocol entered into force on 9 March 2004. It subsequently will entered into force for each State three months after the date of deposit of that State's instrument, except in cases of notifications of succession, where the entry into force occurred on the date on which the State assumed responsibility for conducting its international relations.

